Український інститут національної пам'яті

ДІВЧАТА ЗРІЗАЮТЬ КОСИ

Євгенія Подобна

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

У спогадах йдеться про бойові операції різних років на Луганщині та Донеччині, про звільнення українських міст та сіл від окупантів, спогади про побратимів, місцевих мешканців, воєнний побут, а також роздуми про становище жінки в українському війську в різні періоди війни. Розповіді доповнені фотографіями із зони бойових дій. Ці історії було записано з листопада 2017 до липня 2018 року воєнною кореспонденткою Євгенією Подобною. Збірник спогадів “Дівчата зрізають коси” підготовлено в рамках проекту Українського інституту національної пам’яті “Усна історія АТО”.

-
- Євгенія Подобна
  - Дівчата зрізають коси…
  - Юлія Матвієнко
  - (Зі сторінки Юлії Матвієнко у «Фейсбуці»)
  - Олена Білозерська
  - Вікторія Дворецька
  - Андріана Сусак
  - Ольга Сімонова
  - Олександра Осипенко
  - Тетяна Дундук-Кучерява
  - Юлія Філіпович
  - Людмила Калініна
  - Валерія Бурлакова
  - Ірина Гаркавенко
  - Галина Клемпоуз
  - Катерина Луцик
  - Оксана Якубова
  - Ольга Бенда
  - Яна Червона
  - Юлія Паєвська
  - Ольга Нікішина
  - Марина Валицька
  - Юлія Толопа
  - Ірина Цвіла
  - Маргарита Таірян-Тимченко
  - Анастасія Цебринська
  - Діана Виноградова
  - Подруга «Дана»
  - Галина Євко

- Герої не вмирають…
- Жінка війни
- ПРИМІТКИ
- Фото:

Євгенія Подобна
Дівчата зрізають коси
Книга спогадів / російсько-українська війна

Дівчата зрізають коси…

Дівчата зрізають коси
І туго шнурують берці,
Їм щастя приснилось, здалося.
Кровить забинтоване серце.

Олена Задорожна

Ці історії було записано з листопада 2017 до липня 2018 року. Час не стоїть на місці, і на момент виходу книги життя кількох наших героїнь змінилося: двоє дівчат з добровольців стали військовослужбовцями ЗСУ, одна — мамою маленького хлопчика.

«У війни не жіноче обличчя», — писала білоруська письменниця Світлана Алєксієвич. Прийнято вважати, що жінка створена, аби дарувати життя, а не відбирати його. Та російсько-українська війна змусила вдягти камуфляж та узятися за зброю сотні українок. Дівчата з різних куточків країни поїхали на Донбас, аби рятувати життя як парамедики, забезпечувати армію найнеобхіднішим, волонтерячи, а чимало з них нарівні з чоловіками звільняли міста і села Донбасу, ставши розвідницями, артилеристками, снайперками, кулеметницями.

У цій книжці ми зібрали 25 історій жінок війни. Вони виходили з Іловайського оточення й рятували життя в Авдіївській промзоні, боронили щойно звільнені Піски, брали участь у пекельних боях біля Лутугиного та на Світлодарській дузі, штурмували окуповані населені пункти Донбасу, здійснювали надскладні операції в тилу ворога та евакуювали загиблих з лінії розмежування. Хтось поїхав на «нуль» слідом за коханим, для декого з дівчат служба у війську стала логічним продовженням волонтерства, хтось вирушив на передову просто з Майдану. Цікаво, що дві героїні нашої книги — росіянки, які приїхали воювати на боці України. Хтось воював 4 місяці, хтось 4 роки. Героїні нашої книги абсолютно різні, та історія кожної унікальна. У цих історіях поряд сміливість і страх, поразки й перемоги, сила і слабкість, щире кохання і біль втрат, який важко описати словами.

Це історії без цензури, які розкажуть про війну як вона є — про воєнні будні та бої, які колись увійдуть до підручників з історії, ламання звичних уявлень про військо як суто «чоловічий світ» і нелегкий шлях повернення з війни до мирного життя.

Нашою метою було зафіксувати історії саме жінок-військових. Звісно, нам не вдалося розповісти про всіх — дехто з героїнь відмовився від участі у проекті з міркувань безпеки (передусім це розвідниці й снайперки), дехто — через ідейні переконання (дві жінки-військовослужбовці назвали проект «сексистським»), декого з дівчат-бійців наразі не вдалося відшукати. Більшість цих історій були записані безпосередньо на передовій, на позиціях, де служили дівчата, частина — у Києві, Харкові, Святогірську, Бахмуті. Кожна з цих історій по-своєму унікальна, і жодна не залишить читача байдужим.

Юлія Матвієнко
«Білка»

«Коли ти чуєш постріл, усі біжать і кричать: «300!» — а ти не біжиш, тихо молишся, щоб він помер. Ти ж знаєш, що то за постріл, знаєш, що він не виживе і що цей молодий хлопчик не заслужив жити овочем… Він півгодини тому закривав тебе собою, коли ти йшла за його спиною, а зараз ти молишся про його смерть… Тому що так буде легше для всіх, хоча й маєш надію на чудо, але його нема… Мабуть, і душі вже нема, її не залишилося…

Ти не біжиш рятувати, тому що розклеїшся, а треба придумати, як цю с…ку перехитрити, як убити його — і хлопчики

будуть жити… Він розумний, нахабний і досвідчений, на його рахунку вже багато наших хлопців, він робить те, про що не пишуть у підручниках. Не можна відволікатися. Ти робиш «ляльку»— треба, щоб він повірив. Обмотуєш пікселем іншого, загиблого до цього хлопця, який ділився з тобою патронами, здається, вчора…. Його теж він убив. І розмовляєш із ними, просиш допомогти зупинити цю сволоту… Ти просиш загиблих хлопців допомогти, тихенько, щоб ніхто не знав. Ти не віриш Богу, ти віриш їм, віриш, що вони пішли, але нас не покинули і звідти, згори, допоможуть помститися…»

(Зі сторінки Юлії Матвієнко у «Фейсбуці»)

Я — снайпер. Як так сталося? Це довга історія… Коли почалася війна, ми, дівчата, намагалися зрозуміти, чим ми можемо допомогти. Спершу розвозили їжу по блокпостах, допомагали самообороні — хлопцям, які охороняли нашу обладміністрацію в Запоріжжі, бо ми боялися штурму, такого, як у Луганську, Донецьку і Харкові. Тоді наші друзі, чоловіки, брати збирались і охороняли адмінбудівлі. Для хлопців на передовій ми збирали допомогу в супермаркетах, на ринках, на різних заходах, які в місті проводили. Цю допомогу або хлопці з самооборони старалися відвести — якось проривалися і в котли, і в оточення, або відвозили в Дніпро, де військові формували палети, а потім ці палети скидали авіацією, коли була можливість.

Потім був серпень 2014-го, Іловайськ, великі втрати в Старобешевому, прорив росіян на кордоні. Було дуже багато загиблих. Їх звозили і в наш запорізький морг. Хлопці з нашої самооборони їздили і забирали тіла. Тоді я зрозуміла, що мало роблю, треба допомагати більше. Почали дівчата й самі їздити на передову. Ми брали шефство над підрозділами, плели «кікімори» і сітки. Я не пам'ятаю жодного спокійного дня за весь 2014 рік — кудись їхали, щось діставали… Часто на нас виходили рідні безвісти зниклих хлопців, полонених, просили допомогти в пошуках. Ми збирали інформацію від поранених, колишніх полонених, передавали в СБУ. З осені 2014-го волонтери, так би мовити, розподілили між собою підрозділи — хто кому допомагає. Бувало по-різному. Траплялося, що дзвонили «голі-босі», а потім виявлялося, що їм самим просто в лом готувати, бувало, що справді хлопцям дуже важко було, їм не привозили взагалі нічого. Я як волонтер їздила в 55-ту бригаду, 37-й

батальйон, до нацгвардійців, які тоді дійсно стояли на першій лінії.

Для нас ці хлопці стали рідними. Ми жили ними. Страшно було повертатися від них у своє мирне місто. Ти бачиш, що тут, як і раніше, мир і спокій, і просто не хочеш тут знаходитись. Ти не знаєш, як вони, переживаєш. Вони далеко, і ти їм нічим допомогти не можеш. Коли сталося Дебальцеве, до мене прийшло усвідомлення, що найкраще, що я можу зробити — це просто прийти і стати поряд з ними. Ніяка форма, ніякі берці, ніяка оптика не врятує життя. Треба просто бути поряд з ними і разом зі зброєю в руках утримувати війну подалі від дому. Як ми не старалися — ми не змогли зупинити ці смерті. І я йшла з чітким усвідомленням, ким і навіщо я йду в Збройні сили, на війну.

Мій батальйон тоді стояв у районі Широкиного, і на боці ворога активно працювали жінки-снайпери. У мене теж були знайомі з цієї професії. Вони казали, що жінок-снайперів особливо бояться, бо в нас трішечки краще виходить, і крім того дуже важко зрозуміти, як саме ми будемо працювати. У зв'язку з фізіологічними особливостями ми витриваліші трішки, трішки уважніші. Бояться — значить, не просто так. І я вирішила стати тим, хто зможе вплинути на хід хоча б маленького відтинку війни, хай трішечки, але врятувати чиєсь життя — це головне. Комбат у мене повірив. Він говорив, якщо вона захотіла — вона зможе, навчиться, вона вперта, в неї шалена мотивація, бо він знав, чим я до того займалася, чого вже надивилась. А взагалі в армії нас ніхто не чекав, і на війні тим більше. І досі, в принципі, не дуже чекають на бойових спеціальностях.

Спочатку і комбату говорили: «Та нащо воно треба? Бабам на війні не місце, нічого їм тут робити». Ті, хто вже знав нас, вирішили для себе, що будуть нас оберігати, раз ми вже прийшли. Ми вчилися. Інструктори не розпускали соплі, вони нас реально вчили, до втрати свідомості, до синців, обідраних ліктів і колін, розбитих плечей. Бувало, я вигляд мала як купа побитого м'яса, якось так. Часом і ненавиділи їх, але йшли далі, їм наперекір, бо намагалися довести, що ми все одно можемо. І довели.

Хлопці, які думали нас оберігати чи сторонилися, бачили, в якому ми стані, і їм довелося усвідомити і змиритися з тим, що треба дати нам ту інформацію, яка допоможе вижити і чогось нас навчить. Хтось учив шнурувати берці по-афганськи, хтось — ставити розтяжки, хтось — маскуватися, хтось — боротися з бойовим стресом. Нам пощастило, ми потрапили в добровольчий батальйон, вони горіли тим, що відбувалося. А коли прийшли новенькі, вже ми їм могли багато чого показати і навчити, вже вони з нами радились. Уже бійці знали: якщо ми прийшли

полежати в них у балці вночі, вони можуть бути спокійні — очей не стулимо, і ніякий ворог не пройде, жодна миша не проскочить. Ставлення до нас уже було кардинально іншим, але його треба було заслужити — кров'ю і потом.

До речі, знаєте, в чому полягає відмінність між чоловіками і жінками-снайперами (та, мабуть, не тільки снайперами, у спорті те саме)? Якщо чоловік видихся — йому треба час відновитися, заспокоїтись, відпочити. Якщо жінка — у неї незбагненним чином відкривається друге дихання. Це якась загадка природи, але це так. Ми насправді багато чого можемо. Якось інструктор-снайпер дзвонить, каже: «Прийшли хлопці вчитися, по 19 років. Як, — каже, — я їх вчитиму, ну як? Вони ж діти». Я йому на те: «Хочеш, щоб вони вижили — вчи. Три шкури спускай і навчи, нічим іншим ти їм допомогти не зможеш. Ти мусиш навчити їх так, щоб вони вижили». Тому що наші інструктори з нами саме так поводилися, це і є турбота.

Спочатку в нас було, по суті, півтора місяці «срочки». Я вперше узяла в руки автомат, здала всі нормативи. А потім уже мене почали вчити снайпінгу — в окопі, на полігоні, як правильно працювати. Ми — практики. Мені часто дорікають, що я некоректно формулюю свої пропозиції в плані термінів балістики, але на практиці питань до мене немає. Фізичної втоми в мене немає. Лише якщо я захворіла. Холод навіть переноситься легше. Гірше — сира погода, коли дощ, ти лежиш у «льожці» в калюжі, й розумієш, що тобі тут іще лежати… Але загалом я до всього цього вже звикла.

Для мене головне — коли хлопці живі й цілі, головне — вчасно прикрити, вистрелити першою, поки не вистрілили «вони». Поки вони нас не чіпають і не чіпають наших хлопців, я ніколи не стріляю. Я часто бачу ціль і можу відпустити її, можу стежити за нею і не чіпати, якщо від цього не постраждають мої хлопці. У мене своя філософія щодо цього. Але якщо мої хлопці десь у біді — я можу порушити всі правила і працювати, поки вони не опиняться у безпеці. Хлопці зобов'язані повернутися цілими, живими до своїх рідних. Не завжди я працюю на позиціях, визначених у завданні, якщо бачу загрозу для своїх від цих дій. Командири із цим миряться. Для тієї війни, яка в нас зараз, головне — утримати лінію і зберегти хлопців.

Мої вражені цілі… Я завжди собі кажу, що подумаю про це потім, колись. Мені простіше, можливо, від того, що я досі на війні. Я не думаю про це. Я не хочу думати про це. Бувають моменти, коли, скажімо так, ми в цьому не зізнаємось, але ми таки не залізні. Так, солдати часом убивають — така робота військового. І коли мені говорять: «Ви ж військові, ви можете»…

Та ніфіга, ми ще недавно були зовсім цивільними, ми такі ж, як усі, як звичайні люди навколо. Я не брала у руки зброї до війни взагалі. Я й зараз не люблю фотографуватися зі зброєю. Ще з часів волонтерства — з квітами фоткалась, із чим завгодно, аби не зі зброєю. Нас змусили. Нас змусили взяти в руки зброю ті люди, які прийшли в нашу країну. Так, буває, що й чоловіки плачуть, буває, що не витримують. Буває, що починають пити. Я в таких випадках на них кричу.

Були моменти, коли приходили думки, що я більше нічого не хочу, хочу все покинути, хочу додому. Було усвідомлення, що мені шкода людей, по яких довелося стріляти. Але я ніколи в цьому не зізнаюся вголос. На мене ж чоловіки дивляться. Я мушу, навпаки, якщо хтось починає розкисати, їхній бойовий дух підняти. А сама коли-небудь потім поплачу. Були моменти, коли закривалася. Тебе кидає в холод, трусить… Панічна атака називається. То холодно, то жарко, ковбасить. Але потім минає. Без цього теж ніяк — повторюся, ми не залізні. Таке і в хлопців часто буває, особливо в тих, хто брав участь у ножових боях — коли близько, це важко. Багато з тих, хто вже на дембелі, я знаю, згадують. Нехай це був один убитий, але вони його ніяк не можуть забути, згадують його очі.

Це від людини залежить. У кожного своя межа. Хтось може зламатися одразу, хтось — через рік. Причому зовнішність оманлива. Є здоровенні чоловіки, накачані, яких після першого

обстрілу з бліндажа не витягнеш. Ти йому кажеш: «Виходь, уже ж усе закінчилося». А він не може — паніка. А був у нас хлопчик, миршавий, в окулярах, на вигляд років 19. Вони пішли в розвідку, і на його очах згоріло на міні двоє людей. І були поранені, один — з важким переломом таза, він сам поранений. То цей хлопець собі надав медичну допомогу, їм усім, витяг поранених, дочекався, поки приїде підмога витягати загиблих, щоб показати, де вони залишились. На вигляд — дитина, «очкарик», тишко такий, ніхто від нього цього не сподівався. А тут отак. Ніколи не знаєш, чого від кого чекати на війні.

Лежати в «льожках» і спостерігати доводиться довго, зазвичай це або ніч, або день. Таких завдань, щоб цілодобово лежати, не було, в мене принаймні. Снайпери часом грішать тим, що коли вийшов, треба одразу когось убити, одразу здійснити подвиг. А насправді часто вийти — це просто вийти, лежати, спостерігати і не зробити жодного пострілу. По-різному буває. В нас своя специфіка. Якщо стоїть підрозділ і його не займають, ми їх теж не займаємо. Якщо є поранений, не кажучи вже про вбитого снайперським пострілом нашого солдата, тоді я отримую дозвіл працювати по повній. Ну і, звісно, виходи розвідки, прикриття.

Так, у нас дивна війна. Але головне завдання, яке виконується донині, — не випускати усе це за рамки того, що є. І по змозі рухатись далі. На якихось ділянках досі постійно намагаються прорвати лінію нашої оборони, на якихось ми

розуміємо, що вони надто близько до цивільних і треба їх відтісняти. Та сторона плювати хотіла на всі мінські домовленості. Дебальцево за мінськими має бути нашим, як і багато інших міст і селищ. Якою ця війна буде далі — не знає ніхто. Якщо нам дадуть можливість виконувати присягу, яку ми давали, то в ній чітко сказано, що ми присягаємо захищати народ України. Зараз, за мінськими домовленостями, той народ України, який залишився в Новоазовську, Донецьку, Луганську та на інших окупованих територіях, ми не захищаємо. Не маємо такої можливості.

Фактично нас змушують порушувати присягу. Так, той народ, який залишився в мирній Україні, ми захищаемо, ми робимо все, щоб ворог не добрався сюди, але людей, які залишилися на окупованій території України і в Криму, їх — ні. Так, це політика, я розумію, але ми будемо звільняти ту землю. І ті хлопці, які вже пішли на дембель, вони теж одразу ж стали б поряд з нами, якби була команда «вперед». Для багатьох справа принципу — повернутися в Дебальцеве, Новоазовськ, туди, де вони втратили своїх друзів, повернутися в Крим — для тих, кого змусили звідти підти. Багато воює хлопців із Криму, Донецька, Луганська. І не тому, що їм нікуди більше піти. От є в нас один із Луганська. Сім'ю перевіз, житло є — дали кімнату в гуртожитку в Дніпрі, але він воює. І таких дуже багато.

Багато хто називає нинішню війну стоянням в окопах, але ми бачимо в цьому сенс. Неправда, що після повернення в мирні міста нас дратують нічні клуби чи весілля. Мене особисто не дратують. Коли я це бачу, я розумію, навіщо і заради чого я там — для того, щоб тут люди жили спокійно. Зокрема й мої діти, щоб вони ніколи не дізналися, що таке кулі, щоб вони не колекціонували гільзи, не вміли відрізняти 120-міліметровий міномет від 82-міліметрового. Мене якось попросили привезти у шкільний музей осколки, гільзи. З одного боку, це добре, це пам'ять, та з іншого — я не хочу, щоб мої діти навіть знали, що це таке. Мій чоловік також на війні. Спершу був у самообороні, потім поїхав туди. Він у мене дуже розумний — технік, зв'язківець.

Що буде після війни? Найсумніше, що діти на той час, мабуть, виростуть, і я їм уже не потрібна буду. Дітей зараз не обіймаєш, а потім обіймеш, а він тобі скаже: «Ма, ти що? Я вже дорослий». Хоча, може, того і не буде. Дуже хочу побути з дітьми. До війни я була економістом… Повернуся в мирне життя. Залишатися після війни в армії я на даний момент не бачу для себе сенсу. Хоча зараз хоча б трішки в армії у плані прав жінок є рух. Бо якось було, що двом жінкам вручають ордени «За

мужність». Одна за документами швачка, інша — санітарка. Начальник генерального штабу Муженко вітає їх, а ми запитуємо, чи його ніщо не бентежить. Ну, може, те, що він вручив ордени швачці й санітарці, хоча насправді одна з них снайпер, а друга — коригувальник? Тією санітаркою була я. Ми приїжджали в Київ, хотіли домогтися для таких дівчат, як ми, рівних із чоловіками прав.

Дивно, але найбільше мені дорікають, що я не на своєму місці, «диванні патріоти», чоловіки, що не воюють. Вони полюбляють розказати, як я, жінка, маю поводитись і де моє місце. Я завжди охоче погоджуюсь: так, я не проти повернутись і бути з дітьми — як тільки ви всі прийдете на моє місце. Як тільки усі чоловіки, які нам дорікають, підуть на війну — ми повернемося, без питань. Буває, що говорять, мовляв, ви такі-сякі, нічого там не робите. Я зазвичай просто запрошую приїхати в гості, обіцяю, що все покажу — що роблю, чим займаюся. Розказувати не буду, що я роблю, приїжджайте — побачите на власні очі.

Багато що запам'яталося: і добре, й погане. Хоч у війні немає нічого доброго — це біль і смерті. Але вона прийшла в наш дім, і в нас немає іншого виходу, як триматися, а Бог, якщо він є, усіх нас простить.

Олена Білозерська
ДУК «Правий сектор» / Українська добровольча армія, 503-й окремий полк морської піхоти ЗСУ

Коли стало зрозуміло, що почалася війна, йти чи не йти — навіть не обговорювалось. Ще задовго до війни я багато років була членом УНА-УНСО. А це вишколи. Десь із 2004 року я брала участь у вишколах по лісах, і ще тоді командир наш говорив, що буде війна з Росією, що це просто неминуче. Мало хто тоді в це вірив, я теж не вірила, але дечого він нас таки навчив. І коли почалася війна, ми всі просто зібрались і поїхали. Інших варіантів, куди йти, я навіть не розглядала. УНА-УНСО була одним зі співзасновників «Правого сектора», згодом вони відійшли, але на той момент було так. І вся ця наша компанія просто автоматично влилася у «Правий сектор». Не всі наші, ми довго сиділи на базах, нам не давали зброї, тож дехто пішов до інших підрозділів. Один мій побратим загинув потім в «Айдарі», частина пішла у 131-й розвідбат.

Мене ніколи не виховували в тому ключі, що моя справа — борщ варити, в нашій родині взагалі неможлива така постановка питання. Рідні моє рішення підтримали. На Схід я поїхала разом із чоловіком. Спершу ми поїхали у Дніпро, в передмісті

тренувалися. Потім я деякий час стояла на блокпостах — перевіряла машини. Ставили мене, бо в мене була своя зброя. Вигляд це мало такий: неправильно абсолютно зроблений блокпост, стоїть міліціонер і ми — шестеро «правосєків». Тоді був такий бардак — ніхто нічого не знав. Хтось кудись їде… Якось дзвонять з блокпосту, що з нашим сусідив: «До вас їдуть люди, там, у чорній формі, в балаклавах, озброєні». «Хто вони?» — питаємо. А вони: «Не знаємо, ми їх пропустили і все». Тоді отаке могло бути. Хаос повний.

У зону АТО я приїхала наприкінці квітня, а перший мій бойовий вихід був аж 28 червня. Але те, що я на війні, я зрозуміла не тоді, коли вперше почула свист куль і звук вибухів, не тоді, коли побачила зруйновані будинки, перших загиблих і поранених. Я усвідомила це тоді, коли йшла по Дніпру у формі, з автоматом через плече. Для мене це був нонсенс, нереальність. Я! З бойовою зброєю! В місті!!!

Те, що я буду снайпером, було відомо ще до війни. Я непогано стріляла, і в мене підхожий характер — колосальна впертість і терплячість. Я фізично не дуже сильна, бігаю погано. Штурмовиком не можу бути. Що ще мені робити? Щоправда, снайпером я стала не одразу. На Схід поїхала зі своєю зброєю — мисливським карабіном нарізним. На наш перший бойовий вихід ми скупили всі набої потрібного калібру в усіх магазинах Дніпропетровської області на мій дозвіл, бо де ще їх тоді було брати? Купили гвинтівку німецьку, 1938-го року. Шикарна була гвинтівка. Потім, на жаль, під час моєї відсутності на фронті її вкрали.

Рік я бігала з автоматом, згодом стара зношена СВД мені дісталась (снайперська гвинтівка Драгунова. — *Авт.*). Почала вчитися, з неї «задвохсотила» першого бойовика. І так потрошку, потрошку опановувала. Зараз у мене зброя українська, виробництва «Зброяр». Її «Галя» звати. Бо вона балувана дуже, гарного догляду потребує, та ще й українського виробництва, тож і обрала для неї таке ім'я. Попередню звала «Юлею». В мене кожна одиниця зброї має ім'я. Я люблю свою зброю, стараюся її нікому в руки не давати.

Коли ми їхали на Схід, страшно не було. Боялась у ніч перед бойовим виходом — не знаєш, що тебе там чекає. У мій перший вихід кілометрів на 15 зайшли в їхній тил — засідку там робили. Але тоді обійшлося без боїв. Я тоді вперше побачила освітлювальну міну. Світло як удень, здавалося, що ми — як на долоні, страшно було. Коли щось робиш — не страшно. Страшно перед тим.

На світанку, вже сіріло, ми зайшли в село. Скільки їх там було, ми не знали. Собаки на нас гавкали, і якась звичайна бабка могла нас побачити і порахувати. Коли вчать розвідників-диверсантів, то головне правило: якщо вас «засік» цивільний, хто б це не був — треба «прибрати» свідка, бо може здати. Та я не знаю жодного випадку, коли б українські військові чи добровольці цього правила дотримались. Проте саме усвідомлення того, що воно існує, змушує тебе добре ховатись і ретельніше працювати.

Тоді ми зробили засідку, добувати зброю йшли. Нам говорили, що тим селом їздить невелика група озброєних сєпарів. Перестріляти їх і забрати зброю — така була наша мета. Зробили ідеальну засідку, все за правилами. Ми у ній дві чи три доби просиділи. Але там почали кататись на трьох «БМП» українські розвідники. Під прапорами. І кілька разів вони зупинялися біля нашої засідки. І якби не прапори українські — ми б їх постріляли… А потім ми зрозуміли, що вони розлякали тих, на кого ми чекали. І коли вони черговий раз проїхали поряд, командир наказав мені розпустити волосся і йти до них

«здаватися». В мене із собою був прапор — він мені часом служив і захистом від «дружнього вогню». Так я вийшла з прапором над головою, і так ми познайомилися з 93-ю бригадою, подружилися. Їздили у їхнє розташування, познайомились із їхнім комбригом — Олегом Мікацем. Можна сказати, історична зустріч — тоді «Правий сектор», мабуть, уперше налагодив зв'язки з армією. Через кілька днів, 6 липня, ми пішли вже разом з армійцями на бій під Карлівкою. І це був мій перший бій.

Нас там притисли, ми виходили, відстрілюючись. З крупнокаліберних кулеметів по нас стріляли, снайпери теж їхні працювали. 2 кілометри ми так відходили. «Весело» було. Ну, тоді нам так здавалося, бо порівняно з тим, що було потім, то було не так страшно. Але на той момент це була така доза адреналіну… Я потім ходила якийсь час… «Відходнячок» був такий. А вже через 4 дні була наша друга спроба взяти Карлівку. І коли сказали, що знову бойовий виїзд, я себе так долала, мені так не хотілося туди їхати… Але зібралась-таки. Покажеш страх раз — і тебе не візьмуть більше, це — головна мотивація.

До речі, перед першим боєм нам дали неякісну печінку на базі, і я отруїлася. Нам виїжджати, а мені погано — всі симптоми отруєння і температура дика. Чоловік сказав залишатись, а я — нізащо. Всю ніч я «помирала», але поїхала. Потім перед самим виходом, уже на блокпості, я вирубилась просто на траві. Мене будять, треба йти, а в мене — скажена слабкість, в очах темніє, бліда, як стіна. Зараз я б сказала вже: «Хлопці, мені погано, сьогодні без мене». А тоді це могло бути сприйнято як знак того, що я злякалася. А жінці важко добитися у командирів, щоб її брали на бойові виходи разом із чоловіками. Раз покажеш слабкість — і все. Я цього дуже боялася. Зняла каску, кинула хлопцям у машину, щось — чоловіку в наплічник, щось іще комусь роздала. Лишилась просто у формі, з гвинтівкою і з набоями. Все. Поки дійшли до села — мене хитало. Але коли почався бій — я взагалі забула про те, що мені погано було.

У нас в добробатах було легше дівчатам. Не скажу, що одразу була гендерна рівність — не було її. Але, в принципі, дівчатам було легше, ніж в інших структурах. Я визнаю — була не спортсменкою, все життя сиділа за комп'ютером, фізично мені було дуже важко. Але дівчата намагалися слабкості не показувати — тримались на силі духу. Я навіть зараз беру на бойові максимум 10 кіло. Тоді була маневренна війна, а ми ДРГ. Мене частіше не брали, аніж брали. Часом свої виходи «зубами вигризала». Але тверезо оцінювала свої можливості щодо участі в тій чи іншій операції — якщо розуміла, що не потягну — навіть не просилася. А де я бачила, що зможу — там до останнього стояла.

Цілком як до рівної до мене почали ставитися, мабуть, уже коли я першого сєпара встрелила і коли побачили мою абсолютну холоднокровність у бою. А до того хлопці мене поважали, але хотіли, щоб я менше займалася бойовою роботою. Усі дівчата через це пройшли.

Я виконувала різні роботи. Часом, наприклад, вилазила з окопу на повний зріст і знімала для наших розвідників панорами місцевості й ворожих позицій своєю фотокорською апаратурою, ще з довоєнного життя. Стою зі штативом і знімаю. На одну панораму в мене йшло хвилин 10, а сєпар іноді був близенько — там 400 метрів, може, й ближче. Часто спрацьовував людський чинник, мабуть, — вони ж не дивилися безперервно, та й не очікували, напевне, такого зухвальства. Один раз було, що вже трохи лишається провести камерою, секунд 30 роботи, а тут мене помітили і стрельнули. Не влучили, хоча пройшло близенько. Але ж я йшла туди кілометрів 7, а якщо зараз перерву панораму — потім доведеться наново переробляти. Тож стою і знімаю далі.

Напевне, мене тоді прийняли за опудало-приманку, бо жива людина після того, як куля свиснула біля вуха, обов'язково сховається, а я не смикнулася навіть, щоб не зіпсувати відео. Більше не стріляли.

Далі Авдіївка була. Липень 2014 року. Заїжджали з поля, а вони в багатоповерхівках були, з автоматів-кулеметів наші машинки розстрілювали. Ми повискакували з машин і всі в «зеленку». Коли вже зайшли у місто, мені наказали зайняти позицію в кущі, щоб прикрити бійців, які заходили у вулицю. Я й не подумала навіть, що в кущику тебе не видно тим, хто спереду, а от тим, хто зверху, чудово видно. Ще не зорієнтувалася, куди стріляти, а вони вже почали прицільно по мені працювати. Вилізла з куща, засмучена дуже, що завдання провалила. А мені руку потисли, бо поки я вовтузилась у тому кущі, а сєпари намагалися мене пристрелити, два десятки хлопців зайшли до них поближче. Того ж дня лежала на вулиці вже, з двома автоматниками. Проглядаємо вулицю, нікого немає. І тут люди біжать у наш бік, один за одним, під парканом. Хлопці кричать: «Сєпари! Вогонь!» А я в оптику встигла побачити, що то підлітки цивільні, — їм цікаво було на війну подивитись. Крикнула: «Відставити, цивільні!» Добре, що встигла.

У листопаді 2014 брали Опитне. Світанок. Ідемо, а там ставок і рибалки. Ми в них забрали мобільні телефони, щоб вони нікого не сповістили, і сказали, щоб сиділи тут і нікуди не йшли. А як повертатимемось — телефони повернемо. Вони перелякані, питають, чи можна снасті перевіряти. Потім повернули їм телефони, а вони нам рибу пхають — візьміть і все. Хоча ми з ними наче й не дуже чемно повелись, але люди нас там ось так зустріли.

Стати снайпером весь цей час щось заважало — то знань бракувало, то гвинтівки, то можливості їздити на полігон. Крайній рік я вдень взагалі не працюю, лише вночі з тепловізійним прицілом. Удень мені важче. Снайпер — це той, хто працює влучно по цілі на 800 метрів і далі. Є такі, що вражають ціль на 1,5 км. Я на такі дистанції не працюю, не вмію.

Чи складно було перший раз стріляти? Ні, не складно. Ти бачиш силует. І розумієш, що коли проґавиш свій час і не встрелиш, то він встрелить тебе або твоїх побратимів. Все. І якщо ти не зробив свою роботу, яку треба було зробити, — за це має бути соромно. Після першого встреленого, коли я вранці відбула зміну і йшла відпочивати, по дорозі мене вітали мало не всі, кого зустрічала. Хоча я нікому не казала. Ми ж майже ніколи не знаємо, влучили ми чи ні. Він падає, але ти не бачиш на великій відстані, вбив ти його, поранив, чи в нього супер-реакція і він

дуже швидко сховався. Снайпери ніколи не розповідають про кількість. А якщо і говорять десь у дуже вузькому колі — то лише про підтверджених. А непідтверджених може бути чи не втричі більше. Підтвердити може напарник, якщо він бачив в добру оптику, що ціль вражена. Ще якщо відеофіксація є. Або — і це найчастіше і найточніше — перехоплення їхніх перемовин розвідкою. Того разу вони саме з перехоплення й дізналися.

Снайпери не дуже охоче зазвичай і говорять про свою роботу, й відкривають обличчя — інтерв'ю дають як мінімум у балаклаві. Снайперів зазвичай не беруть у полон. Потрапити в полон — це одразу смерть. А я не ховаю ніколи ні обличчя, ні імені, тож мені неодноразово говорили, що я піар-персона, несправжній снайпер. Це особиста справа кожного, звісно. Але чого мені ховати обличчя? Я — на своїй землі. Я не агентурний розвідник, не співробітник елітних спецслужб. Я, мабуть, за правильною термінологією і не снайпер. Тому що не працюю на 1,5 км, на 600 м максимум. Звичайний фронтовий стрілок, по суті. І я ж для «вати» — символ українського «нацизму» року так з 2007–2008, напевне. Тож закосити під простого піхотинця все одно не вийде, і чекає на мене, якщо потраплю в полон, швидше за все, доля Карпюка — тюрма років на 20–25. І таке саме мене б чекало, якби я навіть медиком була і потрапила в полон. Бо на тому боці мене знають краще, ніж у нас, я цим пишаюся навіть. Тож втрачати нема чого.

На телефон і через Інтернет погрози приходять постійно, звісно. Типу «Сучка бандеровская, приходи в гости, закопаем-отомстим». Частіше в соцмережі пишуть. Якби після кожної такої погрози в мене з голови падала волосина — вже давно була б лиса. Не реагую і не рахую. Час від часу приходять, але… Собаки

брешуть — караван іде. Якось Дмитро Ярош оприлюднив у соцмережі відео моєї роботи: тоді вночі я встрелила одразу трьох сєпарів, які намагалися підійти до наших позицій. Після того на російському телебаченні цілу програму годинну про мене зробили, у прайм-тайм. Набрехали купу всього, звісно, але ж коли вони не брешуть?

Немає якихось особливих умов, яких потребує жінка. Все, що можуть витерпіти хлопці, можу витерпіти і я. Найважче для мене — долати свою фізичну слабкість. Заступала якось на тижневе чергування на позиціях. Не знала, що там до чого, тож набрала на себе 26 кіло ваги. Зброя, обладнання, спальник, теплий одяг і камери, звісно. Я ж журналістом у мирному житті була, і не можу не познімати-пофотографувати. Та й для роботи це часто потрібно. До позицій було йти всього 3 кілометри. Пройшла наче нормально. Приходжу, а там — апокаліпсис. Вороги дочекалися вітру в наш бік і підпалили траву, і ось цей весь вогонь іде на нас. Горить, води немає. Якщо вогонь не зупиниться, то може так боєкомплект жахнути, що в тому окопі нікого не залишиться. Кожен щось робить: хтось речі виносить, хтось намагається копати, хтось стріляє — прикривають тих, що копають. А я притулилась і стою, слабка настільки, що сили немає взагалі поворухнутися. І тут мені чоловік (а він був зі мною) каже: «Приготуйся, якщо ще кілька хвилин нічого не зміниться, буде евакуація». І отут мені страшно по-справжньому стало. Бо я можу бігти назад лише зі своєю зброєю, а в рюкзаку — купа дорогущого обладнання, купленого на волонтерські гроші, і я не знаю, що робити, бо розумію, що фізично його не потягну просто. Так мене моя слабкість догнала. Але, на щастя, все обійшлося, жодна річ тоді не постраждала, і з полум'ям ми впорались. Мішки я, наприклад, не можу носити і, тим більше, закидати на бруствер, але я насипала в них землю лопатою і зав'язувала. Тож намагаюся просто робити те, що мені під силу і що робити все одно треба.

У моїй професії важлива терплячість. Чекати на одній і тій самій позиції, що рано чи пізно ворог висунеться, навіть на тій позиції, де він дуже обережний. Часом працюю в парі. Найкраща пара для мене — кулеметник. Або автоматник. Аби людина надійна. Часто після мого пострілу «ответки» немає досить довго — спершу в них евакуація пораненого чи вже тіла, і голову вони боятимуться висунути відносно довго. Відповідь може бути дуже потужна, але не одразу ж. Це, до речі, одна з опосередкованих ознак того, що в тебе щось вийшло. Мстяться так за свого. До речі, теорію, яку ми вчимо, опановуючи снайпінг, практика дуже часто ламає.

Певний час ми були в районі Водяного і Опитного. Зачищали

посадки. Мене частіше не брали, ніж брали, але все ж. Натрапляли на їхні ДРГ, часом робили засідки. В нас була чудова дівчинка-розвідниця, позивний «Ліса», вона дуже добре працювала і могла велику вагу на собі нести, не втомлюючись. Потім вона загинула. Перша зима була дуже «гучною», тоді саме йшли бої за аеропорт. У нас була ситуація, коли ми трішечки «проклацали дзьобом», і до нашої тодішньої бази підійшли вороги. Базу підпалили, почалась детонація БК, мене викинуло вибухом. Контузія, розрив зв'язок на нозі. Тож пробула я зиму на милицях і не дуже воювала тоді. Інша неприємна ситуація була, коли трасуюча куля надто близько до щоки пройшла і залишила на мені слід від опіку. Стріляли не в мене навіть, випадковість. Але згадку на щоці про це маю. Іншим разом уночі вийшли з бліндажа, заступаємо на пост. Побратим побачив, що я комірець на бронежилеті неправильно одягла, поправляє, а тут — хоп! — і куля між нами пролетіла.

На щастя, мій чоловік мене завжди підтримував і ніколи не намагався зупиняти. У нього є син від першого шлюбу, і він його забрав до нас, на фронт. Він сказав: «Не можу я посилати чужих дітей на можливу загибель і ховати при цьому свого». Навчили його, чого могли, і він воює з нами — чудовий солдат із нього вийшов. Він дуже здібний, дуже швидко всього навчився. Батьки переживають, звісно. Усі переживають за дітей. Думаєте, батьки дівчинки більше бояться, ніж батьки хлопчика? Мама може поплакати, попереконувати. Але підтримують усе одно. В мене чудові свекор і свекруха, вони мої другі батьки і теж мене дуже підтримують.

У 2014-му ми працювали в районі Донецького аеропорту, у 2015-му — неподалік Волновахи. А найдовше я пробула біля Маріуполя. З початку 2016 року — в районі Широкиного і Водяного. За цю війну я, на щастя, не зробила жодного вчинку, через який мені було б соромно, лише за свою фізичну слабкість. Найбільший мій страх за всю війну — стати тягарем для хлопців, підставити їх.

Багато хто вважає досягненням, коли тут, у районі Маріуполя, я встрелила за ніч трьох «сєпарів». Але це не моя заслуга, це просто удача була. Це сталося на день Незалежності, між 9-ю і 10-ю вечора. Вони, певно, думали, що ми повпивалися на честь свята. Прийшли ми з напарником на позиції уже затемна — засвітла туди не зайдеш, бо стріляють. Напарник мій з автоматом, взагалі вперше на тих позиціях. Військові попросили його допомогти мішки закинути, бо ті мішки майже щодня їм руйнували. Щойно вони перший мішок закинули, як у нього стріляють. Укріплення вирішили відкласти, бо сєпари того дня щось надто злі були. І тут бачу — лізуть до наших позицій: шестеро, вилазять з окопу, передають один одному зброю… Страшно стало. Був би кулеметник у парі зі мною — ми б усіх шістьох поклали, я ж сама встрелила лише трьох.

Найголовніший урок, який мені дала війна, — те, що мотивація перевершує все інше. Конкретно в моєму підрозділі є інсулінозалежний діабетик — йому треба робити 2–3 уколи на день. Цей хлопець воює у розвідці. Хлопець на протезі є. З різними проблемами зі здоров'ям були і є хлопці, і всі вони

воювали.

Снайпер, як на мене, — саме жіноча професія. Але в нас була талановита дівчина «Вега» — сапер і гранатометник. Ваги в ній кілограмів 60, але вона тягала і гранатомет, і боєприпаси важкі до нього. Була дівчина «Ліса», я про неї згадувала, її вже немає. Вона займалась біатлоном до війни, стріляла, як ніхто в нашій групі, надзвичайно майстерно. З неї був би чудовий снайпер, якби не темперамент — вона була активна, запальна, таким важко бути снайперами. Але розвідниця з неї вийшла чудова. 7 кілометрів пробігти для неї було простою річчю, попри вроджену ваду серця. Унікальна дівчина була. Померла вона за загадкових обставин, не в бою. Її знайшли з кульовим пораненням у Маріуполі.

До важких обстрілів я звикала дуже довго. Хлопці, як правило, призвичаювались за тиждень, а я — довго. Але мій рецепт — знайти для себе максимально безпечну схованку, яка тільки є у цьому місці, щоб у ній у вільний час відпочивати і добре висипатися. Усвідомлення того, що ти зробив максимум для власної безпеки, заспокоює. Важко було в 2014 році. Ми стояли певний час на блокпосту з армійцями, і от ти за день розговоришся, можеш навіть потоваришувати з кимось, а наступного дня його вже везуть 200-м чи 300-м. Колись у той період обстріл застав мене в наметі: ніч, нічого не видно, навколо все заміновано, свої речі знайти не можу, де бліндаж, просто не бачу. Знайшла, звісно, але відтоді намагаюся спати в максимально захищених місцях — хай сиро, незручно, зате безпечно.

У Широкиному згодом я знайшла собі чудовий підвал, його б, мабуть, і 152-міліметровий снаряд не пробив. Опалення не було, була зима, і я жила там при мінусовій температурі — вода замерзала. Інші жили в більш зручному приміщенні, і лише ну коли вже зовсім «крили» їх, вони прибігали до мене в підвал, а

мені вже нікуди не треба було бігти. «Буржуйку» можна було дістати, але самотужки опалювати її щодня було досить важко. Якось цілий день займалася дровами — тягала, рубала, а тепла врешті вистачило на дві години. Тижнів три так жила і навіть не захворіла. Щоправда, таблеток багато їла. Зате там я почувалась в абсолютній безпеці.

Взагалі, коли я приїхала в Широкине, було літо. Ми тоді приїжджали першого разу буквально на три дні. Пройшлась по селу, а там запах тротилу змішаний із запахом моря… Зруйнованих сіл я вже надивилась, але щоб курортне місто і без жодної людини — було сильне враження. Маріупольський напрямок взагалі я полюбила більше, ніж Донецький.

Найбільше завжди мене обтяжувала необхідність постійно ховатися. Їде перевірка до військових — нам треба ховатись, бо ми ж УДА, фронтові нелегали, і нас там не має бути. Тільки домовилася попрацювати на позиціях, бо наші зазнають втрат і сєпари оскаженіли на цій ділянці зовсім, — їде якась комісія. Журналісти мене в обличчя впізнають часто, тож від них теж варто ховатися. Бо напишуть, що зустріли мене там-то — значить, там є УДА, і армійський командир, який нас прикриває, буде за це покараний, а нас виведуть з фронту. Волонтери роблять фотку, виставляють у Фейсбук і позначають геолокацію, де зроблена фотка… Тож ховатися доводилось постійно.

З цим пов'язані й інші проблеми: коли гине хтось із ДУК чи з УДА, про це всі мерщій починають писати в соцмережах, а у зведеннях Міноборони — втрат немає. І починається крик і звинувачення в бік Міноборони: «приховують втрати», «Міноборони добровольців людьми не вважає». Зчиняється ґвалт, починають потерпати командири, які з нами співпрацюють, мало не до позбавлення посади. І результат — що армійці нас виганяють, — він логічний. Тож кому краще від цих істерик? Хоч скільки не намагайся людям пояснити — нас і живих тут офіційно не було, ну, не може Міноборони оприлюднювати інформацію про нас мертвих, бо ми — українські «іхтамнєти», нас просто немає в їхніх зведеннях. Краще зібрати тихо допомогу рідним чи гроші на похорон — ото реальна допомога, а не істерики.

Нещодавно я пройшла навчання на офіцерських курсах. Це було справжнє пекло. Я дуже старалась, бо якщо вже за щось беруся, то роблю якісно. Тож студіювала підручники, хоч було страшенно важко, бо програму офіцерського училища запхали у чотири місяці навчань. Були дні, коли я плакала і хотіла вже все це покинути. Так навіть на війні важко не було — і фізично, і морально. Але я таки довела почате до кінця, вивчилась на артилериста, тож тепер я — офіцер. І іспит здала на «відмінно» —

першим пострілом накрила ціль.

З мого підрозділу мало бійців загинуло. Але і в цивільному житті ми втрачаємо людей — бабусь, дідусів, рідних. І після будь-якої втрати треба жити далі. Можливо, в мене так голова влаштована, але в мене немає ніякого ПТСР. Я переживаю, звісно, за побратимів, але від'їжджаю на 20 кілометрів від передової, і в мене вмикаються мислення і рефлекси мирної людини, і навпаки. Я не падаю на підлогу від петард і салютів. Жодних докорів сумління через вражені цілі не відчуваю — не я це почала, мене змусили взяти до рук гвинтівку ті, хто намагається знищити мою державу. Навіть оті троє вбитих за ніч сєпарів (до речі, вони з Росії були) — не я ж до них лізла в окоп, а вони лізли в мій, щоб нас убити. Тож я лише захищала і захищалась. Я не вірю, що цей конфлікт буде розв'язаний мирним чи дипломатичним шляхом. Була б за мирний шлях, але, як на мене, це нереально. Тож залишається лише силовий. В усі часи священики благословляли воїнів захищати свою землю.

Щойно закінчиться війна, я піду з війська. Я отримала офіцерські погони лише тому, що війна затягується. І поки вона триває, треба розвиватись і вдосконалюватись. Але в глибині душі я залишаюся цивільною людиною. Можливо, після перемоги повернусь у журналістику, можливо, займуся громадською діяльністю. Але поки що це питання не на часі, бо війна триває, і я мушу бути тут.

Вікторія Дворецька
«Дика»
Батальйон «Айдар»

Був березень 2014-го, вже окупували Крим. У нас був один сотник на Майдані, він сказав: «Це війна». І ми вже жили із зібраними рюкзаками, готувалися. Наш побратим Паша Ведмідь, покійний уже, почав нас потроху тренувати, і ми чекали відправлення. Спершу думали, що поїдемо у Крим. Але Крим зам'яли, і туди нас ніхто не відправив. Настав травень. І у травні почали формуватися з Майдану автобуси — колони, які їхали в Луганську область.

Куди їхали, ніхто не знав, бо не було ще жодного батальйону. Відбулася нарада сотників (я була на ній присутня), на якій проголосували за створення підрозділів від Майдану, але що конкретно буде, ніхто ще не знав. Перші автобуси вирушили

8 числа, з 8-го на 9-те. Мене тоді не відпустили, бо я мала координувати порядок у Маріїнському парку. Я сильно образилась тоді. Десять днів ходила за сотниками і говорила, що, мовляв, нічого не робитиму, поки не відправите. І 19-го мене посадили в автобус, сказали: «Їдь уже, тільки нас не чіпай!»

Ми приїхали в Луганську область. Батальйон усе ще ніяк не називався. Вважалося, що це батальйон територіальної оборони Луганщини, але майже всі там були майданівці. Були й місцеві — десь близько 50 осіб, може, 80, а решта — майданівці. Вже десь після 25 травня, після президентських виборів, коли точилися бої в Новоайдарі, батальйон назвався «Айдар». Особливого вибору — куди йти — в мене не було. Колись гукали в 11-й батальйон, «Київська Русь», але оскільки всі друзі з Майдану їхали в «Айдар», то і я подалася туди.

Дорога була дивною, бо ніхто не знав, куди ми їдемо. Ніхто ще не розумів, що відбувається. Хто в кедах, хто у кросівках, комусь пощастило якісь берці знайти. Може, комусь і страшно було. Я не говорила нікому, куди їду. І мамі не сказала, думала: «Зараз ми за два тижні розберемося там швиденько і повернемось — навіщо комусь щось знати?» Вже там почали усвідомлювати, що відбувається, коли з'ясували обстановку, коли дізналися, що села, які далі, вже «не наші». Тоді ми, щоправда, так їх не називали. Просто знали, що там сепаратистські рухи якісь.

І військ не було. Десь там БМП одна стояла, закопана мобілізованими солдатами, які не знали, що вони там взагалі роблять. Таке відчуття хаосу… Страху ще не було.

У моєму уявленні війна — це повзу я по полю, в хустці (я взяла із собою хустку, в якій на Майдані ходила), навколо снаряди розриваються… З екіпірування в мене був мій «дубочок» (форма «дубок». — *Авт.*) і одні джинси. Здається, були вже берці. Приїхала, а там дівчата такі, з пістолетами. Подумала: «Щось, мабуть, я собі не те уявляла…»

Дискримінації я на собі не відчувала. Я коли приїхала, тодішній мій комбат (я його ще з Майдану знала і, поки їхала, йому розвіддані скидала) на мене дивиться, а я — на нього, і він так: «Я знав, що ти приїдеш. От тільки думав — першим автобусом чи другим?»

Група в мене була хороша. Мені ніхто не говорив: «Облиш рацію, йди вари борщ». Зі зброєю я знайома з дитинства — мій тато був мисливцем. З автомата до того я, звісно, не стріляла. У нас був такий Паша, в нього був муляж автомата, і він нас учив ним користуватися. Вперше з бойового автомата я стріляла на Металісті. Щастя я ще не брала. В нас було десь 50 автоматів

на весь батальйон на той час. І їхали брати Щастя ті, хто мав автомати. Вони поїхали, а ми залишилися. Ходимо, сивіємо. Тоді вже була і артилерія, й авіація працювала. А ми сидимо і просто чекаємо. А наступного дня нам усім видали зброю, і я поїхала на Металіст.

Коли взяли Щастя, за ним був іще один пост і далі гольф-клуб. Оскільки ми були в групі розвідки, нас послали туди, бо була інформація, що нас будуть вибивати зі Щастя. Наше завдання було дістатися туди, вчасно помітити і попередити. А що далі робити — ніхто не сказав. Нас було п'ятеро, і ми потрапили в засідку. В той день мене поранили. Осколки були в коліні, боці, дуже сильні контузії. Бій був у підвалі, і дуже багато гранат. І ми, всі п'ятеро, вижили. Після того я не вірю в смертоносність гранат. Тоді й спецназ не міг повірити — як?!

Ми відстрілювались. Я тоді й сама вперше у житті кидала гранату. Командир пояснював: «Коли я скажу, береш оце, вкручуєш оце, виймаєш і кидаєш». Кажу: «Добре». А коли кидаєш через стінку, вони тебе вже за руку можуть ухопити разом з тією гранатою… Я не приховую — стрьомно було. Дуже стрьомно.

Коли так близько, ти чуєш їхні голоси, ви перекрикуєтесь матами через стінку. Ми не знали, чи вийдемо звідти. Бо нас було п'ятеро, а їх, як ми потім дізналися, близько 60.

Допомогло те, що почали наші «відпрацьовувати» по цьому будинку. Ми були у підвалі, а зверху гатила артилерія. Акустика була шикарна тоді… Ми коли вже надумали виходити… Зв'язку немає, всі вже майже без тями, двоє було сильніше поранених… Ми розуміли — ще трохи, і будемо непритомні, й уже точно не вийдемо. Ми взяли один одного за пояс у повній темряві… Кругом руїни… Виходимо, нас зустрічає група з 8-го полку спецназу — добре, що не пристрелили, поки ми виходили. Вони нас і вивезли. Потім ця група теж потрапила в засідку. І в них були втрати.

Мене відправили у шпиталь, з якого я повернулася через 3 дні. Але комбат сказав: «Ти не прокрапалась, маєш іще тиждень посидіти на базі. Тобто моєму командирові він мене одразу не віддав, а потім командира не стало. Група розпалася без нього. Повертатися не було куди. З того часу я займалась «двохсотими».

За цю війну я вхопила, здається, все найгірше, що можна було вхопити. І у великій кількості. У 2014 році було по 15 осіб на день загиблих. І більшість — друзі, з якими разом починали. Від першого складу «Айдару» майже нікого не залишилося. Треба було дзвонити рідним і говорити про те, що сталося. Дзвониш — вони кричать, потім доба-дві — вони тобі телефонують. Іноді бувало, що не одразу вдавалося хлопців відправити, бо машин не вистачало. І запитують: «А хрестик поклали? А білизну вдягли? А те й те поклали?» Треба було все проконтролювати. Треба було відправляти хлопців. Треба було їх одягати. Десь так хустинку зав'язати, щоб не видно було. Часом закритими відправляли їх, бо там уже нічого не можна було зробити — ні голови, нічого немає. Треба було підготувати, пояснити мамі, що не можна відкривати труну. Забивали і просили того, хто відвозив, щоб іще раз сказав — не відкривати.

Страшний період. Ексгумації постійні. Якось на ексгумації я отруїлась трупним оцим… як воно називається… Нам доводилось відкопувати наших хлопців, убитих у ході важкого бою 5 вересня. Треба було все проконтролювати. Хапонула якось, погано було дуже. Потім уже в мене була спеціальна маска. І загиблі були постійно. Майже кожен день. Приїжджаєш з моргу о другій ночі, тільки ляжеш — тебе будять. О третій, ще роззутися не встигла — дзвонять: «Там лежить тіло, треба забирати». І їдеш знову. Були ще люди, які займалися загиблими, але їх було так багато… Важко морально було. Довго трималась, а коли вже демобілізувалася, воно почало «відтавати». Я пам'ятала всіх загиблих, які пройшли через мої руки. Поіменно. І всі причини смерті, розтини. Ще з рік після того могла згадати, кого як упізнавали, в кого які були поранення, хто у що був одягнений. Зараз пам'ять це потроху затирає.

В батальйоні у мене була подруга, а нині кума — Андріана. І ми сядемо, говоримо, і я кажу, як я їй заздрю, що вона може поїхати на «передок». Було багато полонених. Теж треба було підключатися. Я, мабуть, зі своєю мамою так часто не говорила, як з матерями тих хлопців. Було ще Лутугине. Запам'яталося, яке там населення було страшенно сєпарське. Ти приїжджаєш, привозиш їм цілі автобуси — ліки, харчі. Вашу колону тричі обстрілюють, поки дістанетесь. А вони беруть це все і в очі тобі кажуть: «То ти по нас із танку вночі стріляла. По своїх спеціально стріляла, щоб ми думали, що це Росія».

А потім був «Фасад». Коли вже закінчилися всі ексгумації наших хлопців, я прийшла до командира і сказала, що хай мене ставлять на роту, або я піду. Мене поставили т.в.о. командира диверсійно-розвідувальної роти. Ми стояли на «Фасаді», і це були «найвеселіші» місяці. На 29-му блокпості ми пробули ще близько місяця.

В мене дивна реакція на страх — я сміятися починаю. А коли згодом я стала командиром… Там ти на страх уже права не маєш. Якщо командир дає по рації якісь вказівки і в його голосі чути істерику — істерика почнеться в усіх. А в мене останні 1,8 року служби була ціла рота. Рік під Мар'їнкою — 4 опорних пункти. Може, десь воно і страшно, але ти цього не показуєш ніколи. Зараз, коли я починаю «відтавати» від війни, думаю: «Божечки, ну куди ж ти лізеш завжди?» А тоді розуміла, що це треба робити. Офіцерський склад був досить слабкий. Бувало таке, що я не могла зрозуміти — як це? Дорослий чоловік, даєш йому в підпорядкування 15 бійців, а в нього немає ні граму відповідальності…

Мою службу можна поділити на два періоди: півтора року, потім кілька місяців перерви і знову 1,8 року. І друга частина, коли я була командиром, була важча за першу. Важко бути командиром. Ти завжди погана для всіх. Змушуєш копати — погана, змушуєш укріплювати, щось робити — погана (зрозуміло, під час обстрілу, коли йому прилетить у бліндаж і той витримає — він замовкне і зрозуміє). Змушуєш носити бронежилети — погана. Зараз хлопці дзвонять, питаю їх: «Що, найгірша я у вас була?» В нас із командирами рот не дуже

складалося, тож я постійно була за головного, і в нас за рік і 8 місяців мого командування жодного загиблого не було. Два легких поранених. Я щаслива, що мені вдалося вивести звідти хлопців без втрат. Я дуже за них боялася, тому була дуже сувора. Часом, може й занадто. Може, і перегинала з дисципліною. Думала: «Хай краще я буду погана, але вони будуть живі».

Наприкінці липня 2015-го я демобілізувалася вперше. Пішла вчитися. Встигла навіть на вибори сходити. Перший раз повернулася, бо зрозуміла, що недовоювала, що могла ще зробити щось. Як такого повернення до мирного життя тоді й не відбулося. Ми просували ідею «невидимого батальйону» — нерівності жінок в армії. Коли мене мобілізували, я була оформлена діловодом тилу. Була поранена, а за документами — діловод тилу. Потім мене зробили начальником бані. Пройшла одноденні курси — як заводити баню польову. Це цирк був. Тож я — кваліфікований банщик. І я, будучи формально банщицею, командувала ротою розвідки. Приїжджаєш отримувати завдання на роту, а сама за посадою банщиця.

У квітні 2016 року я вже мала офіцерське звання, приїхала приймати роту. Ми зайшли під Мар'їнку, почали трішки рухатись уперед. Це була важка фізично ротація. В мене була велика площа оборони. Коли я повернулася, це вже було схоже на армію. Вже офіцери були інші. Тобі вже дістають карту, у спеціальних термінах пояснюють, що треба зробити. У перший місяць я, здається, взагалі не спала. Поки не розібралася, кому що можна довірити. Цілодобово перевіряла всі позиції, поки все налагодилось, устаканилось. Вибрати позиції, прокласти зв'язок — скрізь сама йшла. Теж важкий період.

В липні я загриміла у шпиталь. Чисто від утоми. Потім у нас загинули начальник розвідки «Тайсік» і сапер «Комарик». Це був перший вихід, на який мене не взяли, бо я перед тим лежала під крапельницею. І я вже встала від того, що доповідали хлопці: що в них один «двохсотий», один «трьохсотий». Я тоді їздила на велосипеді по вопах. Думала, як вивезти. Вирішили йти групою і виносити. Я йшла останньою, несла автомати, бронежилети, щоб хлопцям було легше виносити. Після того злягла трохи. Відкололи, відкрапали. Тоді зрозуміла, що треба трішки таки делегувати комусь щось. Ну, і робота вже налагодилась. Знала, що всі закопані, все облаштовано. Ще й погода не сприяла — дощило, багнюка…

Потім нас перевели на Світлодарську дугу — в Новолуганське. Туди ми зайшли у квітні 2017 року, а в середині жовтня я перевелась у навчальний центр «Десна». Там, в Новолуганському, була лінія оборони менша. Я відповідала за роту вогневої підтримки. В мене були передові пости, резерв і блокпост. Тобто вже було порівняно легко. Хоч, звісно, було і там роботи…

Я переводилась у тил зовсім з іншими планами і намірами. Почалися проблеми зі здоров'ям. Крім того, в мене були серйозні стосунки. Його звали Антон. Ми сідали і говорили, що треба повертатися до нормального життя. У жовтні 2017 я перевелась у «Десну», щоб бути потроху повертатися додому. Але… хлопець мій… він одного дня до звільнення не дожив — підірвався. Це мав бути його останній вихід перед поверненням з армії.

Ми разом недовго були, але в нас швидкі були стосунки. Я його якось не помічала, а потім різко, за три дні… Я й не зрозуміла, як це сталося. У мене було трохи легковажне ставлення до себе і свого життя, а він, навпаки, мене контролював. Він якось зумів одразу крапки над «і» розставити: «Це там ти ротою командуєш, а тут — віддай ключі, ти не повинна машину ремонтувати». Переламував мене, готував до повернення в мирне життя. У нього вийшло. Але навіщо це мені тепер?

З війни треба колись повертатися. З одного боку, тягне назад. Можна повернутися, ще один контракт відслужити. Але ж потім повертатися буде не легше. Я пішла на війну в 21. Зараз мені 26-й пішов, а я на такий довгий час випала із соціуму… Раніше була купа амбіцій, і якийсь характер такий… «Є мета, не бачу перешкод». А зараз — важко взагалі зрозуміти, що далі робити. Це, звісно, круто, що ти такий армієць, у тебе є задатки до цього, ти можеш командувати. Але що робити на «гражданці»? Дауншифтингу не хочеться. Були думки знову повернутись в АТО. Але ми прийняли певні спільні рішення, і я хочу їх виконати. Звісно, ідея піти з армії була більше Антонова, він дуже цього хотів. Тому поки що я дослужу і буду щось думати, шукати, пробувати. Хочеться мати мрію, знати, до чого йдеш. А поки що далі — я не знаю. Треба якось жити.

Андріана Сусак
Батальйон «Айдар»

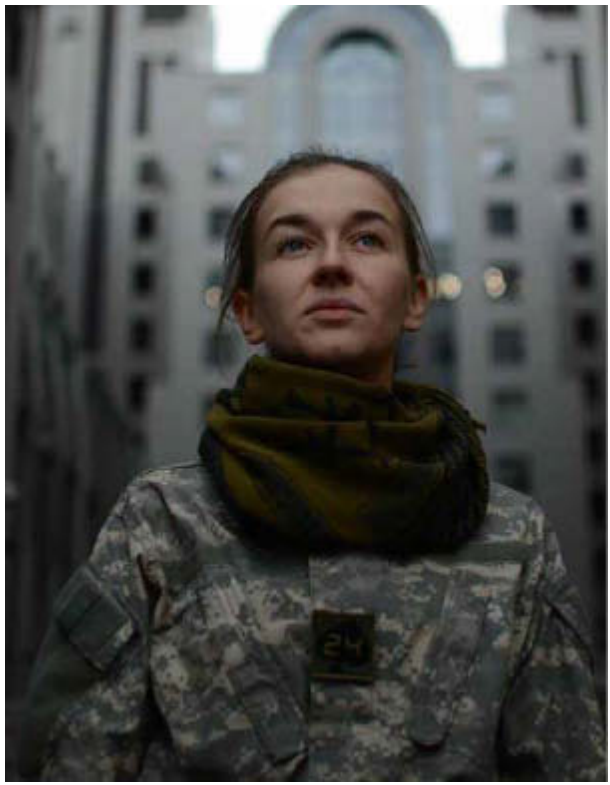

Спершу був Майдан, а коли захопили Крим, усі думали: що робити, куди їхати, як допомогти? На травневі свята прийшов до мене уже загиблий нині Діма Дібрівний (позивний «Груша») і запитав, чи є в мене паспорт із собою. «Є», — кажу. А він: «Тоді поїхали». Я запитую, куди, а він: «Кудись туди, на Схід. На п'ять днів». Смішно згадувати, але я тоді зраділа, що ненадовго, думаю: «Відпрошуся на пару днів на роботі й поїду». Навіть додому не заїжджала. У мене деякі речі в Укрдомі на Майдані були, з ними й поїхала.

Нам видали кожному каремат, рюкзак, такий як туристичний, залізну кружку. І 8 травня ми виїхали з Українського дому на Луганщину. Я не знала, куди їду, що ми там робитимемо. Коли нас привезли, сказали, що ми будемо охороняти Луганське СБУ, — дадуть зброю, і ми охоронятимемо будівлю від можливих штурмів.

Нас, перших, тоді поїхало осіб сто, дуже різних — були афганці, були діти 17-річні, з Майдану поїхали, хто міг. Нам наказали не говорити, де ми. Навіть Харків проїжджали з бронiками на вікнах автобуса. Нас супроводжувала міліція. На Луганщині ми приїхали в село Няньчине, в ліс, неподалік від кордону з Росією. І все. Там чекали зброю. Її нам привезли десь на четвертий день, і тоді вже сказали, що ми тут не на п'ять днів, а трохи надовше. Хоча б до виборів. Я подзвонила батькам, на роботу, сказала, що я на Луганщині. Тато почав кричати: «Що ти там робиш? Повертайся!» Я сказала, що мене мобілізували, що я пройшла курси медиків на Майдані й мене забрали як медсестру. На роботі нічого не сказали. Вони з розумінням поставились і не звільняли мене, поки я не демобілізувалася, вже із ЗСУ.

Ми приїхали в селище Половінкіно, освоїлися там. І так почалася для мене війна. Дівчат спершу було небагато — медики, кілька бойових. І ніхто не хотів іти у штаб. Мені спершу наказали йти в штаб (мовляв, поки немає активних дій) і займатися документами. Стали ще приїжджати люди з Майдану. За тиждень-два я оформила документи про мобілізацію близько 150 особам з 230 добровольців.

Перша операція з пораненими в нас була 25 травня 2014 року, в день виборів Президента України. Після неї Україна дізналася про наше існування. Було затримано 14 терористів, частина з яких називали себе «казаками войска Донского», а частина мала посвідчення бойовиків терористичної організації ЛНР. Очолював цю банду терористів Володимир Марецький,

настоятель церкви Московського патріархату с. Райгородка Луганської області. Хлопці узяли полонених козачків, кримських священиків у рясах, але з автоматами. Потім їх приїхало забрати СБУ. Ми тим часом почали думати, як назватися. Був серед нас чоловік — позивний «Мамка», — який назвав батальйон «Айдаром».

Потім приїхали до нас депутати — дивитися, що ми там робимо, що це за «бандугруповання» таке. Приїхав Луценко, я йому почала скаржитись, що в нас є проблеми, що не всі підпадають під мобілізацію: були старші за призовний вік, неповнолітні, люди, в яких колись давно була судимість. Він пообіцяв усе вирішити, але ніхто їх тоді так і не оформив. І ті діти, й ті афганці так і помирали неоформленими.

Усі почали тренуватися, на полігон їздити. А я все в штабі сиджу з паперами, і мене аж тіпає. 14 червня перша бойова операція — місто Щастя. Я підійшла до комбата (в мене бойової групи своєї тоді не було, але знала вже всіх) і прошу його: «Дайте мені наказ іти на Щастя». А він лиш посміхається. В мене тоді була серйозна з ним розмова, і він мене таки відпустив. Запитав лиш, із ким іду. Кажу: «Група «Чорні».

«Айдар» був тоді поділений на групи, і я знала, що в інші групи мене просто не взяли б. У командира «Чорних» це вже була четверта війна взагалі, а решта — здебільшого такі самі, як я, — новачки з нульовим досвідом. Прийшла я до них, кажу, що йду з ними на Щастя. Вони в шоці — як так? Кажу, нічого не знаю, наказ комбата. Одягла балаклаву і пішла. Ввечері ми зайшли на «Кемпінг» під Щастям. А потім був наказ іти вниз і захопити блокпост. Через те, що я була в балаклаві, багато хто не зрозумів, що між ними дівчина. Я була однією з двох дівчат, що брали участь у штурмі блокпоста, — я і Надя Савченко.

Я не вміла стріляти, але довелося вже у перший день. Не вміла розрядити автомат, тому від «Кемпінга» до блокпоста йшла, тримаючи його спрямованим угору, щоб випадково не вистрелити в побратима, який ішов переді мною. На «Кемпінгу» були вбиті бойовики. Ще, пам'ятаю, працювала наша авіація. З лісу якось вийшов на мене бойовик, метрів за два від мене, а я стою і не знаю, як у нього вистрілити… Добре, що ззаду підбіг побратим «Сухарик», який зробив це і мене врятував… Через те, що ти не можеш вистрелити, можуть убити твого побратима — ось коли прийшло це усвідомлення, що треба стріляти. Далі вже стало, як робота.

Потім був Металіст. Зранку мені подзвонив побратим Юра Крижберський, сказав, що в них іде бій, закінчується боєкомплект, назвав мені якусь адресу в Луганську, сказав, що вони у тій будівлі зараз. В них були поранені. Я не знала, що робити, куди їхати. Ми зібрали машину, звичайну «четвірку». Для мене не було місця, тож я сіла в багажник. Так ми доїхали до Щастя, а далі хлопці сказали, що це все, бо вони не знають, куди їхати. Ми пересіли в іншу машину, потім та машина знову зупинилась. І тоді я вже пішла пішки і таки добігла до своїх «Чорних».

Я тоді знала, що і Юра, і Надя Савченко, і ще шестеро побратимів — вони всі вже у полоні. Але була надія, що ми їх якось доженемо і відіб'ємо. Ну, і ми з «Чорними» пішли на штурм. Знову стали ланцюжком і йдемо. І так вийшло, що нашу групу під обстрілом від'єднало від інших, і ми потрапили в оточення. Нас

було одинадцятеро, ми вели бій більше 45 хвилин. І ніхто не знав, чи ми живі взагалі, між нами була відстань метрів 800. У нас закінчувався боєкомплект. Тоді був мій перший убитий побратим, «Камаз» — він уже мертвий лежав біля мене… Вели бій, доки не завелась ворожа БМП і не почала обстріл. І так ми відійшли. Не знаю, як ми тоді лишилися живі. Я бігла, кричала, ми з побратимами падали, підіймали один одного. До того ж наші не знали, що ми живі, вони намагалися підійти, але не змогли. Їм сказали, що ми вже всі мертві. І наша артилерія почала бити по бойовиках і водночас по нас. До самого Металіста ми так і не дійшли і полонених побратимів визволити не змогли… Ми відступили.

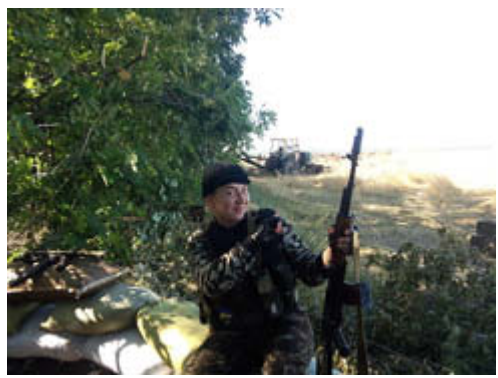

Блокпост під Металістом ми взяли з другого разу. Був уже не такий бій. Вони розуміли, що ми будемо наступати знову, а в них були втрати серйозні. Нас тоді хоч і небагато було — 11 осіб, — але ми їм там шкоди трішечки наробили. Ми тримали цей блокпост до 5 вересня.

Після боїв під Металістом «Чорні» прийняли мене в групу остаточно. Потім були операції, розвідка. В мене був такий жарт,

що кожного 17 числа по мені стріляє БМП. Спершу тоді, у червні, під час першої спроби штурму Металіста. Вдруге — 17 липня. Ми пішли в розвідку і зайшли в Луганськ. Вийшли ми тоді о 7-й ранку і повернулися, мабуть, аж опівночі. Дуже важка була операція — кілометрів, мабуть, 14 самої лише дороги. Ми йшли туди без пострілів, але вони нас таки помітили. І знову росіяни виїхали і почали стріляти з БМП. І ми по їхніх уже мінних полях вибиралися з того місця — інакше ніяк було. Це важко забути: зробила крок, наступила на землю — ага, жива. Ще крок — жива. Так і йшли.

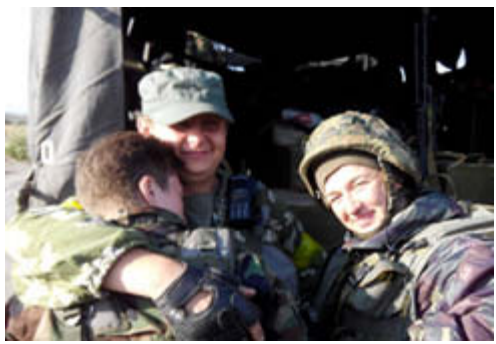

Після Металіста були зачистки: Райгородка, Хрестове, Георгіївка, деблокування Луганського аеропорту, Лутугине, де в нас були просто страшні втрати. Там один з наших найкращих підрозділів загинув повністю — 12 осіб.

У Георгіївці мій майбутній чоловік був поранений. Ми з ним там із самого початку. 9 травня приїхали разом на Луганщину, а 11-го зрозуміли, що все — ми вибрали один одного. І відтоді ми разом. Тоді, в Георгіївці, коли ми зайшли в село, був дуже важкий день, чоловікові осколки влучили у плече, в коліно і під серце, і ще один побратим, «Скелет», важко поранений був. Коли був бій у Лутугиному, чоловік іще лежав у госпіталі, оскільки між

штурмами минув лише тиждень. І в Лутугиному тоді загинула майже вся його група. Тоді він мало не збожеволів. Обвінчалися ми вже після демобілізації — вибрали день у липні, коли в нас не було загиблих. Ніякого весілля не було — лише наші батьки.

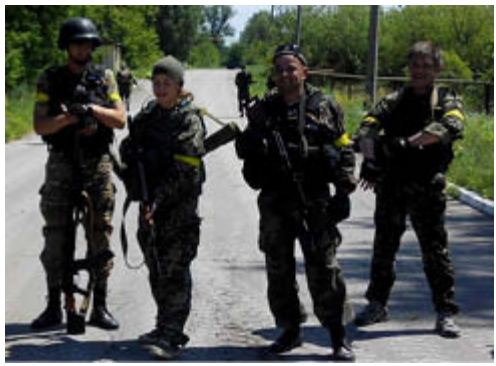

Потім був іще один дуже важкий бій — штурм Хрящуватого, яке ми звільнили. Звільнили, але не втримали — масово посунули регулярні війська РФ. Хрящувате — це для мене один з найважчих боїв був. Нас там обстрілювали з усього, з чого тільки можна. Навіть фосфорні міни були, які взагалі заборонені і які випалюють усе навколо і навіть углиб. Там усі були проти нас, навіть місцеве населення. Так Луганськ уже майже був узятий у кільце, були перекриті дороги, якими бойовики возили в місто боєприпаси і гуманітарку. Ми пробули там 11 днів. Потім пройшла ротація, і нас замінили інші хлопці. Нас заходило в Хрящувате більше 100 осіб, а виходили… ну, може, 40 нас залишилось. Увесь цей час я була без зв'язку, ніхто з рідних не знав, що там відбувається.

Там уже російська техніка, і БМП, і танки, і повністю російські екіпажі. Гарно хлопці працювали, нічого не скажеш, видно, що професіонали, а не шахтарі. Точиться бій, ти йдеш, а

твої хлопці, з якими ти стільки часу пліч-о-пліч… просто перед тобою падають мертві… Хрящувате — це було, напевне, найважче для мене. 11 днів ми не могли нормально ходити, навіть підняти голову часом. Ідеш у туалет — прилітає міна… Води немає, колодязів поблизу немає, поранених вивезти ніяк… Тільки починаєш вивозити — починається обстріл. Бо вони — на висоті, а ми — в низині. Ми як мішені в тирі були. Місцевих багато поранених, і їх теж треба вивезти кудись у лікарню, теж під обстрілами. Коли ми заходили в село — був штурм, і ми зайшли, — побачили на вулиці вбиту жінку. І спершу були думки: а раптом вона загинула під час обстрілу, раптом через наші постріли (бо ж бій був)? Але потім підійшли і побачили, що вона вже сильно розклалася. Тобто це ніяк не могли бути ми, її вбили значно раніше. З Хрящуватого ми вивозили поранених цивільних.

Місцеві… У нас було багато місцевих у батальйоні, луганчан. Вони нас зустріли в Нянчиному в ті перші дні, і багато з них досі воюють. Багато з них — з окупованої території, повертатися їм нікуди. Мій командир — з Донеччини, з Макіївки — взагалі все втратив.

Спершу, коли ми прийшли в Щастя, до нас негативно ставились, майже ненавиділи. А потім, навпаки, зрозуміли, що ми — свої, й кардинально змінили до нас ставлення. Особливо діти — вони бігали і кричали нам: «Слава Україні!» Коли заходили і були зачистки, пам'ятаю, виходили люди, виносили нам молоко і воду, часом тишком-нишком передавали і говорили: «Ми з вами». Багато було україномовного населення. Старші жінки в Райгородці махали руками, кричали нам — і сльози по щоках. Так раділи, так зустрічали…

У Хрящуватому ми мало спілкувалися — люди ховались у шкільному підвалі, в інших. Там нас погано приймали. Вони кричали нам, що ми — фашисти, нацисти, що ми за американські гроші воюємо. Запам'яталось, як вийшла одна жіночка україномовна, і вона щось пекла. Запах, знаєте, як у бабусі… Вона заговорила до мене українською, і мене аж затрусило. По-різному було. Є такі, кому взагалі байдуже, під ким бути — хоч під Росією, хоч під Україною, — аби лиш це закінчилося і не стріляли більше.

Якось нам сказали, що в Золотому людям нічого їсти. Ми організували їм допомогу з того, що в нас було, і поїхав мій чоловік на роздачу. Давав усім однаково — кашу, олію. І при ньому старший дядько один бере в нас пакет і демонстративно викидає у смітник. Були й такі, але що весь Донбас сепаратистський — це неправда. Дуже багато людей нас підтримували, боялись, але допомагали. У Половинкіно нам півсвині принесли місцеві, щоб було що їсти, і ягоди приносили,

і тишком у баню до себе водили, щоб ми могли помитися. І з розвідкою допомагали. Коли ми приїхали на Луганщину, до нас багато приєднувалось місцевих — спершу один, потім другий, потім іще записувались.

5 вересня стало для нас, по суті, закінченням от такої активної наступальної фази. Мінські домовленості, здача території, неспроможність командування зорієнтувати армію, хто де є. Зв'язку не було між підрозділами. Постійні засідки росіян. У нас 5 вересня через це потрапив підрозділ на засідку, під обстріл. Причому це була група «Русич», маніяка пітерського Олексія Мільчакова. Як вони знущалися з наших — таврували хлопців, били, катували, дострілювали з пістолетів і знімали це все на відео. Майже всі тоді загинули, хто до них потрапив. Мій особистий привіт йому, бо світ круглий, і всі це знають…

Через деякий час треба ж забрати тіла… Наші айдарівці забрали 40 із чимось тіл, це разом з 80-ю бригадою. А вже час пройшов, уже тіла розклалися… Ну, і ти біля моргу стоїш і розглядаєш те, що від хлопців залишилось. А там одна рука лежить. І тебе питають: «Ось дивись, тут татуювання. Може, ти бачила в когось таке? А вервечка у когось була?». А в наших у багатьох були ці вервечки з Майдану… Як зрозуміти, хто саме перед тобою?

А потім почалась окопна війна. Через те, що вже не було ніяких штурмів, мене просто тіпало. Мені дуже хотілось у ДАП, але туди я так і не потрапила, бо ми були мобілізовані вже, і вже були накази. Хоча в мене бойового наказу не було, бо я за документами була оформлена швачкою. Так-так, швачкою, бо тоді ще не було можливості жінок оформлювати на бойові посади, це стало можливим пізніше.

З пам'ятних подій «Айдар» брав участь у бою на Бахмутській трасі. Це той самий 32-й блокпост, і наші хлопці-«айдарівці» потрапили в полон. Якось вийшли на мене з приводу обміну полоненими. І це було востаннє, коли я займалась обміном. Тоді ні мій командир, ні чоловік не знали, де я. Я збрехала, що їду в Сватове, а сама у «гражданці» мала на мосту в Щасті зустрічатися з тією стороною. Стояла з трьома записками в кишенях — батькам, чоловікові й «Чорним». Так, двічі я писала прощальні записки на війні. Пізніше обмін відбувся. Двох наших віддали. Далі цим уже займалося СБУ. І це було правильно — цим мала займатися держава.

Був і один випадок, про який мені дуже боляче згадувати. Тоді теж на нас вийшли щодо обміну полоненими, почали вимагати грошей на лікування хлопців, які були в полоні. Я знайшла гроші, частину в комбата, свої всі, які мала, віддала.

Приїхала до нас на Луганщину мама одного з полонених. Нам призначили час — 9 вечора на мосту в станиці Луганській. Ми прийшли з нею разом і чекали. Кругом обстріли, але ми чекали, що ось-ось його привезуть. О першій годині ночі ми зрозуміли, що нікого не буде, нас обдурили… Мама того хлопця вийшла на міст і чекає, каже, що нікуди не повернеться без сина. Вже згодом з'ясувалося, що на той час його вже не було серед живих, це були шахраї. І мама ця говорила мені потім: «Як так? Ти ж сказала мені, що він живий, а він уже рік як на кладовищі». Що я їй могла відповісти? Я б усе віддала, щоб він був живий.

Коли почалась окопна війна, така вже зовсім осіла для нас — 32-й і 31-й блокпости вже були здані, 29-й під обстрілом… А в мене знайомі були там, афганці наші. В нас були рації прошиті під частоти сєпарів, і ми слухали, розшифровували, що вони і як називають. Намагалися перехопити інформацію, де який планується обстріл. І от 29-й блокпост обстрілюють, я дзвоню їм, питаю, що в них зі зброї є. На них тоді, за нашою інформацією, танки йшли, і я їм пропоную ПТУР (протитанкова керована ракета. — *Авт.*) привезти, в нас був трофейний. Ми з чоловіком сіли в машину і повезли. Приїхали, побачили, як їх обстрілюють, хотіли до них приєднатись, але хлопці сказали, що краще буде, коли хтось закриє 25-й блокпост, аби вони були впевнені, що звідти ніхто не пролізе. І ми групою зайшли на 25-й.

Холод, окопи не вириті там, техніка не заводиться… Нам тоді Геннадій Москаль допоміг та побратими з «Айдару» — «землерийку» серед ночі знайшли, колоди допомогли дістати, акумулятори на танк. І ми стали там і три ротації там прожили з Нацгвардією. І там я вже чекала демобілізації своєї. Активних якихось бойових дій уже не було. На той час я вже була вагітна. Демобілізуватися мала на третьому місяці, а врешті пішла аж на п'ятому. Коли я дізналася, що в нас буде дитина, хлопці жартували, що вириють нам сімейний бліндаж і прийматимуть пологи.

Окопна війна для мене була жахіттям — хотілося воювати, а доводилося сидіти. Ми служили там разом із чоловіком. Я все одно їздила на якісь операції. 29-й блокпост якось обстрілювали сильно, і наші не могли вирахувати, звідки. Ми тоді вирішили зробити наживку на танчика: ми їздитимемо, по нас будуть стріляти — а ви вираховуйте, звідки. А ми втечемо. Проїхали, по нас постріляли, хлопці засікли, ми втекли — все пройшло добре. А потім я бронежилет уже не могла вдягати через живіт. Ну, якось натягти його ще могла, але він був важкий, плюс боєкомплект важкий, тож я не носила вже.

Серед крайніх мала бути операція під Первомайським.

І чоловік ну ніяк не дозволяв мені їхати з ними, а я його і так, і сяк умовляла… Кажу йому: «Ну ти ж знаєш, що я все одно поїду, з іншого боку зайду. Давай так: я розумію, що не можна. В штурм не піду, піду як медик, сидітиму в машині, якщо будуть поранені — вивозитиму». На тому й домовились. Але тоді операція з Первомайськом не склалася, повоювати нам не дали. Зла я була тоді дуже. З ПТУРа стріляла вже вагітна, на четвертому місяці… А потім прийшла моя демобілізація.

Коли їхала з передової, я дуже плакала, бо розуміла, що моя війна закінчується. Війна входить у тебе раз і ніколи вже не виходить. Бо там друзі мої залишились. Це — найбільший досвід у житті, це як дитину народити. Я досі не повернулася звідти морально. Деякі речі неможливо забути. Як колись ми вивозили пораненого побратима, серйозно пораненого, я гладила його по голові й співала йому колискову, а він плакав і намагався посміхатися. Він уже помирав, а я ще співала… Хіба це забудеш колись?

Назад, звісно, тягне. Але є син, якого я мушу виховувати. Чоловік знов пішов служити на контракт. Мені допомогла аеророзвідниця і волонтерка Марія Берлінська. Вона сказала: «Ти ж розумієш, що можеш вести війну і тут, може, навіть важчу, ніж там». Літо 2014-го — це трохи поспав і все — на вихід, і хтозна, коли ляжеш наступного разу — шукаєш, який ще клаптик землі повернути. Зараз уже затяглося це все, і на голову не налазить те,

що тут відбувається. І особливо інформаційна складова. І от Маруся мені сказала: «Ти можеш воювати інакше, інформаційно, бо інформаційну війну ми станом на сьогодні програли». Набагато важче достукатися до людини, переконати її змінити думку, аніж стріляти в неї. Так ми почали зніматись у фільмі, потім їздили світом, показували наш фільм, спілкувалися з людьми, доносили їм правду — боремось інформаційно. Зараз я ще координую проект «Мандри ветеранок», аби дівчата могли поїхати кудись світу побачити.

Мені важко порахувати навіть, скільки нас залишилося з тих перших, майданівців, які поїхали в першій партії. Є ті, хто досі вважається зниклим безвісти. Є двоє хлопців, рідні брати. Мати їх шукала, ми шукали — безрезультатно. Скоро час спливе, і їх, за законом, визнають загиблими…

Ольга Сімонова
24-та окрема механізована бригада ім. Данила Галицького

Я — росіянка, приїхала в Україну наприкінці 2014-го. Зараз, через стільки років потому, шкодую лише про одне — що не приїхала раніше. Я жила у Челябінську, займалася спортом. Життя за графіком. Телевізор не дивилася. Коли Крим «віджимали», було незрозуміло, що відбувається, з телевізора лилися потоки якоїсь маячні. Люди мислячі в Росії у шоці від усіх оцих рухів були. Влітку поспілкувалася з киянами, харків'янами, моїми друзями з цього боку, і стала вимальовуватись правда: що тут щось зовсім нездорове відбувається.

Спершу збирала інформацію, шукала варіанти, як допомогти. І скоро стало зрозуміло, що треба залишатися тут — бо звідти, з Челябінська, допомагати майже неможливо було б, хіба що гроші переводити. В якийсь момент просто прийняла рішення, зібралась і поїхала. Спершу до мене ставились насторожено. Але всю мою біографію можна прочитати в Інтернеті, приховувати мені нічого — все, як на долоні…

Почала спілкуватися з людьми, знайомилась, дізнавалася, що до чого. Спершу потрапила до добробуту «Північ», який тоді був при батальйоні «Золоті ворота». Місяців три ми в «учебці» готувалися їхати в зону АТО, але зрештою нас просто кинули. Розформували, розкидали. На фронт нас ніхто не відправив. Хоча це був дуже дружний і дуже вмотивований колектив, усі справді хотіли на передову. Не знаю, може, це був відмив грошей такий — навчити і розігнати… Зараз із того складу всі уже воюють — хто де, але все одно, так чи інакше, всі потрапили на передову. Багато часу я втратила в «учебці» тій, хоча, звісно, і багато чого там навчилася. Тоді саме було Дебальцеве, а ми лиш дивилися по телевізору і стискали кулаки — так усім хотілося швидше туди поїхати… Ми розуміли, що ми там потрібні, постійно ходили і запитували, коли нас відправлять, ну коли, ну ми ж уже готові…

На передовій я опинилася аж навесні 2015 року. Спершу потрапила до медиків. Закінчила курси тактичної медицини. Евакуювала поранених із лікарем. Мені пощастило, бо жодні курси не замінять навчання у кваліфікованого медика-

професіонала. На етапі евакуації медики «швидкої» найкраще орієнтуються, не губляться, мають уже потрібні навички. До нас потрапляли поранені, яких уже вивезли на бронетехніці. Прямого вогневого контакту з ворогом у нас не було, але нам прилітало все, що не перелітало наші позиції на «нулі» — артилерія, міномети, — багато «приходів» було по нас. Досі дивуюсь, як нам тоді не побило машину.

Потім я перейшла в добровольчий батальйон «Дніпро-1» і поїхала у Піски. В Авдіївку заїжджали, у Водяне, там трохи працювали. Потім батальйон став на блокпостах, десь на третій лінії. Тоді саме почався процес переведення добровольчих батальйонів у Збройні сили. Коли «Дніпро-1» осів у тилу, звідти пішло 90 %, мабуть, людей, які там воювали. Почалася переатестація, коли людей з посвідченням УБД і тих, хто воював, викидали. Зараз у «Дніпрі-1» з тих людей залишились одиниці. Наприклад, є ті, хто в перші роки війни втратив здоров'я і яким уже просто нікуди йти. Те саме можна сказати і про хлопців з Донецької й Луганської областей — їм теж уже нікуди йти. Хтось родину завів і осісти вирішив… Різні в людей були причини. Але ті, хто хотів далі воювати, пішли в армію.

Ми довго думали, куди йти служити, придивлялися до підрозділів і дійшли висновку, що треба контракт підписувати. До речі, саме з добробатів вийшло багато гарних офіцерів. Хтось курси офіцерські закінчив, хтось уже вищу освіту здобув. Я думала спершу про 128-му бригаду, куди дехто з наших хлопців пішов. Потім хотіла в 93-тю, ми з ними поряд у Пісках були ще в 2015-му. Жінок тоді неохоче брали в армію, і зараз я, в принципі, розумію, чому. Зрештою прийшло відношення з 24-ї бригади. Почитала, що за бригада, і погодилась. Там і досі.

Щодо тих, проти кого я воюю… Я не вважаю їх «своїми». Була людина, яка колись мені сказала: «Нафіга ти сюди приїхала? Ви там, у Росії, усі однакові». Я відповіла, що не треба робити поспішних висновків. Я розумію, чому він так говорив, він мав право на свою думку, бо ці люди прийшли в його дім. Але не треба всіх гребти під одну гребінку. Згодом цей чоловік підійшов до мене і сказав, що змінив свою думку. Часом лише жартують про «сурових челябінських», «чавунні унітази» і про те, що ми ніж на хліб намащуємо.

Я не можу змінити свою національність і своє місце народження. Але, на щастя, людина — не дерево і має право вибору, де і з ким їй жити. І 2014-й — це був рік, коли мені треба було зробити вибір. Є балаболи, ліберали, які приїжджають сюди, бо там їх «притисли», я їм не дуже вірю. А є росіяни і білоруси, які приїхали сюди, узяли зброю до рук і почали захищати, і вони

кров'ю заслужили право тут жити. За іронією долі, я служу у львівській бригаді, й «сєпари» аж трусяться, коли ми заходимо, — бо це ж «западенці», це ж «бандерівці», «львівські каратєлі».

Мене завжди сприймали адекватно. Я ніколи не роблю ставку на свою стать, але ніколи й не б'ю себе в груди, мовляв, «я — пацан», «я — мужик». Я просто виконую свою роботу на совість. У чомусь гірше за інших, у чомусь, може, трішки краще. Гранату Ф-1 на 50 метрів, наприклад, я не кину. Але й хлопець далеко не кожен її так кине. Нічого особливого я для себе не вимагаю, ніяких умов, намагаюся працювати так, щоб ні в кого і думки не виникло засунути мене в тил і посадити на рації. Вже перший бій показує, хто є хто. Якщо дівчина гранатометник — неприпустимо під час обстрілу ховати її в бліндажі, їй мають вручити гранатомет і сказати, куди стріляти.

Спочатку, звісно, придивлялися до мене. Але я разом з усіма тягаю воду, розвантажую машину з продуктами, рию окопи й тягаю мішки. Можу, звісно, почистити картоплю, але так само можу почистити й кулемет. Увечері починається обстріл, і хтось ховається в бліндаж, а хтось стає до зброї. Мені ще, мабуть, щастило з командирами і з людьми, з якими я служу, — ставилися до мене завжди як до рівної. Після роботи парамедиком я служила на посаді старшого стрілка, деякий час пробула у розвідувальному взводі. Згодом навчалася на навідника БМП, і вже нещодавно пройшла навчання на командира бойової машини піхоти. Але я постійно стою на своєму улюбленому кулеметі ДШК. Якщо, наприклад, моя машина тимчасово недоступна, а я на «нулі», то працюю з кулеметом.

В минулому я спортсменка, довго займалася спортом. Закінчила школу олімпійського резерву з баскетболу, грала за збірну університету. Потім баскетбол відійшов на задній план, і я захопилась єдиноборствами — карате, рукопашний бій. Тренувала дітей і сама виступала. Каталася на всьому, що їздить, бігала скрізь, де бігається. Сплави, туризм, альпінізм, сноуборд, сходження на вершини, велосипед — усе було. Це дуже загартувало, навчило контролювати емоції. Знаєш, коли вони тобі дадуть силу, а коли їх, навпаки, краще сховати чимглибше і керуватися холодним розумом. Це передусім стосується війни. Якщо ти не вистрелиш — вистрелять у тебе або у твого товариша. Сприймаєш це як роботу, як те, що просто треба робити.

Завжди є бажання опановувати щось нове, вчитися. Починаєш з автомата, далі йде кулемет, потім більший і більший калібр… Навчатись і вдосконалювати свої навички на війні треба постійно. Хотіла б згодом отримати сержантську посаду. Але нізащо не хочу сидіти в штабі.

Мій перший обстріл був у 2015-му в Луганському. Ми тоді тільки заїхали, не встигли речі розвантажити, як почали стріляти, і нам кричать: «Ховайтеся!» Ще не знаєш, куди бігти, біжиш за всіма… Тоді я ще не розуміла, що відбувається, але втямила, що таке «прильот». Страшно було, коли нас якось у Пісках фосфорними мінами крили. Вони землю пропалюють на метр углиб, здається. Від таких нікуди не сховаєшся… Ти просто стоїш і розумієш, що це все. Що ти нікуди не втечеш і зробити вже

нічого не можеш. Це було в 2015-му. Страшно, коли з Донецька техніка шуміла. Так, що земля дрижала. А ти лиш намагаєшся вгадати, що це — танки, САУ? І скільки їх там їде, що під тобою підлога труситься. Коли танки працюють, це дуже страшно. Але, розумієте, це воля випадку — влучить чи не влучить саме в тебе. Одне з двох.

У селі Луганське на Світлодарській дузі ще якось сильний обстріл був — набились у підвал усі — така собі братська могила для закруток. Усе ближче, ближче гупає, все наближається… В когось істерика починається. Ми всі в касках, бронніках — якщо засипле нас, то хоч голову нічим не проб'є. І один боєць весь час: «У мене там суп гороховий кипить! Треба мені вилізти — він же згорить! Згорить же!» Ми йому кажемо, сиди, мовляв. А він мене питає: «Олечко, а ви гороховий суп любите?» А мене трусить усю просто, але я виду не показую, що мені страшно, — сиджу, посміхаюся. А він далі: «Якщо виберемось — поїмо?» Я цю фразу запам'ятала на все життя. Кажу йому: «Поїмо, якщо виліземо звідси. Але гороховий суп я ненавиджу».

Як боротися зі страхом? Що досвідченішим ти стаєш, то адекватніше оцінюєш ситуацію: за свистом визначаєш, що це летить, розрізняєш розриви — який то калібр працює, знаєш, коли по тобі стріляють прицільно, а коли просто кудись у твій бік гатять. У страху очі великі, а досвід дає можливість зрозуміти, коли реально небезпечно і варто боятися. В мене паніки немає, я чітко усвідомлюю, коли й що слід робити: коли треба заховатися, а коли ще можна висунутись чи відстрілюватись. Холодну голову треба мати на плечах, без цього тут ніяк. А так — просто сидиш і жартуєш, смієшся над цим усім.

З іншими жінками-військовими не дружу і не спілкуюся. Ми не знаходимо спільної мови. Я дивлюся на якість жіночого особового складу, і наявність багатьох жінок в армії не викликає в мене захоплення. Є добрі бійці, але більшість — ті, що прийшли в останні два роки, — малозрозумілі для мене. Не розумію деяких — навіщо ти ходиш тут з розфарбованим обличчям, навіщо ти

тут? Якщо прибрати з армії 80 % жінок, її боєздатність не похитнеться. Зникнуть навіть деякі проблеми, як-от «зальоти» і бійки серед хлопців через деяких жінок.

Тут, звісно, є вина й чоловіків, бо треба, нарешті, навчитися бачити в жінці на війні військового, а не дівчинку. Якщо вона прийшла в окопи — то дайте їй лопату і хай працює разом з усіма. Не виходить у неї правильно — дайте їй людей, допоможіть навчитися робити це як слід, але не робіть це замість неї. Не треба зчиняти галас, що от у нас жінка з'явилася — тож терміново всі робімо їй новий теплий сортир. Я живу разом з усіма, хоча за нормативами для жінки має бути окремий бліндаж. Але який у цьому сенс? Знайомі розповідали історію. До них 20-річна дівчинка прийшла, за фахом бухгалтер. Має вищу освіту, тож закінчила офіцерські курси, і їй дали командувати взводом. І там почався такий треш… Накази — повна маячня, але формально ж офіцер. Треба розуміти, навіщо ти сюди прийшла, і усвідомлювати свою відповідальність.

З побутом усе нормально — гігієну, за бажання, скрізь можна підтримувати. Довге волосся я собі дозволити не можу. Щоб його помити, треба більше води, а значить, її залишиться менше для моїх побратимів. Тож я стрижуся коротко. Я не розумію розпущеного волосся чи укладок на тлі польової військової форми, манікюрів з дикими нігтями і «бойового розкрасу». Хочеш трішки вії підфарбувати чи очі підвести — будь ласка, але в усьому має бути якийсь здоровий глузд.

Насправді мені просто не до того — завжди маю роботу. Ну, і хто для чого прийшов. Я не прибічниця нестатутних відносин. Жінки постійно вагітніють. У бойових частинах це недопустимо, і це треба або в контракті, або у статуті прописати. Бо вона вагітніє, йде в декрет, а на її посаду тим часом нікого не можуть призначити. І позиція залишається, наприклад, без кулеметника на кілька місяців. Хочеш дітей — служи в тилових частинах. Ми ж тут воюємо.

Я зі «своїми» хлопцями дружу, вони мене як сестру сприймають. Бувало, коли хтось, типу жартома, на щось більше натякав, я так само, нібито жартуючи, посилала. Всі посміялись і більше до цієї теми ніколи не поверталися. Як можна разом служити, воювати і розводити амури? Це одразу потягне за собою проблеми: той не так глянув, той не так підійшов — і між хлопцями починаються конфлікти. Це казна-що. Мій хлопець служить в іншому підрозділі, і це було наше спільне рішення — служити окремо, аби не заважати одне одному воювати. В нас взаємопідтримка й абсолютна довіра. Він дуже досвідчений воїн, я впевнена в його можливостях.

За час війни, здається, в мене характер погіршився. В мене й раніше подруг було мало, а тепер взагалі з цим туго. Є багато чудових дівчат, вони служать у різних місцях, з ними я рідко перетинаюсь, але охоче спілкуюся. Терпіння стало менше, особливо щодо всіляких побутових речей. Черги, люди — те, що дратує. Жорсткіша стала, 100 відсотків, і волосся сивого побільшало.

Та війни без втрат не буває. Кожен, хто йде туди, розуміє, на що йде. Може, не до кінця усвідомлює, але таки здогадується, що саме його можуть убити. Не хочеться дуже, щоб поранили… бо бачиш, як важко людям після поранень, особливо після втрати кінцівок, повертатися на «гражданку». Нещодавно ми хлопчика поховали, йому 21 рік був… Нікуди від цього не дінешся. Була людина, і ось її немає. Ти подумки рахуєш: «Так, у нас на тій позиції четверо людей… Ой, ні, вже троє». Цинічно, але одна людина йде, на її місце приходить інша. Так просто легше сприймати смерть.

Думки покинути це все приходять щозими: зиму пережити — це для мене трагедія. Кожну зиму думаю, що цього разу точно дуба дам. А якщо без жартів, кожна людина має нести

відповідальність за вибір, який робить. Я не звикла кидати справу на півдорозі. А в нас тут справи не закінчені, тож ми маємо йти до кінця. Інакше як потім із цим жити? Сидіти вдома на дивані й весь час думати: «Як там хлопці мої? Там же ще нічого не закінчилося». Та й іти мені нікуди. Рідні мої не дуже й знають, чим я тут займаюся. Друзі… Одиниці залишились, у них там своє життя.

Думаю, на батьківщину я вже не повернуся ніколи. Коли я їхала, я ж розуміла, що так буде. Я вже отримала українське громадянство, не без допомоги юристів і активістів. Я бачу в цієї країни майбутнє. Може, ми його не дочекаємось, може, його побачить наступне покоління або люди через покоління. Але воно тут точно є. Я не розглядаю Україну як тимчасове місце. Тут хочеться жити, хочеться щось робити. Система опирається, але потроху ламається. Та сама армія: стара система чіпляється, намагається триматись, але механізм змін тут уже запущений. Приходять люди, які вже мислять по-іншому. Росія — спадкоємниця Радянського Союзу, там це мало не цвяхами в голови забивається, всі хочуть повернути минуле, не розуміючи, що так, як було, вже ніколи не буде. А Україні треба вибрати якийсь свій вектор і свій шлях і рухатися ним уперед…

Що буде, коли війна закінчиться, я, чесно, не знаю. Десь у світі завжди йде війна, людство всю свою історію воювало і воюватиме, тож професійні військові завжди будуть потрібні. Можливо, поїду на іншу війну. А може, після війни повернусь до спорту, виступатиму, як раніше, тренуватиму дітей. Хоча війна для спортсмена не найкраща штука, бо здоров'я таки добряче підриває. Взагалі, планувати — безглузде й невдячне заняття. Ось ти стоїш тут, а через хвилину тебе вбили. Тож який сенс загадувати надовго наперед?

Олександра Осипенко
«Кот»
53-тя окрема механізована бригада ЗСУ

Служити в армії я хотіла давно. Тож уже після 9-го класу вступила у військове училище в Тернопільській області. Два роки провела там. Жили, як у казармі, вчилися: стройова, ази військової справи… Після закінчення навчання хотіла здобувати вищу військову освіту, але трішечки не вийшло, тож я вирішила йти служити на контракт.

Це було не так просто — довелося постаратись, бо мені, як і багатьом жінкам, одразу запропонували: або кухарем, або зв'язківцем. Але в мене характер бойовий, тож і посаду хотілося бойову. Довелося складати іспити — фізпідготовку. Думаю, рідко хто, приходячи у військкомат, здає фізпідготовку, але мені довелося. Здала, і мені дали відношення у 53-тю бригаду. Спершу мала бути снайпером, але тут знову сюрприз — в «учєбці» сказали: «Ні, снайпером ти не підеш. Будеш кулеметником або їдеш додому». Додому — це було не про мене, тож навчалася на кулеметника. Трішки більше місяця провчилася, приїхала в бригаду. І вже там комбат вийшов особисто зі мною і подивився, як я працюю з гвинтівкою, що про неї знаю, що можу. Після того він сказав, що так, є задатки, і відправив мене вчитися уже на снайпера.

Я потрапила в армію влітку 2016-го. У мене такий стиль «пацанки», тож хлопці не всі одразу розуміли, що я — дівчина. І це мені зіграло на руку, бо до мене почали як до молодшого брата ставитись. Часом, звісно, бувало, говорив хтось, що дівчині на війні не місце, але дуже рідко, бо вони бачать, як я працюю. Певний час я пробула в розвідці, але зараз я вже у піхоті. Мені тут подобається навіть більше, бо, як правило, наша розвідка сидить трішки далі від епіцентру подій, а мені хочеться бути в їх центрі.

Перша моя ротація в зоні АТО була у Зайцевому, під Горлівкою. Коли ми тільки заїжджали туди, нас уже чекали сюрпризи. Їхали ми пізно ввечері, в нашому «шишарику» сиділи люди, а в наступному їхали наші речі. І в ту, другу, машину влучили. На той момент я ще не розуміла, що до чого і що це була за зброя, але коли в машину влучив снаряд, ми усвідомили, що все — спокійне, розмірене життя для нас закінчилося.

З місцевими на своїх позиціях я не спілкуюся. Це для мене табу. Тому що були не раз негативні випадки, тож я намагаюсь

триматися на віддалі. Так, бували випадки, коли вони до нас приходили, просили про якусь допомогу чи дати їжі, то ми по змозі допомагали і ділилися чим могли, і взамін, ясна річ, нічого не брали.

Після навчання я прийшла у розвідвзвод як снайпер. Хоча мій перший постріл в АТО був взагалі з іншого типу зброї — з СПГ (станковий гранатомет. — *Авт.*), хоч я й була кулеметником. Там, у Зайцевому, було по-різному. Періодично було тихо, траплялися й «гарячі» дні. Працювали по нас здебільшого міномети, кулемети, ДШК. Відстань між нами була невелика — 400–500 метрів. Пару разів з'являлися диверсійно-розвідувальні групи, ми їх помічали, припиняли їхні вилазки, і, в принципі, це майже не повторювалося.

Потім була Світлодарська дуга. Там нас також противник зустрів дуже «тепло». Наші попередники показали, де ми маємо поселитися, ми закинули туди свої речі. І десь через півгодинки після того почався конкретний арт-обстріл, і хвилин через 10 цього обстрілу в нас більше не було місця, куди селитися. У перші дні, коли ми заїжджаємо, в нас завжди сильні обстріли, і такі самі — коли виїжджаємо. Коли ми були на Світлодарській дузі (я тоді ще була в розвідці), ми виходили на бойові завдання, робили невеличкі капості ворогу.

Третя ротація — Луганщина, неподалік від Попасної — Новотошківське, 29-й блокпост. Тут селище було не так далеко, тож і вони були трішки «спокійніші». Артилерія, звісно, по нас працювала, але не так активно, як по тому ж Троїцькому, важке озброєння використовували рідше. У Троїцькому били і по мирних мешканцях. Якось, було, 120-міліметрова міна прилетіла у двір до місцевих, і один хлопець загинув (віку його не знаю, але казали, що неповнолітній), а бабусю сильно контузило. Моя ж робота — ходити на пост, стежити, щоб ніхто не підійшов. Під час боїв я зараз здебільшого працюю з СПГ. Колись мені показали, як із ним працювати, а далі трохи практики — і почало вдаватися стріляти досить прицільно. Звісно, вийшло не з першого разу, але після 2–3 пострілів уже виходило. Після першого, здається, навіть трішечки контузило — постріл дуже сильний. Але зараз уже звикла.

Звісно, страх був. У мене чомусь перед боєм він є, але щойно починається — зникає, думки стають абсолютно сконцентрованими, я наче дивлюся на себе збоку і дію адекватно ситуації. В нас бувають новачки, і я помічала, що багато з них можуть розгубитися. Їх намагаються чи відсіяти, чи контролювати, чи коригувати, щоб під час бою їм було легше. Страшно, звісно, але під час бою треба страх кудись подіти,

інакше бій буде безрезультатним.

Мені подобається моя робота, подобається бути на передовій лінії. Найбільше запам'ятався один обстріл у Троїцькому, він мені досі час від часу такими «картинками» згадується. Почали стріляти, нічого такого, все як зазвичай — стрілкотня, міномети. Хлопці з бліндажа повибігали. А я тільки-но перейшла до них у піхоту з розвідки. Обов'язків на випадок бою за мною ще не закріпили і з якої зброї працювати, не сказали. Спершу думала залишитись у бліндажі, а потім вирішила: «Ні, побіжу до своїх, допомагатиму хоч якось на позиції — хоча б патрони підносити». І щойно я вибігла, секунд 10, мабуть, пройшло, почула свист, і в той самий бліндаж, де я перед тим сиділа, влучив снаряд. Для мене це було шоком — добре, що вибігла, живу далі. Взагалі, як на мене, часом в окопі безпечніше, ніж у бліндажі, хоча б через площу ураження у випадку влучання снаряду.

Звісно, війна мене змінила: я стала більш жорстка, мабуть, більш запальна. Іноді можу шугонутись від звичайної петарди. Хоча розумію, що йду по центру абсолютно мирного міста, але якийсь гучний ляскіт — і в мене автоматична вже реакція — присісти. Якось у Харкові так було — люди на мене дивились як на навіжену. Але нічого, з цим треба боротись, і, звісно, в мене це вийде.

Є й позитивні моменти. В мене тепер, мабуть, як і у всіх бійців, купа знайомих по всій Україні, мало не у кожному її куточку. І вони будуть раді мене бачити. Ми постійно зідзвонюємось, дізнаємось один в одного, як справи. Багато з них, ясна річ, хочуть повернутися після «дембеля» назад у свої підрозділи, де їх розуміють, люблять і цінують. Бо на «гражданці» такого, звісно, немає. Оця згуртованість колективу, абсолютна довіра і впевненість у своїх побратимах… Ти знаєш: раптом що — вони допоможуть.

На «гражданці» таке нечасто зустрінеш. Тут нас майже не розуміють. Зайшла якось у свою школу, десь із півроку тому, і багато моїх колишніх учителів говорили мені: «Ти що, як ти можеш убивати людей? Навіщо тобі це? Що, більше нікому йти?» На це в мене проста відповідь: «А хто, як не я?» От один з моїх учителів сказав: «Ти — придурок. Навіщо ти туди пішла?» А я його запитала: «Якби не було таких придурків, що було б зараз із вами?»

Мама була проти, вона й зараз не надто підтримує моє рішення, звісно, хоче, щоб це все закінчилося, хоча б для мене. А як я можу все кинути і жити спокійним життям, тим більше зараз, коли багато моїх знайомих і друзів там? Вони там, а я буду сидіти десь далеко? Думаю, війна — це вже назавжди. Особливо з огляду

на мою професію. Зараз у моїй уяві часто постають «картинки»: ті самі люди, які померли від моєї руки. Є ті, хто просто в очі називає мене вбивцею. Це зачіпає за живе, але я вже змирилася, звикла, вже нормально.

Перший раз вистрілити було дуже непросто. Після першого «200-го» ворога було дуже не по собі. Дало воно по мені трохи. Іноді думала, що це — теж жива людина, яка так само ходила, дихала, пила, їла, в нього була сім'я і, можливо, діти. Але один снайпер мені допоміг із цим упоратись. Він сказав: «Сприймай їх як мішені, цілі. І не думай надто про це». Звісно, з другим, третім було вже легше…

Здебільшого я працювала зранку і ввечері. Бувало, виходила вночі, години о третій, щоб на світанку вже бути на місці й працювати. Вони ховаються, але все ж виходять часом… Звичайного солдата снайпер рідко зачіпає. І я теж. Головна ціль — ті, хто командує. Якщо уважно придивитися, видно, хто найбільше розпоряджається. Якщо спостерігати за ними кілька днів, то можна безпомильно визначити, хто з них командир, а хто — простий солдат. У мене був випадок, коли довелося «витягати» головного за допомогою рядового. Солдату просто поцілила в ногу, а командиру… А командира їхнього вже немає. Бо поранений солдат буде кричати, збіжаться інші, й командири передусім… Бували випадки, коли свідомо лише ранила, не вражала насмерть. Зараз уже я звикла, зараз для мене це робота. І зараз часто зринають картинки «за секунду до», коли вони ще живі…

Часом бачиш результат роботи, часом ні — тоді дізнаєшся про нього з перехоплень. Або ж із соцмереж. Бо вони теж пишуть про своїх загиблих — де й від чого помер. У Троїцькому якось трапився випадок уночі. Проти нас були снайперські пари. Мене врятував бруствер. То стріляла дівчина-снайперка. Я помітила вогонь, зрозуміла, звідки вона стріляла, і відповіла з крупнокаліберного кулемета. Що це була дівчина, я дізналася пізніше, з їхніх зведень. Це, напевно, була єдина людина, яку мені стало шкода. Про неї написали пост-некролог — у неї було кілька дітей, і нікого з родичів більше в них не залишилось. І ось це мене зачепило — що там залишилися без матері діти.

Я розумію, що зі мною теж може це статися. Думка, що в будь-який момент можуть убити чи поранити, — з нею я вже за ці три роки змирилася. І це тепер допомагає в бою. Так, ти розумієш, що це може трапитись просто зараз. Так, усі ми не вічні. Але емоції не повинні брати гору над розумом. Нещодавно загинув мій побратим, з яким ми у Троїцькому не раз бували разом на виходах. Це, напевне, найважче для мене на

війні — втрачати. Перша думка одразу: «Краще б мене, а не його». Бачити смерть, а потім ховати людину, з якою ти поряд спав, їв з однієї миски, — це дуже важко. Але так накопичується злість і ненависть до ворога, і хочеться помститися.

Коли я йшла в армію, я сильно змінила зовнішність, стиль. По-перше, я обрізала волосся. Було довге. Але я ж розуміла, що будуть залицяння з боку хлопців, тож вирішила бути максимально схожою на них. А зараз я ще й сама кардинально помінялась, одягаюся здебільшого в спортивному стилі, й навіть на вулиці мене часом плутають із хлопцем. Звісно, однаково, є так би мовити, «прихильники», але для мене вони всі — виключно побратими. Інших варіантів для мене бути не може.

Що буде далі, я зараз не загадую. Я навчаюся на митника. Після закінчення контракту хочу зробити перерву, побути вдома, прийти до тями, звикнути знову до мирного життя. Все ж таки війна впливає і на голову, й на психіку, і на здоров'я. Треба трохи перепочити. Але навіть у відпустці я раз на два дні телефоную своїм хлопцям. І доки буде така ситуація в нашій країні, швидше за все, повернуся назад.

Тетяна Дундук-Кучерява
«Танчік»
Гуманітарний проект ЗСУ «Евакуація-200»

Бажання стати військовою було в мене з самого дитинства. Крім того, це була мрія моєї мами. Тож можна сказати, з молоком матері мені передалося. Потрапити в армію виявилося непросто — це був 2011 рік, я була випускницею військової кафедри, офіцером запасу, та ще й дівчинка — брати не дуже хотіли. Коли почалася АТО, я служила на факультеті військової підготовки НТУ «ХПІ» офіцером відділу морально-психологічного забезпечення. І в період активної фази конфлікту я усвідомила, що офіцер не має бути вузькоспрямованим — бо ти не знаєш, що буде далі і які знання тобі можуть знадобитися.

Спочатку я пішла на курси Червоного хреста з першої медичної допомоги. У вільний від роботи час стала навчатися керувати танком. Це було трохи складно, передусім через брак цього самого вільного часу. Але завдяки товаришам по службі мені все вдалося. Спершу вчилася на тренажерах-імітаторах, згодом мені дали можливість проїхати на справжньому танкові на полігоні. Так, крок за кроком, я освоїла іншу бронетехніку. Робила все, щоб бути корисною та в разі необхідності мати змогу хоча б самостійно вивезти поранений екіпаж — війна йде, і хтозна, що може статися в майбутньому.

Потім були курси військово-цивільного співробітництва, де ми проходили не тільки фізичну та професійну підготовку для виконання завдань у зоні АТО, а й психологічне тестування. За всіма цими показниками робили висновок про комплектацію груп, у яких ми будемо працювати в зоні бойових дій. За своїми

професійними та індивідуально-психологічними якостями я потрапила в пошукову групу гуманітарного проекту ЗСУ “Евакуація-200”. Як я дізналася згодом, я була першою жінкою в цій місії.

Мене запитали: «Не страшно?» Але що значить «страшно», «не страшно»? У хлопців же ніхто не запитує, страшно їм чи ні. Вони йдуть і захищають мене, і я прокидаюся щоранку під мирним небом. Якщо я можу щось зробити — я повинна це зробити. Ще коли ми їхали в зону АТО, одразу заявила, що я не з тих, хто сидітиме на місці, бо інакше який сенс мені туди їхати? Дуже не люблю «туристів», які їдуть за статусом УБД. Моя робота розпочалася з ведення обліку, організації та оформлення документів, відправлення та контролю транспортування тіл загиблих. Швидко розібралася в усіх нюансах роботи, і мене почали брати для виконання завдань на виїздах.

У перший мій виїзд безпосередньо в «сіру» зону я не виходила, стояла на останньому нашому блокпості. Тоді шукали тіло одного військовослужбовця — він зник безвісти, і пошук тривав досить довго. Мої дії були раціональними, я в усьому слухалася командира, намагалась виконувати свою роботу правильно і швидко, і мене таки почали брати з собою працювати повноцінно. Потім бувало вже, що командир призначав мене старшою.

Вітоді моя робота полягала в транспортуванні загиблих, пошуку тіл, евакуації, була якось навіть ексгумація тіла загиблого. Може, це прозвучить цинічно, але вирушаючи на виїзд, я якось мобілізувалася і давала собі установку, що маю просто виконати свою роботу. Знаючи свої слабкі місця, намагалася з ними боротися. Наприклад, старалась ніколи не запам’ятовувати прізвищ загиблих героїв-військових. Але я їх усіх пам’ятаю, кожного з них. Досі, хоча на сьогодні пройшло вже два роки з часу тієї ротації. Ще одне правило — не дивитись на обличчя загиблих, хоча, звісно, це не дуже виходило. Як мені вдавалося мобілізуватись і працювати — досі загадка.

Мені говорили, мовляв, коли повернешся назад, на факультет, воно тебе «накриє». Але, слава богу, цього не сталося. Звісно, час від часу я згадую. Є картинки в пам’яті, дуже страшні, які я хотіла б забути. Бо ви ж розумієте, не завжди ми транспортували тіло цільне. Ті, хто там побували і займалися цим… Це не може для них пройти безболісно. Десь воно і в мені відклалося. Але для мене великим стимулом було те, що я роблю шляхетну справу, якщо це можна так назвати. Бо десь батьки, жінки та діти чекають свою дитину, чоловіка, батька — хоча б побачити, поховати по-людськи, по-християнськи. Бо чекати — це

найгірше, що може бути. Те, що я роблю добру справу, мене якось підтримувало, як і те, що я присягнула захищати український народ та виконувати свій військовий обов'язок — це таки відіграло свою роль.

Якщо ми знали більш-менш точне місце загибелі, робота з евакуації та транспортування могла зайняти близько години. Траплялося, що пошук тривав довго. Бувало, шукаючи військовослужбовця, ми знаходили останки іншої людини — цивільного. На деякі місця ми виїжджали двічі й лише за другим разом знаходили тіло.

Найскладніший вихід був у мене в грудні 2016-го на Світлодарській дузі, у той самий сумнозвісний «ліс». Ми повинні були знайти загиблого так званого «ихтамнета». Саме тоді мала відбутися передача тіл — ми мали віддати тій стороні їхніх загиблих, а вони нам — наших військових. Була домовленість про «годину перемир'я», аби ми змогли пройти в «сіру» зону і знайти загиблого. Ми одягли світловідбивальні жилети — попередження, що ми — пошукова група, щоб по нас не стріляли, але натрапили на диверсійно-розвідувальну групу. Можливо, вона не була попереджена про нашу роботу, або так вони дотримуються обіцянок — достеменно не знаю. Ця група відкрила по нас прицільний вогонь. До них було буквально якихось 20 метрів, може, й ближче, бо коли я лежала на землі, бачила навколо їхні берці, які рухалися. Зброї в нас при собі не було. Постійно свистіли кулі, на нас сипалося збите гілля, і вже стало зрозуміло, що вони стріляли на ураження. Тоді нам спало на думку зняти із себе жилети. І здається, на мить вони втратили нас із поля зору, мені це допомогло згуртуватися й відповзти. Щоб дістатися до своїх, довелося хвилин 40 вибиратися поповзом. У ці півгодини вже з'явилася інформація, що ми зникли безвісти, ніхто не знав, що з нами. За час ротації я потрапляла під обстріл двічі. Уперше це сталося в районі Широкіного, де ми забирали загиблого розвідника. Але там обстріл був не такий прицільний, та й далеченько було…

Усвідомлення того, що відбулося, і того, що кулі пролітали просто біля мене, прийшло не одразу. Мабуть, тижнів через два. І то через те, що мама впізнала мене на відео, яке показали по телебаченню (до цього я їй говорила, що сиджу в Краматорську, веду статистику і нікуди не виходжу). І от тоді я вже замислилась. Там такий шквальний вогонь був — нас просто розстрілювали, і ще б один міліметр, один рикошет — і все, мене не було б… Страх потім був, звісно, але все ж мета моєї роботи його притуплювала. Після того випадку на дузі й через те, що залишалося дві доби до ротації, мені сказали: «Все, більше жодних виїздів, сиди і займайся документами».

На виїзди ми одягали чорні костюми, аби відрізнятися від військових і не бути подразниками для протилежної сторони. Зброї ми із собою не брали. Такі правила. На лінію розмежування я ходила лише двічі — у станиці Луганській та Щасті — аби передати й забрати тіла.

Також доводилося шукати або транспортувати загиблих з боку противника. Але до їхніх тіл в мене немає жодних емоцій. Про мертвих — або добре, або нічого. Для мене це були просто тіла людей, які треба передати на протилежний бік. Більше того, ми ставилися до їхніх загиблих по-людськи. Одного разу нам це навіть допомогло. Коли ми передали загиблого на Маріупольському напрямку в труні, вони були спантеличені, бо звикли думати, що українці — це якісь бездушні істоти, які дітей розпинають, а тут таке людське ставлення… Вони були вражені й передали останки двох наших військових, котрі загинули ще в 2014 році, які ми потім відвезли на судово-медичну експертизу, аби встановити їхні імена.

Морально дуже важко було забирати наших військових. Дуже запам’яталося, як ми в Щасті забирали військового, який загинув на Світлодарській дузі 18 грудня 2016 року. Коли ми розкрили тіло, поряд стояв хлопець, який навчався разом із загиблим. Його очей у цей момент я не забуду ніколи. Він такий бадьорий був весь час, а коли побачив мертвого побратима — відійшов, і сльози

в нього текли, хоча він намагався їх приховати. Оце найгірше і найскладніше. Бо не так важко працювати з тілом або навіть із рештками, як дивитися в очі рідним або друзям померлого. Це невимовно тяжко.

Найскладніше було привезти сина батькам. Бачити горе матері, батька. Дехто звинувачував нас у смерті своїх дітей. Неможливо уявити, що вони відчували в той момент. Був випадок, коли хлопець загинув від вогнепального поранення в голову. Після такого обличчя дещо деформується. Ми привезли його, а батьки кажуть: «Це не наш син. Навіщо ви нас дурите? Що ви робите?!» Довелося доводити, що ні, це справді їхня дитина. І лише дядько того військового подивився й каже: «Так, це справді він». Почав заспокоювати… От як цим батькам в очі дивитися? Поки вони не побачать тіло, в них іще живе якась надія — а раптом це помилка? Всі до останнього сподіваються на диво. А потім ти бачиш, як ця надія вмить обривається, і в очах — порожнеча. Просто наче іскорка життя в них згасає. Для мене це було так, ніби дивишся в очі людині, що помирає в тебе на руках…

Бувало, звісно, і навпаки. Були дуже вдячні рідні, передусім тих хлопців, чиї тіла довго не могли повернути додому. Проходив час, і люди встигали усвідомити втрату і дещо примиритися з тим, що їхнього сина, брата, чоловіка чи батька вже немає. Дехто вже втратив надію поховати тіло. Для багатьох було полегшенням, що це чекання закінчилося. Був випадок, коли ми везли останки загиблого ще в 2014-му році. Я сиділа поряд з його дружиною, ми разом його везли додому, з Дніпровського моргу в Харків. У такі моменти дуже важко знайти потрібні слова, хочеться щось сказати, але не знаєш, що. І от тоді ми їхали з дружиною загиблого військового кілька годин, і я не знала, про що з нею заговорити. Просто говорила, як мені на той час здавалося, різні небилиці, але їй, здається, тоді вони були потрібні. Потім вона дуже нам дякувала як за допомогу в транспортуванні, так і за моральну підтримку. Ми намагалися допомагати не лише з евакуацією, ексгумацією або транспортуванням загиблих додому, а й з оформленням документів, яких дуже багато потім потрібно.

Моя ротація тривала близько трьох місяців. Якби запропонували знову працювати — я б однозначно погодилась. Я готова. Кожен має робити те, що він може якісно зробити. І якщо я можу бути корисною, я б охоче поїхала ще на одну ротацію. Та є одне дуже вагоме для мене «але» — чоловік би мені однозначно заборонив. До речі, свого коханого чоловіка — десантника, майора Олега Дундука — я зустріла на війні, під час

цієї самої ротації. Як кажуть, усе, що відбувається в нашому житті, не просто так.

Після того випадку на Світлодарській дузі, коли мене посадили трохи за документи, зателефонували офіцери цивільно-військового співробітництва з волонтерами і запропонували мені привітати місцевих дітей з новорічними святами, а потім передати листи дітей захисникам. Я, звісно, погодилась, бо не з тих, хто може довго всидіти на місці. Після привітань їм треба було заїхати в Піски, куди поїхала і я. Там я й зустріла майбутнього чоловіка. Познайомились, спілкувались, бачилися, звісно, рідко. Я намагалась у рідкісні вихідні приїздити до нього, спочатку як дівчина, а потім як дружина. Побралися ми в жовтні 2017-го. Звісно, військове життя, воно «веселе» — вже рік, як ми подружжя, але я усе ще зустрічаюсь із чоловіком лише час від часу. Та сподіваюся, що скоро ми вже будемо разом.

Чекати коханого з війни, як і будь-якій жінці, мені дуже важко. Особливо непросто, коли ти сама військова і знаєш усі нюанси. Людина, яка там не була і не знає, що таке війна, сприймає це все якось більш абстрактно. А коли я знаю, що в будь-який момент може «прилетіти»… Це важко дуже, але я завжди трималася. Я ніколи не показую, що хвилююся, бо розумію, що йому важко. Єдине — завжди йому повторюю: «Ти ж пам'ятаєш, що ти тепер не сам?» З іншого боку, те, що ми — родина військових, це добре, знову ж-таки, бо я розумію всі

нюанси. Він каже: «Я на виїзд». І я не дошкуляю йому дзвінками, а чекаю дзвінка від нього. Я розумію, що він справді часом не може говорити. Я розумію, що я не можу елементарного — спланувати щось у нашому житті. Але я ніколи не ображаюсь і не влаштовую сцен, що, на жаль, трапляється у інших хлопців-військових. Це взаєморозуміння дуже нас підтримує, бо постійно бути на відстані — це таки складно.

Жінка в сучасній українській армії цілком може себе реалізувати. Попри всю мою цілеспрямованість у цьому питанні, я все ж вважаю, що жінки мають тверезо оцінювати свої сили і не обирати ті військові професії, в яких не зможуть якісно виконувати свої завдання. Бо таки є завдання, які здатні виконати лише чоловіки. Я не дуже розумію, як це зараз чоловіки й жінки закінчують 3-місячні курси і стають, припустімо, артилеристами, мінометниками тощо. Аби займатися такою роботою, треба мати відповідні здібності, знання та досвід. Мене часто називають єдиною жінкою-танкістом в Україні, але я завжди виправляю: я не жінка-танкіст, а жінка, яка навчилася керувати танком. Бо щоб мати право називатися танкістом, потрібно знати безліч нюансів і довго навчатися. Водночас, мене страшенно тішить, що для жінок тепер відкрито так багато спеціальностей, саме бойових, які раніше були під забороною. Особливо це стосується військових вишів — це означає, що в нас будуть жінки-офіцери, які стануть цілком рівноправними у війську.

Юлія Філіпович
«Вега»
«Правий сектор» / Українська добровольча армія

До війни я була студенткою. Вступила саме у той рік, коли почався Майдан. Гарно закінчила коледж, добре склала ЗНО, планувала, як і більшість людей мого віку, вчитись, опановувати професію. Але почався Майдан, і я влаштувала такий собі бойкот — поїхала, сказавши, що не хочу вчитись у корумпованій країні. Думала, ми зараз змінимо щось у країні, і я продовжу навчання. Я тоді навіть не уявляла, як надовго затягнеться моя боротьба.

У патріотизму немає статі. Якщо ти любиш свою країну, то любиш — байдуже, хлопець ти чи дівчина. Я вірила, що можу бути корисною для своєї держави, аби лише було бажання. Спершу я не думала, звісно, що потраплю аж на передову. Хотіла просто допомагати якось тим, хто воює. Коли все почалося, перший батальйон, який вирушив на Схід, поїхав просто з Майдану. Це була Нацгвардія, і в мене була думка їхати з ними. Та хоча бажання виникло, тоді я не наважилась. Повернувшись додому, пішла у військкомат. Але там ніхто не знав, що з нами, добровольцями, робити, тим більше із жінками — вони просто розводили руками. Хтось говорив, що я занадто юна, хтось — що

я дівчина, хтось іще якісь причини називав. Але всі відмовили мені, і я почала шукати добровольчі батальйони. Надіслала заявки в «Донбас» і «Айдар» чи «Азов» — точно не пам'ятаю. А потім натрапила на штаб «Правого сектора» у Львові. Зайшла, поспілкувалися. Звідти мене направили на вишкіл.

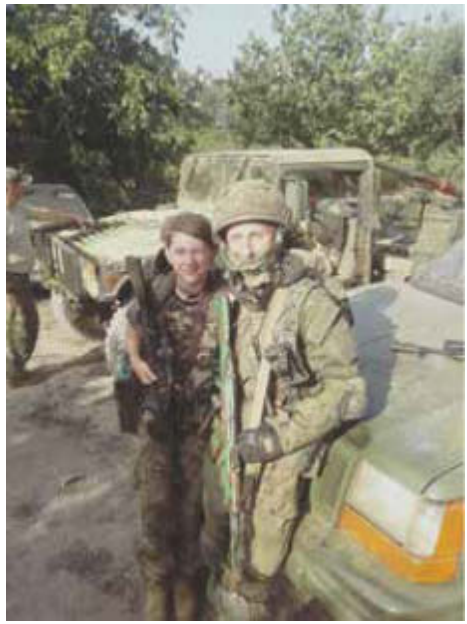

Навчатися було важко не так фізично, як морально. Було багато стереотипних уявлень про жінку на війні — тоді, в перші місяці, жінки на передовій ще були явищем незвичним. Мене постійно намагалися переконати не йти туди, мовляв, це не моє. Але від цього моя мотивація тільки зростала — вивчитись, стати добрим фахівцем і гідним бійцем. Саме навчання давалося легко — я робила все, що могла і чого не могла, аби бути нарівні з іншими бійцями. Мені це подобалось, вдавалося. Оскільки це був добровольчий батальйон і туди йшли всі охочі, без конкретної військової спеціальності, в нас не було якоїсь чіткої ієрархії. Крім того, не вистачало озброєння. Але кожен мав можливість спробувати попрацювати з різними видами зброї, аби зрозуміти, що йому краще вдається. Потім ми пройшли ще додаткові вишколи в навчальному центрі «Десна». Дуже довго нас не відправляли на передову, ми вже дочекатися не могли просто…

Свою професію я знайшла не одразу — можна сказати, вона сама обрала мене. Крім власне занять, я намагалася сама побільше читати про зброю. Так вийшло, що якось мій побратим не зміг вистрілити з гранатомета, а я саме напередодні про нього читала. І мені вдалось якось перезарядити його і вистрілити. Так я стала гранатометником. Згодом почала ходити на завдання — гранатомет і рюкзак із зарядами за спиною…

Звісно, на перші виїзди мене із собою не брали. Обіцяли, що візьмуть наступного разу, і знову не брали. В нас у групі були старші чоловіки, і напевне, в них спрацьовував якийсь батьківський інстинкт, бо вони намагалися мене відмовити, не взяти. Але комбат бачив, що я можу і хочу, і наказав узяти мене на наступний виїзд разом з усіма. Я була безмежно щаслива. І вже після першого виходу зрозуміла, що цілком здатна впоратись із завданнями. Нас вишколювали не лише фізично, а й ідейно, тож морально я була готова і спокійна, хоча й розуміла, що на мене може чекати. На війні, мені здається, моральна складова чи не найважливіша.

Мій перший бойовий вихід був у районі Широкиного. Він мені дуже запам'ятався, це була важка операція. Я дуже хвилювалася тоді, бо ми йшли далі «сірої» зони. Ми тоді потрапили в засідку, був дуже довгий бій, ми з великими труднощами відступали. В той день ми втратили товариша. Після цього виходу багато змінилося — розділилося на «до» і «після». Ми пережили першу смерть у нашій групі й, напевне, лише тоді усвідомили, наскільки все серйозно. Зросло усвідомлення відповідальності один за одного, ми почали ретельніше планувати операції.

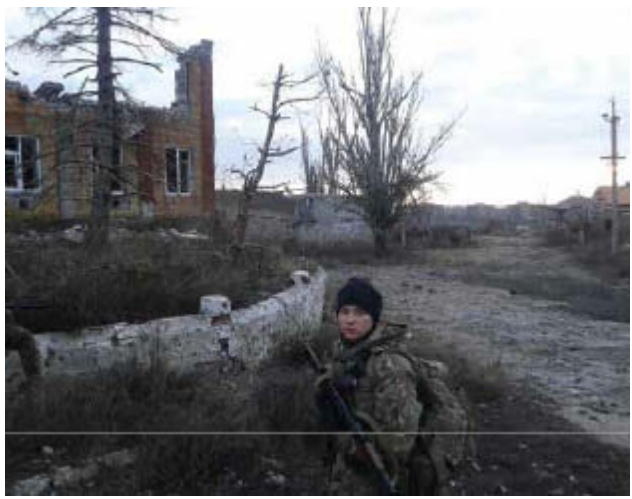

За два роки на війні я практично весь час була в секторі «М». Здебільшого в Широкиному, хоч були недовгі виїзди в Гнутове, Водяне. У Широкиному ми вже почувалися як місцеві — все там знали. Вперше я побачила це селище по телебаченню: обстріл, і військовий лежить на березі моря в пісочку, стріляє з гранатомета. В голові не вкладалося — ну як можна на березі

моря воювати? Але коли потрапила туди… Біля моря воювати гарно. Коли вертаєшся після бойових виходів на свої позиції чи стоїш у наряді просто на березі моря — це гарно. Така собі військова романтика, про яку можна фільми знімати. Якось нас обстрілювали із САУ, а ми саме дислокувалися в одному з будинків на березі… І коли снаряди падали, здіймало такий вихор води вгору…. Це було дуже гарно і відволікало від думок про небезпеку.

На початку, коли ми тільки заїхали в Широкине, було дуже багато артобстрілів. Ми мали заступити в наряд в одному з будинків, і мені кажуть: «Ви там обережно, там одного перекриття немає, бо туди снаряд влучив учора». І я така подумки: «Огооо…» Ми прийшли на ту позицію, почався артобстріл. Але мені трапився побратим дуже веселий, який весь час жартував, і це мене сильно відволікало. І після того я зрозуміла, що треба легше ставитись до цих обставин, не налаштовувати себе на погане. Так, треба бути дуже обережним, але не треба себе «накручувати». У найважчих ситуаціях ми намагалися відволікатися, розмовляли, жартували. В нас була дуже дружня, братерська атмосфера в батальйоні, і це нас дуже підтримувало у найгірші моменти.

Стріляти було неважко. Страху теж не було. Я не уявляла в цей момент ворога, не було перед очима живих людей. Навпаки, в уяві зринали ті, хто залишився за спиною, ці сотні скалічених життів. Я бачила ці будинки в Широкиному, розбиті, покинуті, з дитячими речами. І мене це мотивувало — хотілося захистити їх. Жалю якогось до ворога не було абсолютно. На війні жалість до

ворога — це слабкість. Необхідність захищати українців була для мене вище від усіх інших емоцій.

На той момент у селищі не залишилося жодного мешканця. І це було добре, бо ти не переживаєш за них під час боїв. Якось ми стояли в одному населеному пункті, й це було важко: люди перелякані, не розуміють, що відбувається, у когось паніка, хтось негативно до нас налаштований. Тож у знелюдненому селі воювати таки було легше. А там, де були місцеві, ставлення було нормальне: вони знайомилися з нами, і їхні страхи й стереотипии розвіювались. Ми допомагали їм, продукти носили, спілкувалися. Були, звісно, ті, хто нас не сприймав й ігнорував, їм ми не нав'язувались. Але загалом стосунки з місцевими в нас були добрі.

Напевне, це захисна реакція організму, але я помітила, що пам'ять блокує якісь стресові моменти. Багато деталей боїв я не пам'ятаю, часто мені важко відновити хронологію подій. Найбільше запам'яталися кумедні випадки. Наприклад, якось ми пішли на вихід, я несла РПГ за спиною, і він був заряджений, але, як виявилось, не дуже справний. Була страшенна спека, ми довго йшли, і коли вже були у «сірій» зоні, я попросила побратима поправити мені той РПГ. І якось так вийшло, що він випадково вистрілив. Усе минулося добре, він відбувся лиш синцем на нозі, але я себе тоді відчула такою міні-залповою системою. Але що цікаво, снаряд полетів у правильному напрямку — в бік ворога. Ми думали, що все — операція зірвана, сіли, перечекали. Багато чого вигадували, винаходили, щоб зброя працювала ефективніше…

На війні я провела 2015–2016 роки, чи не найгарячіші. Але, якщо чесно, поки що це кращі роки в моєму житті. Тут я отримала унікальний досвід, який мені буде потрібен до кінця життя, набула багатьох друзів у різних куточках України. Це — велика цінність. Я підтримую зв'язок зі своїми побратимами, які нині воюють. Я рада, що пішла на війну саме тоді, що в мене у пам'яті залишилися найважчі періоди. І я рада, що я була саме в добробаті, бо зараз, у тих умовах, які нині склалися на війні, я, напевне, воювати не змогла б. Зараз уже зовсім інша війна, у тих, хто воює, вже дещо інші погляди, ідеї, мотивація.

Рішення повертатися додому прийшло якось само собою. Спершу частина людей з нашої групи підписала контракт із ЗСУ. Багато з них потім трохи розчарувалися. Дехто після втрат перегорів трішки і вирішив зробити перерву. Наша група, по суті, розпалася. Я разом із кількома побратимами поїхала додому.

Статусу учасника бойових дій у мене немає. Львівська облрада на обласному рівні прирівняла нас, добровольців, до

учасників бойових дій. Мені видали посвідчення, але я дуже рідко ним користуюся. Є добровольці, які в суді доводять, що вони — учасники бойових дій, і я поважаю їхнє рішення. Але особисто для мене це дещо принизливо — доводити, що я воювала. Я там була для себе. Нас одразу попереджали, що грошей, зарплат, пільг, посвідчень у нас потім не буде. Я не за благами туди йшла, а через переконання.

Часом мене питають, чи я психологічно не травмована, бо «ти ж була в таких умовах». Але в добровольців таких проблем менше, адже всі вони розуміли, куди йдуть і чого прагнуть. Колись один капелан сказав мені: «Скільки ти пробудеш на війні, стільки часу тобі знадобиться, щоб від неї відійти». Я це тоді всерйоз не сприйняла, але зараз розумію, що це правда. Перший рік був дуже важкий — цілодобове відстежування новин з передової, обдзвонювання всіх друзів, які залишилися там. Постійно було очікування, що ось зараз щось станеться і з'явиться причина повернутись. Контракт підписувати я не хотіла, добровольчі батальйони розпадалися, і в цьому війську я себе не бачила.

Найскладніше на війні було залишитися собою. Перебуваючи там, у тих умовах, можна легко себе втратити. Важливо не жити потім лише війною, а розвиватись усебічно. Тож навіть на війні я намагалася не лише вдосконалювати навички вояка, а й розвиватися інтелектуально. Воювати — це не лише стріляти.

Ведеться війна і політична, і культурна, й інформаційна — і це теж важливі чинники, бо воювати треба всебічно. Тож я вирішила вдома присвятити себе громадським активностям. Я намагаюсь допомагати бійцям, волонтерам, влаштовувати різні заходи. Потрібно працювати з молоддю. Нове покоління вже на крок попереду нас, воно краще, воно вже народжується розумнішим від нас.

Усвідомлення цього сильно витягувало мене з того стану, в якому я перебувала після повернення. Але врятувало мене одруження. Перед тим як я зустріла майбутнього чоловіка, мій стан був досить депресивний, мені було тоді дуже важко морально. То був період, коли я «сиділа на валізах» і думала повертатися на війну. Сімейне життя дало мені розуміння того, що в тилу теж можна воювати. Воно дало мені друге дихання, подарувало друге життя. Чоловік мною дуже пишається і підтримує мене. Дехто питає: «Як? У тебе ж чоловік не воював». А я завжди відказую: «Ну, твоя дружина теж не воювала…» Трапляється така дискримінація на рівному місці. Тепер я навряд чи повернуся на війну, бо я вже відповідаю за нас двох.

Людмила Калініна
«Строітєль»
46-й штурмовий батальйон «Донбас-ЗСУ»

Я народилась у Західному Донбасі. Коли почалась анексія Криму, в перших числах квітня, точної дати не скажу, я почула, що Семен Семенченко збирає батальйон, «чорних чоловічків» (назви «Донбас» тоді ще не було). Ми з ним поспілкувались, і я вирішила, що піду в цей батальйон як медик, бо маю медичну освіту. Тоді не було розуміння того, що відбувається, як і того, що це надовго. Я думала, пройде пара місяців, ну, від сили чотири, і ми поїдемо додому. Подзвонила, сказала, що знаю основи медицини, вмію водити машину.

18 травня я прибула в батальйон, що стояв тоді неподалік від Старомихайлівки. Точніше, на той момент батальйону формально не було, було патріотично-добровольче угруповання. Не сама — з подругою Марією, позивний «Масяня». 19 травня я вперше побачила автомат — що це таке взагалі, але як ним користуватися, не знала.

Буквально за кілька днів ми з хлопцями з батальйону пили чай, і вони поїхали на виїзд. Серед них був «Матвій» — він у нас багато функцій виконував, був як начальник штабу. А потім почала надходити інформація, що наші хлопці потрапили в засідку в районі Карлівки, є поранені, дехто ховається. В нашого побратима «Хіміка» була машина, і ми запропонували комбату поїхати подивитися, що там: ми — жінки, вдягнені по-цивільному.

Не було в нас розуміння справжнього, що це вже війна. Ми сіли в машину: я, моя подруга «Масяня», побратим «Шаміль», ще один хлопець із «Правого сектора», позивний «Макс». Вигадали

собі легенду, що ми — дві сімейні пари. От що значить не було бойового досвіду: ми домовились говорити, що їдемо на окуповану територію — в Макіївку — купувати фарбу. Зараз це смішно — ну невже нічого розумнішого вигадати не могли? В «Масяні» була місцева прописка, у «Шаміля» — кримська, от тільки з «Максом» вийшла проблемка: він був такий добрячий западенець — говорив виключно українською. І так ми виїхали. Але до Карлівки не доїхали, вже по дорозі нам подзвонили і наказали терміново повертатися: хлопці знайшлись, а у Карлівці почалась реальна «заворушка».

Ми повернулися на базу, і тоді я побачила білий мікроавтобус із простреленими дверима. З нього почали викидати матраци, просто просочені кров'ю. Я дізналася, що помер «Матвій», з яким ми буквально ось щойно пили чай і розмовляли. І от тоді прийшло розуміння того, що це серйозно. На той момент у нас було загалом п'ятеро загиблих у батальйоні. Це не вкладалось у голові — помирали дідусі-бабусі, але молоді хлопці?! Від війни! В Україні! Цього просто не могло бути!

Семенченко запропонував приєднати мене до розвідки. Ми поховали «Матвія». Батальйон запропонували ввести до складу Нацгвардії. Багато хлопців були кардинально проти, особливо ті, що пройшли бої у Карлівці. Всіх здебільшого не влаштовувало, що це структура МВС. «Ми не мусори», — звучало від багатьох.

Там, на базі Нацгвардії, я почала вчитися: орудувати зброєю, стріляти, опановувала основи військової справи. Вчили хлопці, які вже мали бойовий досвід — в Іраку, Афганістані. Нас, дівчат, ніхто не жалів, жорстко тренували. Досі не знаю — чи то для того, щоб навчити нас якомога краще і ми вижили, чи це була спроба вибити нас, бо ми впиралися, що хочемо воювати. Дехто з дівчат таки пішов тоді, не витримавши тренувань. А дехто, навпаки, приєднався — «Аліна», «Кошка». Дуже сильні дівчата. Так і почалася наша служба в батальйоні «Донбас».

Незабаром начальником штабу батальйону став В’ячеслав Власенко — «Філін». Почали формувати штат. Я потрапила у розвідвзвод. Нашу групу з шести осіб готували як агентурну розвідку. В перших числах липня ми поїхали в район щойно звільненого Слов’янська. Там буквально доба пройшла після звільнення, скрізь міни ще були, в «зеленку» було страшно ходити, щоб не підірватися. В туалет і то не можна було нормально сходити — хлопці ставали колом спиною до нас, і нам доводилось просто на асфальт справляти… Що вразило у Слов’янську — тиша. Побита техніка, зірвані дроти, будинки розбиті, й людей немає. Їдеш — і холодок по спині…

В Артемівськ ми їхали зі спущеними запобіжниками, автомати у вікна виставлені — готувалися до будь-якої ситуації. Приїхали, розмістились. Була інформація, що в містечку поряд — у Часовому Ярі — є дитячий табір, і там база терористів. Нас, 12 осіб, переодягли в цивільне. І знову-таки, Бог любить, мабуть, не лише дітей, а й дурнів теж, бо… Хтось вигадав приїхати в маленьке містечко, де всі один одного знають (дванадцятеро людей!), типу шукати собі квартиру! Це був дебілізм. Але, тим не менш, ми приїхали в місто, розбилися на групи, довго ходили, намагалися з’ясувати обстановку, зібрати інформацію. Бачили якихось підозрілих осіб, і місцеві на нас дивилися з підозрою. Потім зайшла вже перша штурмова рота, місто зачистили, і той дитячий табір теж.

Наступною точкою, куди ми поїхали, стала Попасна. Тоді було кілька спроб зайти в місто. Там багато чого в мене було вперше. Я вперше почула звук «Града». Були вбиті побратими. Попасну ми теж мали відпрацювати «по гражданці». І знову — «геніальний» план. Ми з Машею-«Масянею» мали поїхати в цивільному одязі, в неї — пістолет, у мене — граната в кишені. Виїхали з Артемівська. Дороги перекриті повністю, на блокпостах не пропускають, бо працює артилерія. А ми такі «розумні»… «Ми — розвідка «Донбасу», їдемо перевіряти», — і так на кожному нашому блокпості: хлопці дзвонили нашим, уточнювали і пропускали. «Суперсекретно» все було.

І от крайній блокпост. Село, чути, як артилерія працює, стоять жінки з чоловіком. Ми пригальмовуємо біля них, типу шукаємо брата, який поїхав на закупи. Вони нас питають: «Ви звідки?» — «З Красноармійська, але в Бахмуті нас тормознули, не пропускають». А вони: «Ой, діточки-діточки, війна почалась». І бабуся, одна з них, сідає до нас у машину, щоб ми її підвезли, і по дорозі розповідає нам, що та як — що стріляють, що артилерія працює… Наша мета була перевірити, чи цілий міст поблизу Попасної. Під'їхали до блокпоста, а там уже бойовики. Бетонні плити, чоловік стоїть, під'їжджаємо ближче, вже метрів

200 залишається, бачу другого, з кулеметом, і дуло розвернуте в наш бік. Не знаю як, але задню швидкість я, здається, до ста розігнала — так ми тікали. Вони почали стріляти. Бабуся, та навіть збагнути не встигла, що сталося. Ми почали обговорювати швидко, що робити. Бабуся чує те все, розуміє, що ми ніякого не брата приїхали шукати, сидить зеленіє, синіє, блідне. А коли я, про всяк випадок, дістала з кишені гранату, бабуся просто вистрибнула з машини.

Вирішили їхати в це село придорожнє (воно так, ніби в балці лежало) і там цивільних розпитувати. Спускаємось туди. Вийшло троє з кущів: у одного автомат на грудях, ще в одного гвинтівка — снайперська група бойовиків. Нас урятувало, що машина була не військова, з білими номерними знаками. Тікали звідти знову швидко. За нами поїхала машина — темного кольору «Жигулі», вони вискочили десь із посадки і буквально летіли за нами. Дорога вже була побита добре «градами», розігнатися було важко, але ми мчали з усіх сил. І «хвіст» від нас відірвався вже неподалік від нашого блокпоста. Так ми з'ясували, де могли чекати засідки на наших хлопців. А що міст таки цілий, дізналися просто від якогось дядька на велосипеді — місцевого мешканця.

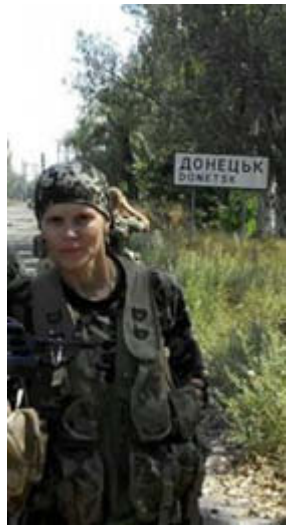

Наступного дня ми знову поїхали, цього разу вже по формі, в район Комишувахи подивитися, що з тамтешнім блокпостом сєпарів — стоять вони там ще чи ні, бо їх кілька разів вибивали звідти. Під'їхали до блокпоста, усього нас було восьмеро. Помітили людей вдалині, передали своїм. Перша штурмова рота наша тоді відпрацьовувала Комишуваху, а це було кілометрів за 9 від нас. А тут — рух з боку Попасної. Їде зерновоз, справа сидить людина у військовій формі, за ним «Daewoo» їде — на нас. Ми відкрили вогонь, водій зерновоза був убитий. Той, хто сидів біля нього, вистрибнув з машини і втік. Так само розстріляли і «Daewoo». Вона виявилась під зав'язку забита зброєю, ми її забрали. Люди з неї, швидше за все, теж утекли, в них був час на це. Одного з них наші взяли в полон, почали допитувати. Він сказав, що вони їхали ставити засідку: планували перегородити дорогу зерновозом, а за ним мала сховатись легковушка зі зброєю. Було цікаво поговорити з першим полоненим: хто ж ти такий? Наче ж такий самий, як я — говоримо однаково, така сама жива істота — в чому ж прикол? Навіщо ти почав воювати і носиш якийсь дурний шеврон «ЛНР»?

Далі я брала участь у зачистці Попасної. Я застрягла в полі — спалила зчеплення машини. Заходимо в Попасну через залізничний переїзд. Хтось із учасників операції вже зайшов, частина ще ні. На в'їзді нас обстріляли. Нас у машині сиділо троє — я, «Масяня» і «Нерв». Вистрибнули з машини. Хаотична перестрілка почалась. Стріляла кудись навмання просто, і раптом з дерева щось впало. Потім дехто говорив, що збили «кукушку» — стрілка, який сидів там у засідці.

Під час зачистки затримували багатьох, бо в дуже великої кількості людей була зброя. Здебільшого це були чоловіки 20–30 років. Цікава трапилась історія, коли вже наступного дня ми стояли на блокпості — тому самому, де ми взяли першого свого

полоненого. Перша штурмова просунулась десь на кілометр, місто ще не взяли. Їде начальник розвідки, і ззаду друга машина, а в нас такої точно не було. Перша думка: «Десь «віджали» — відбили, може, в когось під час боїв». Вийшли двоє, поводяться так спокійно… Ну хто їх знає — може, армійці, може, «айдарівці» десь поряд були і приїхали. Які ж ми ще наївні були тоді! Все вони класно продумали, і говорили впевнено, мовляв, туди зараз поїдемо, те зробимо, переконливо дуже. Але був у нас побратим, який придивився і побачив в одного з них маленьку георгіївську стрічку намотану — він її, мабуть, банально зняти забув. На другому не було нічого підозрілого. Вони, судячи з усього, теж у розвідку їхали, а тут — хоп — і вже «Донбас» стоїть. Ну, і їм нічого не залишилось, як причепитися до машини нашого начальника розвідки «Іраклія». І вони так проїхали чималий шмат дороги. Вони чудово зіграли свої ролі, але ота забута стрічка і гостре око нашого побратима «Дока» їх викрили. Обшукали машину їхню — там зброя, стрічки георгіївські.

Якось нас шестеро зайшло в Первомайськ. Нас вислали з відривом на 20 кілометрів — наші тоді стояли в Комишувасі. Ми проїхали Гірське. Там люди кажуть: «Немає тут сєпарів, ми їх вигнали. Не потрібна нам тут війна». Заїхали в Золоте-5, а там на виїзді заправка. Ми на ній закріпилися, зайняли кругову оборону, намагалися вийти з нашими на зв'язок, але туди не добивали наші рації. Тоді четверо залишилось там, а ми з «Масянею» поїхали в Комишуваху доповісти, що блокпостів, засідок, спостережних пунктів не помічено і можна туди підтягнутися.

Ми заїхали в Первомайськ, пройшли приватний сектор… Там у них є такий гарний міст, і після нього вже починається власне саме місто. Збоку було кладовище, ми загнали туди машини. «Кошка» лишилася з машинами, «пощастило» їй. «Нерв» і «Адвокат» зайняли висотку — спостерігати, ми залягли справа. Вийшов місцевий, дивиться, питає, що ми робимо. Дехто з наших, такий: «Вас прийшли звільняти». Він: «А нащо?» Затримали його на певний час, поки ми там, щоб не повідомив нікому. З боку Первомайська виїхало таксі, пасажири — родина з дитиною. Від них ми дізналися, що так, справді, блокпост, півсотні людей, тримають оборону, чекають наступу, техніка важка там є. Таксі те відпустили. Хвилин через 5 з того ж боку, на мотоциклі, з «мухою» (ручний протитанковий гранатомет. — *Авт.*), з автоматами виїжджають, стають на перехресті. Стоїмо, дивимось один на одного. Стало зрозуміло, що дарма ми таксі відпустили — водій нас і здав, це стовідсотково. Але з іншого боку, як їх було тримати — не розстрілювати ж? Тим більше, там мала дитина в салоні, ми ж старалися її не налякати навіть.

«Масяня» повідомила нашим, отримали наказ стріляти і таким чином викликати вогонь на себе, аби зрозуміти, де хто ще є. Ми відкрили вогонь, мотоцикл розвернувся, той, що сидів ззаду, впав. Пішла відповідь. Перестрілка тривала хвилин 10, і ми отримали наказ відійти. Виганяли машини по черзі на дорогу. А тим часом наші штурмовики чекали наказу брати місто. Почала працювати артилерія. Якби був наказ, думаю, в нас були шанси тоді взяти Первомайськ.

А потім нас перекинули в Донецьку область, і тоді вже стало зрозуміло, що це надовго, що це — повноцінна війна. Ми отримали від Семенченка наказ відпрацювати Ясинувату, Горлівку, Спартак. Ми заходили в Спартак, у нас там було два інформатори, брати — феноменальні патріоти України, вони давали нам дуже багато інформації. Щойно ми виїхали зі Спартака, місцеві вже доповіли бойовикам, бо коли ми виїжджали, з іншого боку заїжджала їхня група. В них на постах сиділо часто по троє-п'ятеро осіб, а група швидкого реагування ховалася десь у кількох хвилинах їзди і за сигналом миттєво підтягувалась. Пощастило нам тоді.

Якось було завдання проїхати в аеропорт. Ми їдемо, я розумію, що це — дорога на Донецьк. Якось ми проїхали наших армійців, нас ніхто не помітив, не зупинив. Повсюди виднілися кругленькі такі штуки… Я тоді ще не знала, що це — протитанкові міни. А ми по них буквально летіли. Розбиті будинки. Трупи лежали, вже розкладатися почали. Поворот на аеропорт ми благополучно проскочили, майже заїхали в Донецьк, як діти зраділи, навіть фотографуватися почали. Заїжджаємо за поворот, а там — величезний блокпост. Стоять якісь чоловіки. Наш побратим тягне руку — вітатися. А я дивлюсь, а там — прапор… прапор… Сєпари! Ми розвертатись, тікати… А ми їхали трьома машинами, то перші дві розвернулись, а третя перекрила нам дорогу. Відкрили вогонь армійці… Треш повний почався… Відео цього бою є в Інтернеті, до речі, — там випадково кореспонденти неподалік опинилися. Бачила, як це тупо виглядало. Ми розвернулись і поїхали в бік наших. А третя машина стоїть. Виходить наш побратим і хоче запаску діставати, бо йому колесо пробили…

Досі не знаю, як тоді так вийшло, що нас і наші провтикали, і бойовики не зрозуміли, хто ми і що відбувається. Втім, тоді таке часто траплялося: така плутанина була, коли не розуміли, де хто стоїть, хто куди зайшов, зв'язок між підрозділами був жахливий просто… Це були дуже динамічні дні, війна була мобільна і динамічна. Ми виїжджали і зникали часом на 2–3 дні, часом про нас навіть легенди ходили: то ми кілери, то видатні мародери… У

дуже багатьох містах працювали. Нам надзвичайно щастило. От реально щастило. Могли встрягнути ледь не бампером машини до сєпарів і виїхати без втрат. Знань бракувало, але десь рятувала жіноча інтуїція, десь просто Господь зберіг. Ентузіазму повно було. Місто за містом звільнялося, ми вірили, що ось уже скоро війні кінець. Нам довго щастило, аж до Іловайська…

Зараз, кілька років потому, на багато речей дивишся вже по-іншому. Думаю, якби ми таки закріпилися влітку 2014-го в Спартаку — аеропорту б не було. А взяти Спартак і тримати його було цілком реально. Але натомість нас чомусь відправили в Іловайськ.

17 серпня о третій ранку оголосили повне шикування. Порядка 200 людей поїхало тоді. Усе якось одразу пішло косо-криво. До цього жодного разу такого не було. Пробивалися колеса, ламались машини, хтось труївся, хтось запізнювався. Ми їхали через Оленівку, Докучаєвськ. У Докучаєвську люди дуже агресивно на нас реагували, це дуже запам'яталось. Зупинились у Кутейниковому, там було багато розбитих будинків. 18 серпня ми їхали через Грабське. Там біля багатоповерхівок валялись тіла сєпарів, що вже розкладалися, спалений танк… Вже надивились наче багато всього — і тіл, і техніки спаленої, але тут дискомфорт такий був… наче «чуйка»…

Часто згадую одну жінку — ми в Кутейниковому пішли в магазин — «Філін», я і «Масяня» — купити цигарок. І вона каже: «В нас тут є люди, які підтримують ту сторону. Може, ви наведете порядок. Я готова вам допомогти, чим зможу». І місцеві це чули. Боюсь подумати, що зараз з нею… Взагалі що ближче до кордону — то гірше до нас ставилися місцеві, вони були настільки накручені проти нас — пропаганда там добре зробила свою справу.

В Грабському нам дали наказ закріпитися на переїзді. По нас почали працювати міномети, ми перейшли на Кобзарі. Якось виникало відчуття часом, що нас наче заманюють у місто, бо міни весь час лягали за нами. Ми пересунемось — вони знову обстрілюють, і знову все лягає за нами. І так ми зайшли в Іловайськ 18-го ввечері. Там була зведена рота під командуванням «Апіса», перша штурмова розміщувалась. Я мала там пробути буквально добу, але затрималась на 12. У той день я не захотіла спати в школі, де наші розмістилися, от не знаю, чому. Залишились у машині ночувати. А вранці — перший страшний обстріл.

В Іловайську дуже прямі вулиці. Вони проглядаються ідеально. Семен дав наказ зайняти школу за пішохідним мостом у місті й закріпитись там. А ми почали шукати дорогу, якою могла

б зайти техніка з правого боку Іловайська. Було нас тоді дванадцятеро. Дивлюся — їде «дев'ятка» «Нива», з кулеметами, автоматами. Частина наших пішли в дозори, а ми стоїмо і дивимось, хто це такі… Проїжджають повз, дивляться на нас, ми — на них. Я ще дверцята зачиняю, щоб вони проїхали, один з них киває, мовляв, дякую. А потім бачу, а на їхній машині написано «Оплот», я навіть не зорієнтувалась, що це… Передаємо по радєйці: «якийсь «Оплот» проїхав». А у відповідь — мати: це ж вороги! Отаке там було — повна плутанина і хаос.

Потім була зачистка депо. Полонений був один цікавий, словак. Одягнений — наче на сафарі приїхав, але ідейний. Тоді ж почалися втрати — «Шульц», «Скіф»… Біля АТБ працював ворожий снайпер. Шикарно працював. Стріляв у шию. Одного підстрелить, інший біжить рятувати — він «знімає» наступного… Ми спустилися у підвал. Там повно людей, і у всіх паніка: «Нас прийшли бандерівці вбивати». Вони були не те що погано налаштовані — у людей був просто нереальний страх перед нами. Ми виводили їх, перевіряли про всяк випадок — раптом між цивільних затесався хтось з бойовиків — і відпускали. А вони чекали, що ми їх розпинатимемо… Хаотичні бої були. Хтось із кущів вискочив, відкрив вогонь і сховався десь. А ти стоїш і не знаєш, куди стріляти. І перші дні в Іловайську були такі.

Зі «Скіфом» ми часто про мову дискутували, він був дуже ідейним україномовним, а я — російськомовна. В нього був дико заразливий сміх. Чудова людина була. Ми тоді стояли біля школи вже. Завели полонених, пораненим надають допомогу, а тут виносять «Скіфа», мертвого… Шок. Дехто з поранених помирає… Наступної ночі — жахливий обстріл. Запустили ліхтарі, й було світло, як удень, — такого не забудеш. І почалося — «Гради», міномети… «Філін» загнав нас у погріб. Вилізли — згоріла техніка, знову поранені. А потім стало відомо — вихід з Іловайська неможливий.

День Незалежності запам'ятали надовго — це був страшний обстріл, ми з погреба не вилазили. 25 серпня ще були люди, які пробували виїжджати з міста. Були «герої», які приїжджали на день-два, лякалися і тікали. Були ті, хто виїжджав — мовляв, полонених треба супроводжувати — і зникав. А тепер кричать на все горло, що вони — герої Іловайська. Щодня хтось помирав… Постійно… Ми вже розуміли, що ми оточені, й прийшов відчай. І ми кричали пісні. Часом уже навіть у погріб не спускалися під час обстрілів — просто волали пісні. Це вже була неадекватна поведінка, але так ми, мабуть, намагалися викричати свій відчай і страх.

27-го числа була спроба прориву. Обговорювались можливі

шляхи відходу — через Моспіно, Харцизьк. 28 серпня оголосили режим тиші. І тоді вони знахабніли — на десять метрів часто підходили, просто дивилися: ми на них, вони — на нас. А вранці почався вихід колони. Було страшно. Це була дорога на Грабське, пряма. Спалені машини стояли на шляху. Ми проїхали повз бійців 93-ї бригади, — вони мали нас замикати. Якщо спершу було страшно, то доїхавши до Грабського, ми вже заспокоїлись, увімкнули радіо, там якась попса грала. «Кошка» сміялася, що купить собі курку, щойно ми доїдемо, «Док» жартував, що нап'ється.

До Многопілля ми взагалі їхали спокійно, вже розслабились, думали, що все закінчилося — постійні обстріли, смерті… Ми, наївні, тоді вирішили, що все позаду. Агрономічне проїхали. Там «Миротворець» і «Дніпро-1» стояли. Хоча й літо, але було дуже холодно. Я тоді «змародерила» куртку, бо просто невимовно було холодно — аж зуби цокотіли. Ми зустріли військове керівництво, вони саме вели переговори з росіянами — на яких умовах нам дають коридор. Потім до нас обернувся генерал Хомчак і каже: «Ну що, дівчата, прорвемось?» А ми ще здивувалися — ну звісно, прорвемось, до чого такі питання? «Філін» передбачав, що можуть бути проблеми в районі Старобешева — там були неконтрольовані райони, і там могли бути росіяни. До нас уже дійшли чутки, що ми маємо справу не з сєпарами і козачками, а з регулярною російською армією, але я все ще повірити не могла, що почалося повномасштабне вторгнення.

Потім була команда «по машинах». Ми вирушили в бік Красносільського — і тоді почався перший мінометний обстріл. Ми влетіли в якийсь будинок, і одразу в погріб, уже просто на автоматі. Собачку вбило осколками поряд. Потім знову: «Колона! Рух!» Маяв білий прапор. Колона розтяглась невимовно, і ми рушили. І тут по нас відкрили вогонь, і почався просто розстріл колони. «Зелений коридор» перетворився на коридор смерті. Ця дорога була в них добре пристріляна, тож кожен постріл був прицільним: постріл — по машині, постріл — по машині. Ми просто не могли повірити очам. Дим, вогонь, люди біжать, машини з пораненими розбиті, бинти летять… Справа техніка горіла — повалив дим, з'явився шанс проскочити. Справа працює артилерія, а зліва — наче снайпери і стрілецька зброя, принаймні, мені так здавалося. Машини — хто куди. Один хлопчик був — з відірваними ногами, він на самих руках підіймався… Він кричав так, що мені здавалося, що він перекрикує це все. Часом спадає на думку, що то була галюцинація…

Потім об наш капот ударилась чиясь відірвана голова. Прямі влучання, машини вибухають… Ми влетіли в кукурудзу якусь.

Випали з машини, почався бій. Незрозуміло, хто де — де наш, де чужий, на зв'язок ніхто не виходить. Крім нас були ж інші батальйони, ЗСУ — як розібратися, де свої, а де ворог? Бій, і незрозуміло, хто по кому працює. Танки показалися. По них «Брест» і «Усач» почали працювати — і підбили. Я почала шукати укриття, погріб, забігла в якийсь будинок. Забігаю — абсурдна картина: там бій, крик, а тут спокійно сидить дід на ліжку. Піднімаємо рядно — а там двоє танкістів. Росіяни! Кадрові! Розповідають: так, мають наказ — повністю знищити нас. Ми взагалі за планом не мали так далеко пройти. Передали їх побратимам.

Багато поранених, убитих. Інші побратими теж узяли полонених: тут допит, там продовжується бій… Поряд із посадки стріляють танки. До нас під'їжджає танк із білим прапором — ми думаємо, що він з миром. А виявляється, вони брати нас прийшли. Наші пішли на переговори. І тут — постріл з танка. «Танкіст» мертвий, «Апіс» пошкодив руку, Алінку — осколком, у мене — контузія і поранення. Далі я майже нічого не пам'ятаю. Пам'ятаю, що мене кудись несли, що намагалася подзвонити мамі… Прийшла до тями в погребі — темно. Вирішила, що я померла, мене поховали, і я потрапила в пекло. В погребі сиділи ще цивільні, в ногах лежав поранений російський солдат. Потім нам довелося вийти, і нас узяли в полон. В мене є шрам, давнішній уже, на пальці. Мене прийняли за снайпера і хотіли розстріляти. Але потім хтось сказав, мовляв, вона і так скоро помре, не треба. Пам'ятаю наших хлопців — у всіх дірки в голові. Вони були повністю роздягнені, на них жодного поранення — їх просто розстріляли, полонених. А інших полонених змусили їх вантажити.

Нам пощастило в якомусь сенсі, що ми потрапили до росіян. Вони зневажливо ставились до «деенерівців», називали їх «бидлом». У багатьох була якась каша в голові, були хлопці, які намагалися з нами поговорити. Вони ж вірили, що вбиватимуть фашистів, а тут — звичайні люди, без рогів і копит, ще й російськомовні. Ніч ми провели в полі, на землі. Меддопомоги ніхто не надав, їжу — один сухпай на шістьох, мабуть. І холодно було… Просто нереально холодно було тієї ночі.

Полонених, у тому числі й поранених, вели пішки. Сортували — «донбасівців» мали віддати саме бойовикам, а не росіянам. Хоча росіянин з позивним «Ліса» присягався і давав слово офіцера, що не віддасть нас бойовикам. Але наших хлопців, «донбасівців», таки відібрали і віддали. Крім жінок. Полонених вишикували і повели. Страшно було дивитись, як місцеві зустрічали росіян у Новокатеринівці — як героїв, називали

«освободітєлями», і що слухали ми. Але була жінка, яка пожаліла, не побоялася і попросила бойовиків дати нам води. З полону нас передали Червоному Хресту. Далі було лікування. Але пам'ятаю, що першим ділом хотіла подзвонити мамі й дітям, сказати, що я жива.

Багато хлопців тоді забрали у полон, дехто ще й досі вважається зниклим безвісти. Після того і батальйон «Донбас» розділився. Частина залишилася, частина — серед них і я — пішла за «Філіном». Іловайськ розділив життя на «до» і «після». Так, як було «до», вже ніколи не буде. Ці картинки постійно зринають у пам'яті, й від них неможливо сховатися.

Валерія Бурлакова
«Лєра»
Окрема добровольча чота «Карпатська Січ», 93-тя і 54-та окремі механізовані бригади, 46-й штурмовий батальйон «Донбас-Україна»

З самого початку війни я хотіла потрапити на фронт і довго намагалася прорватися у якийсь батальйон. Але в мене, природно, не було ані бойового досвіду, ні строкової служби, нічого. Спершу відправила анкету в «Донбас». Думала, узяли б мене хоча б у прес-службу… Потім намагалася пробитись у «Київ-2». Але всі мої спроби закінчувались однаково — нічим.

Спершу я їздила на фронт як журналіст і волонтер — писала звідти репортажики. Першим моїм підрозділом стала добровольча чота «Карпатська Січ». Це був уже кінець 2014-го. Я приїхала писати репортаж, а там катастрофічно не вистачало людей. Нас приїхало шестеро, п'ятеро хлопців — як бійці, мали заступати по двоє на чергування, тож для пари якраз однієї людини бракувало. І так я провела тиждень у підрозділі. А потім повертався комбат, який завозив хлопців в аеропорт, на ротацію. Повернувся дуже сумний, каже, людей бракує. Мої товариші мали їхати додому — на роботу. Тоді було таке, що добровольці приїжджали на тиждень, на 10 днів — хто як міг, щоб хоч трішки допомогти. Я сказала, що поїду в Київ, звільнюсь і повернуся. Командир запитав, де я працюю, а дізнавшись, що я — журналіст «Українського тижня», пожартував: «Не звільняйся, то гарний журнал». Але я звільнилася, приїхала в «Карпатську Січ» як боєць і воювала там до травня 2015 року.

Перша моя точка — «Камікадзе» неподалік від «Республіки «Міст», блок-поста перед Пісками. Наше завдання було підірвати ще один міст поруч, на дорозі в аеропорт, якщо бойовики візьмуть аеропорт і підуть далі. Там я пробула перший тиждень. А потім ми поїхали в Піски. Я почувалася трохи недорікуватою, бо до цього фактично ніколи не була на самісінькому передку. Лише раз — у 72-й бригаді, коли ще їздила як журналістка. До 72-ї я тоді приїхала з наплетеними жовто-блакитними косичками. Командир подивився на мене, сказав: «О, Боже!», — посадив у машину й відправив на Волноваху разом з людьми, в яких я мала брати інтерв'ю.

Крім цього випадку доти мені доводилося бувати лише на другій лінії. Тож дорогою в Піски я ставила багато дурних запитань: «А який звук, коли міна летить? А що тоді треба робити?» Було страшно повестися як ідіотка і через те загинути. Але зорієнтувалася швидко. Ніхто з наших не був супербійцем — це був 2014 рік, досвіду майже ні в кого не було, і ми всі вчилися. Мені дуже пощастило, бо поруч були мої друзі, з якими ми пройшли Майдан, і вони не сприймали мене як… «Що ти тут, дівчинко, робиш?». Прийняли нормально одразу. І кожен раз, коли я потім переходила з підрозділу в підрозділ під час виходу з зони АТО, зі мною разом переходила частина друзів, тож мені було легше освоюватись.

У Пісках був район, де стояли багатоповерхівки, церква. Там люди ще жили у підвалах. А ми були на іншому березі, де місцевих майже не залишилося. Один дідусь з Пісків сам приєднався до нас і воював у «Правому секторі». І в нього був

дуже доглянутий сад. Якось примудрявся він і служити, і виколупувати там міни із землі, бо й справді, сад був дуже гарний. Він там жив, але заступав на позиції, коли треба було. Ми жили на вулиці Миру. І там мешкала родина з дитиною. Тато в них був трохи не при собі й дитиною не надто переймався, тож хлопчик просто блукав селищем. Потім їх усе ж вивезли, здається, вже наприкінці весни 2015-го.

Там було досить «весело». Вся зброя, яку лиш мали бойовики, — все лупило по нас. Особливо запам'яталися «Гради» — вони там були постійно. Обстрілювали навіть «Камікадзе» й сусідню «Республіку», що вже казати про Піски… Але у Пісках обстріли навіть легше сприймалися, бо позиції були розосереджені — то нам прилетить, то «Правому сектору», то військовим — били не постійно в одну точку, як коли гатили по «Камікадзе»… Але все одно руйнування були дуже серйозні.

За три роки довелося освоїти різну зброю. Спершу в мене була просто «Сайга», мисливська. Потім нам дістався АГС (автоматичний станковий гранатомет), я навчилася працювати з ним ще у Пісках. Потім я прийшла служити у Збройні сили, в 93-тю бригаду, і потрапила на шахту Бутівка. Там я була стрілком, і підствольний гранатомет — це максимум, що мені вдалось дістати. З АГС-ів там стріляв окремий взвод. Згодом, коли я приїхала на Світлодарську дугу, в мене було два АГС, бо я вже мала досвід роботи з ними з Пісків. Але незабаром командування 54-ї бригади вирішило, що частина людей піде в мінометну батарею. Мене перевели туди, і я стала командиром мінометного розрахунку.

Рішення про те, куди йти після добробату, я приймала дуже хаотично. «Карпатська Січ» оформлювалась у 93-тю бригаду. Я не намагалась розібратися, що до чого в армії, й не знала, що існує перелік «жіночих посад», який діяв у ЗСУ до 2016 року. Мені дали папірець, де було написано, що я буду радіотелеграфістом, щось таке. Як так?! Я образилась, посварилася з комбатом, пішла ображена з батальйону. Вже потім дізналася, що мені просто не могли запропонувати нічого іншого офіційно, бо жінка за документами просто не могла бути стрільцем чи гранатометником.

Після «Карпатської Січі» ми з кількома побратимами поїхали в батальйон «Донбас», у ту частину, що пішла під оруду ЗСУ. Але вони були на полігоні, а не на передовій. І Василь Сліпак — той самий загиблий оперний співак — потягнув мене в підрозділ «Одін», який саме намагався оформитись в «Азов». Однак там уже було зрозуміло, що «Азову» не дадуть повноцінно воювати, хіба розвідці, якщо пощастить. І ми з друзями шукали далі, почали

напитувати щось у ЗСУ, думали про 53-тю бригаду, де воював батько одного з наших, але не склалося… Тоді згадали, що бійці добровольчого батальйону ОУН оформлюються у 93-тю бригаду — а схема оформлення для добровольців, які вже мали бойовий досвід, тоді була суттєво спрощена. Армійці вже знали, як ми працюємо, що вміємо.

«Карпатська Січ» оформилася у 93-тю й стала окремою повноцінною ротою, хоч на папері бійці чоти і належали до різних підрозділів. «ОУН» розподіляли майже по всій бригаді — туди, де потрібні були люди. Нас теж спершу після підписання контрактів розкидали по різних підрозділах 93-ї. Але нам пощастило: командир 1-го батальйону «Вітер» забрав нас групою до себе, в першу роту, на шахту Бутівка. Сам поїхав у штаб, перевів усіх до себе.

Я дуже хотіла потрапити на шахту. В нашій групі був мій старий друг — Микола Смірнов, позивний «Кіт», який із самого

початку воював у батальйоні «Київська Русь». Кіт стояв на шахті раніше, провів там три або чотири місяці. І він так хотів повернутись на Бутівку, що приєднався до нас і теж перейшов у 93-ту бригаду. І він стільки нам усього нарозповідав, що ми мріяли потрапити саме туди.

Ми заїхали на Бутівку не одразу. Спершу була паперова тяганина, військкомати, оформлення. 11 листопада 2015 року ми підписали контракти, і нарешті потрапили на шахту. Коли я вилізла з машини, перша думка була: «О, то в Пісках було не так уже й погано», — бо руйнування здавалися жахливими. Але, зрештою, саме під час нашого перебування я б не сказала, що так уже інтенсивно гатило по Бутівці важке озброєння. Гранатомети били по нас, стрілкове, 82-міліметрові міни. Спершу я очікувала, що це буде просто пекло на землі, але виявилося, що не таке вже й пекло. На позиціях було теж дуже «весело», але самою шахтою можна було пересуватися спокійно. Оформили мене санінструктором, але, звісно, я не мала жодного стосунку до медицини — просто це була посада, на яку тоді можна було оформити жінку.

Перша відмінність полягала в тому, що у Пісках, де ми більшу частину часу мали справу з АГС, ми працювали навісом, прикривали іншу позицію — «Небо», не бачили, хто стріляє по нас і по кому стріляємо ми. Нас коригували, ми працювали, але не бачили людей, з якими воювали. А на Бутівці я вже в перше чергування побачила людину, яка по мені стріляє. І в мене перша реакція була феноменальна: я присіла навкарачки, заплющила очі, затулила вуха — там же жива людина! І вона реально прийшла нас убивати! Але мені досить швидко вдалось опанувати себе. Я б не сказала, що було якесь чітке усвідомлення, все робилося «на автоматі». Може, страшну річ скажу, але… ти

не сприймаєш їх як людей. Не через погляди їхні, а тому що просто зараз, на даний момент, стріляти — це твоя робота. Але загалом важких боїв і штурмів там у мене не було. Запам'яталася смішна ситуація. Хтось із позиції істерично кричав у рацію: «По нам стреляют! Что делать?» А командир так спокійно: «Стріляти у відповідь. Ви ж солдати, хлопці».

Я служила разом зі своїм нареченим, його позивний був «Морячок». Ми разом оформлювались у 93-тю бригаду. Нас брали на вільні місця, тож хоча «Морячок» був сапером, його оформили на посаду кулеметника. Так само і «Розписного», який потім загинув на Світлодарці. Вони разом ходили, щось розміновували, щось, навпаки, заміновували, виконували різні завдання ротного та взводного. Зрештою вони з двома побратимами вийшли на завдання, і спрацювала, здається, міна МОН-50. Хлопці потім казали, що це була міна на дистанційному управлінні. А можливо, сєпари щось переставили просто… Один з хлопців тоді був тяжко поранений, а мій «Морячок» загинув.

Ми на Бутівку приїхали вже парою. Все дуже класно було, бо коли в цивільному житті ти зустрічаєшся з людиною, тобі треба багато часу, щоб добре пізнати її. І коли тобі здається, що ти знаєш людину, а потім потрапляєш у патову ситуацію, і виявляється, що — ого! — ти зовсім її не знаєш… А на війні ви 24 години на добу разом — і ти бачиш, як людина поводиться в різних ситуаціях — екстремальних, з друзями, побутових, бюрократичних. «Морячок» говорив, що я була у списку людей його групи для виходів, що він це узгоджував з командиром роти. Але командир сказав, що я не ходитиму, бо «він не хоче бачити дівчат без ніг», — раніше на Бутівці вже підірвалася дівчина. Але ми разом заступали на пости. Вечерь при свічках у нас, ясна річ, не було. Але пару разів командир нас відпускав разом у Покровськ — помитися нормально, поїсти, погуляти. Ми хотіли одружитись і просили нас відпустити на трішки для цього. Але людей тоді катастрофічно бракувало, нам обіцяли, але так і не відпустили, тож розписатися ми просто не встигли.

Після його смерті в мене просто… не стало якихось емоцій. Вже навіть загибель друзів не викликає сильних емоцій. Можливо, це захисний механізм такий. Я не психолог і не можу цього пояснити, але просто всі почуття й емоції ніби заблокувалися. Навіть коли «Міф» помер, а він був мені як брат, сліз не було. Так, він загинув. Але після смерті «Морячка» моє ставлення до життя і до смерті стало зовсім інше, якесь спокійне.

Перший час після того, як «Морячок» загинув, я ніби трималася бадьоро. Після похорону повернулася одразу на Бутівку — вважала, що так буде правильно. Але в якийсь

момент зрозуміла, що не витримую там. Просто не витримую, і мені треба змінити обстановку. В мене був бронхіт, мене відправили до шпиталю, там я із психологом поспілкувалася. За цей час трохи прийшла до тями.

А ще я писала весь час — про нього, про нас. Коли він загинув, минула година, може, хвилин 40 — і до мене набігла купа людей. Хтось заспокоював, хтось обіймав, хтось філософствував, мовляв, «усі ми помремо». Кожен намагався якось приділити увагу. А мені не хотілося спілкуватися з людьми — я ж не плачу, не стріляюсь. Просто сиджу і втикаю в телефон, типу, пишу щось, не заважайте мені. А потім я почала писати неначе до нього. Не пам'ятаю навіть, коли почала робити все це не у «Фейсбуці», а у вордівському файлі. Редактор журналу, де я працювала раніше, запропонував це видати. Я думала: де межа? Адже не можна все життя писати листи людині, якої більше немає. Вирішила, що межа — 40 днів. Тож за цей час приблизно я написала книжку. Як журналіст я розуміла, що треба читачеві пояснити, хто той чи інший персонаж, розповісти про нього. Але потім вирішила, що так нечесно — якщо це лист до «Морячка», то він знає, про кого я говорю. Тому, здається, вийшло сумбурно, і крім хлопців з роти мало хто зрозумів, про кого йшлося в тих рядках.

Після цього були певні конфлікти з командуванням, бо вихід хлопців записали не як бойовий, а як «самовільну розвідку у вільний час». І я зрозуміла, що мій важко поранений друг «Кіт» лікуватиметься за власний кошт, бо це ж, типу, не бойовий вихід був. Що мама «Морячка» не отримає жодної компенсації за смерть сина. Я почала дзвонити, дізнаватися, чому це оформлюють як «самоволку». Я записувала розмови із взводним, з командирами. Написала статтю. І передала всі матеріали журналістці Олені Козаченко, яка зробила сюжет-розслідування. Завдяки цьому вдалося ситуацію якось «додавити». Вихід визнали бойовим, ми змогли довести, що наказ був даний. Але ж військові з командування до цього запевняли, що хлопці пішли «просто погуляти»!

Через цю історію в мене дуже змінилося ставлення до 93-ї. Крім того, бригада все одно йшла на ротацію, а мені хотілося залишитися на передовій, а не сидіти в тилу. І ще хотілося вірити, що в інших бригадах буде по-іншому. Тому ми вирішили переходити.

Ми з моїм другом «Ангелом» спершу взяли відношення в 56-ту бригаду, в артилерію. Принесли це все в бригаду — мовляв, нас беруть. Нас уже раді були позбутися після скандалу у ЗМІ через «самовільну розвідку». Плюс на полігоні ми жили в досить свинських умовах, я постійно через це «колупала» всіх, що їм теж не подобалося. Усе нам підписали. Але потім наші документи десь загубилися. Ми зрозуміли, що не поїдемо вдруге за сотні кілометрів брати відношення, що нас просто не відпустять. Та й дістало вже все. Я приїхала додому, в Київ, написала листи у військову прокуратуру, типа «чістосєрдєчноє прізнаніє», що я покинула бригаду, що не можу там більше перебувати на полігоні, що там немає навчань, що там безліч порушень — як побутових, так і у ставленні до бійців. Розписала все це на 10 аркушах. Пробула в Києві десь із місяць, і ніхто за цей час не звернув на мою заяву уваги.

Ми вирішили з «Ангелом» їхати до «Правого сектора», як він казав, «додому, на війну». І Василь Сліпак з нами вже поїхав. І «Розписний» також приєднався за пару тижнів — сапер з Бутівки, з 93-ї. Коли Василь загинув там під час штурму, 50 неоформлених «правосєків» швидко-швидко почали підписувати уночі на колінах контракти з 54-ю бригадою, бо нелегали були тоді у зоні її відповідальності. Ми підійшли до командира і чесно сказали, що в нас уже є контракти. Боялися, що нас одразу ж і виженуть. Приїжджала військова прокуратура, з нами поспілкувалися і стали намагатися офіційно перевести нас із 93-ї у 54-ту. Зрештою перевели. Я приїхала на Світлодарку влітку 2016-го, а офіційно була переведена десь у жовтні.

У нас були жінки, досить багато: дві «Відьми», «Перлинка», «Ксена». Замполітом батальйону була жінка, Оксана Петрівна. У кожної були свої завдання. Коли нас запитують про дискримінацію, я згадую, що троє дівчат стояли на блокпості на трасі, але на одній із позицій тоді дуже не вистачало людей, і дівчата попросилися туди, вперед. І тут командир усвідомив, що в нього під началом є жінки… і їх відправили з передової на якісь безглузді посади, взагалі у Бахмут. Але особисто мене не чіпали, на щастя.

На Світлодарській дузі спершу було мені дуже-дуже нудно. Це було поле, і відстані до противника були великі. Запам’яталися літні спроби штурму. Спершу наші командири повели людей брати блокпост, а інші хлопці — ще дві групи — з

бригади пішли брати сєпарську позицію «Мурашник». І захопили її! А потім «зверху» наказали її звільнити. Я пам'ятаю, коли я почула про команду залишити зайняту позицію і відійти назад, то був шок — невже ж командування навіть не узгодило з Києвом цю операцію? Навіщо це все було, навіщо поранення і втрати?

А потім, уже взимку, був другий штурм — так званого «лісу». Я тоді була вже у мінометній батареї. Хлопці зайняли позиції, й повернутися назад їх уже не змушували. Взагалі осінь-зима 2016 року були важкими. Починаючи з того штурму, постійно було гаряче. Бойовики тоді багато гатили по мирному населенню. Якось, пам'ятаю, бабусю в селі Луганському засипало в її власному будинку. Це при тому, що саме у селі не було жодних наших позицій.

У Луганському до нас ставилися по-різному. В мене там була чудова собака — Арта. Якось ми з песиком ішли селом, і жінка якась почала говорити, що треба від глистів йому дати щось, що вона — ветеринар, радила ліки. Було, що помідори якісь давали. Ніби приязно. Але водночас наша тогочасна позиція, звідки ми працювали з міномета, була на видному для місцевих місці, нижче села. І бувало, що коли ми вдень просто виходили почистити міномет — по нас починало прилітати. Отже, хтось із місцевих про це повідомляв бойовикам. Бо побачити самі вони цього ніяк не могли.

До війни в мене друзів з Донеччини не було. В мене було до них таке… упереджене ставлення. А на війні я зустріла безліч місцевих, що пішли добровольцями, зрозуміла, як багато з них пішли воювати саме за Україну, усвідомила, що вони дуже круті. Що їм важко, як нікому, бо частина з них — ті, хто з окупованої території не можуть приїхати додому, що вони ще довго батьків не побачать, але вони на це пішли. Вони неймовірні. І їх багато воювало, справді. Я з принципу не говорила російською тривалий час, до АТО, але з ними переходила на російську. Бо, попри свою російськомовність, вони не зрадили Україну і пішли за неї воювати.

Я любила працювати з міномето́м. Спочатку було страшно: чи зможу я його освоїти? Це ж, крім іншого, ще й математика. А потім освоїлась. У мене є друг, який навчав мене, Ігор Слайко. Він мав уже на той момент багатий досвід і вмів правильно й дохідливо пояснити. Він сам надзвичайно спокійний, і мене навчив працювати так само — спокійно і виважено. Мені пощастило з людьми, з якими ми працювали разом. Був добрий колектив, тож мене нормально сприйняли командиром. В іншому розрахунку, куди мене потім перевели, було важче. Були там, наприклад, кадрові військові з військкомату, яких просто змусили поїхати на передову — офіцери за званнями, де факто вони виконували функції рядових. Бо не мали досвіду. Не найприємніша компанія, до того ж вони за звичкою намагалися командувати інколи. Але і з ними можна було працювати й влучати…

На Світлодарці в нас були втрати. Василь Сліпак. Хлопці під час штурму «лісу»… Наш побратим «Крук». Важко було, коли загинув Влад Казарін. Він, як і «Морячок», підірвався. Я тоді саме їхала назад, на передову, в поїзді, й мені прислали смс, що Влад «трьохсотий», неважкий. Я ще посміялася, написала йому смс, покепкувала з нього трохи і запитала, де він, у якому шпиталі, й що йому треба. Замість відповіді від нього хвилин за 10 той же

побратим, який повідомив мені, що Влад 300-й, написав, що Казарін помер. Тоді мене вперше за довгий час «накрило». Він був одним з наймолодших. Родом з Донеччини. І, здається, був народжений для війни. Я й уявити не могла, що з ним може щось статися. Йому все вдавалося, це було його покликання. За кілька днів до його загибелі ми з ним пили каву й жартували, що коли війна закінчиться у нас, ми поїдемо до Африки і будемо воювати там. Він це вмів.

Чи є жінці місце в армії? Залежить від конкретної особистості. Є жінки незамінні — типу снайпера «Білки», Юлі Матвієнко. Є чоловіки, від яких жодної користі, самі збитки. А є жінки і чоловіки, які… ну, таке… Можуть бути. Мені з жінками поруч щастило. Наші дівчата були дуже класні. Вони були на своєму місці. Взагалі, у жінок на передовій є великий стимул і робити все якомога краще — бо ж вони мають постійно доводити, що вони можуть. Бо коли хлопець щось зробить не так, це сприймається легше, ніж коли щось зробить не так жінка. Принаймні у тил його одразу не відправлять.

Перший час я вірила, що ми повоюємо трохи і зовсім скоро поїдемо додому. Але потім стало зрозуміло, що це не так. Сильно тримало те, що було соромно перед побратимами: поки я в Києві, хтось там за мене воює. Зараз я повернулася додому. Але в мене зібрана та сама «тривожна валізка», і в будь-який момент я можу повернутися на фронт. Дуже страшно повертатися «на гражданку». Ти не знаєш, як сприйматимеш людей і як вони

сприйматимуть тебе. Я уникаю розмов з людьми на цю тему, бо боюся почути від них щось не те про війну і боюся своєї власної реакції. А там тебе розуміють, там ти корисний. Там мені вже простіше, звичніше. І не соромно… Зараз я знову працюю журналістом, люблю свою професію, пишу на навколовоєнні теми. Та назад, звісно, тягне. Дуже тягне. Якщо буде «загострення» — мабуть, не зможу втриматись і повернуся.

Ірина Гаркавенко
«Марго»
Українська добровольча армія, «Правий сектор», 2014–2015 рр

Я сама родом із Черкащини. Все почалося ще з революційних подій. Спершу я була одним з організаторів самооборони нашого місцевого Майдану. В Київ не поїхала, бо моя донечка була ще зовсім маленька, і мама критично мене не відпускала. А потім це було дуже важко — дороги блокували, перевіряли тих, хто їхав. Коли почалася війна, одразу пішли й перші «двухсоті». Одним із них був мій добрий знайомий з «Айдара» Євген Войцехівський. І коли я вже почала ховати своїх друзів, я зрозуміла, що треба щось робити. Такий був порив душі, поклик серця, що треба бути там, з ними. Не знала лише, ким — хоч їсти варити, на крайній випадок. І коли я вже зібралася їхати, я зіштовхнулася з тим, що жінка і війна на той момент — це були несумісні речі, хлопці просто не хотіли бачити жінок на війні. І всі мої спроби потрапити туди відразу обламувались.

Був у мене знайомий з Черкащини, який воював у батальйоні «Донбас». Я дізналася, що є група волонтерів і журналістів, які збираються їхати на фронт, саме в «Донбас», із допомогою. Я якось до них упросилася, кажу: «В мене там є знайомий, я просто

хочу подивитися — що там, як там, для себе». Коли ми туди приїхали з волонтерами, я зрозуміла, що назад уже не повернусь. Це були Артемівськ, Попасна. Волонтери поїхали назад одразу, а я залишилася на тиждень з хлопцями. Там була група із шести осіб, у них виникли якісь питання з батальйоном, і вони вирішили поїхати разом до «Правого сектора». Для мене це ще з Майдану щось дуже важливе було, і мені було за щастя потрапити саме туди.

Приїхали. Пам'ятаю, що найбільше мене вразило і стало переломним моментом, після чого я остаточно прийняла рішення залишатися, — коли мене о шостій ранку розбудив Гімн надворі. Це, здається, липень 2014-го був. І так стало приємно на душі — наскільки в цих хлопців сильний патріотизм, національний дух. На другий день — знову вранці Гімн. А мені кажуть: «То не хлопці співали. Ми тобі зараз покажемо, хто». Виходимо — а то полонені сепаратисти. Щоранку в них було щось типу шикування, і вони співали Гімн. Отак їх українізували — не катували, а змусили вивчити слова Гімну своєї країни, українські пісні, Шевченка. Щоб вони могли щось переосмислити, усвідомити, бо саме ці люди були українці, які зрадили, перейшли на бік ворога і незрозуміло, за що боролися.

Потім хлопці повернулися знов у батальйон «Донбас», а мені сказали їхати додому. Я дуже того не хотіла, зізнаюся, плакала сильно. Мене привезли на вокзал у Покровськ, і я повернулася додому. Поговорила з мамою. Прикрасила дещо, звісно, сказала, що там багато дівчат (хоча насправді їх там не дуже густо було — я бачила одну чи двох на той момент). Мама погодилася. Зібрала речі й уже сама повернулася.

Мене прийняли в першу штурмову роту 5-го окремого добровольчого батальйону «Правий сектор». Там уже роззнайомилася з хлопцями. А потім і група з моїми земляками вдруге приїхала і теж вступила у батальйон. Вони вже мали досвід боїв, тож одразу поїхали в Піски, а я залишилася на базі, бо не вміла ще нічого. Ну хіба що трохи стріляти, бо колись працювала у правоохоронних органах. Довелося пройти вишкіл. Було складно, бо в добровольчих батальйонів зброї практично не було.

Я розуміла, що хочу щось зробити для своєї держави, що не хочу залишати її такою для своїх дітей. І вже було усвідомлення того, що це затягнеться і нескоро ми повернемося додому. Мій товариш-земляк Саша все хотів мене додому відправити. Давав кулемет носити, «лєнти» кулеметні набивати набоями і весь час перепитував, чи не хочу я додому. Спершу нігті від незвичної роботи позбивала у кров, але думки повернутися жодного разу не виникло.

Пам’ятаю, якось по рації почула про обстріл. Уже сутеніло, і тут почулися постріли. Я злякалася, звісно, але без паніки. Хлопці сказали мені зайти в одну з кімнат і сидіти там. Я сиджу і чую, що вони відстрілюються, йде бій… І коли наші перестали стріляти й стало зовсім тихо, мені було страшно вийти з тієї кімнати. Така думка: «А що, коли хлопців повбивали, нашу позицію захопили вже і мене зараз візьмуть у полон?» Потихеньку вийшла, спустилась — а хлопці внизу вже п’ють чай-каву, про щось говорять… Про мене вони просто забули. Я тоді була страшенно зла на них.

Далі я весь час була у Пісках. Часом іще бувала у Водяному. В нас дівчата були в інформаційному відділі, серед медиків, у штурмовій роті була дівчина (позивний «Арійка»), вона постійно на виходах була з нами. Коли я приїхала, селище вже було наше, позиції облаштовані. Село розбите, але не так, як при нашому виїзді, коли Пісків уже не було практично. В селі було багато військових, ми товаришували з хлопцями-армійцями (поряд стояла 95-та бригада). Я обходила все село, всі вулиці, щоб вивчити, що де, раптом що — куди мені йти, де сховатися.

Коли я повернулася на ротацію, командира не було, він саме від'їхав. Тоді штурмова рота була досить велика, і мені довелося декого з хлопців поставити на місце. Після того мене почали поважати і слухатися. Якось викликали в штаб і запропонували стати старшиною першої штурмової роти. І коли нашого командира, «Подолянина», не було, я виконувала його функції. Чітких обов'язків не було: тримати дисципліну, займатися побутовими питаннями — їжею, формою для хлопців, волонтеркою. Під час шикувань звітувала, де перебувають мої бійці, готувала хлопців до виїзду на передову. Мене викликав комбат і запитував, хто завтра о шостій ранку може їхати на передову. Я мала вибирати, хто з бійців поїде. З часом до мене звикли, прийшло розуміння, що я не жінка, а боєць. І ставитись почали, відповідно, як до бійця.

Знаєте, що цікаво було? Найбільшою карою для наших хлопців було не їхати на передову. От є в когось «зальот», і командир йому каже: «Все, на передову ти не їдеш». І це було реально найстрашніше і найгірше для них покарання. Рвалися всі, хотілося всім щось робити, якось діяти.

Населення в селі було своєрідне. Патріотів небагато. Були люди, в яких діти й онуки воювали на ворожому боці, й вони цього навіть не приховували. Якось нам привезли із Золотоноші сир, головами прямо, круп усіляких, різного добра. І ми

покликали місцевих, щоб з ними це розділити і чимось їх підтримати. От усім уже роздали, і якась тітка вже останньою майже бере їжу, а товариш мій, Саша, жартує: «Ну, бачите, не такі страшні ці «бандери», вас не їдять, а навпаки, підгодовують». Вона взяла сумки повні, тягне і, вже відійшовши, кидає нам, що «краще б вас тут не було, ми за них». І ну тікати з тими сумками бігом у двір. Трошки сумно ставало в такі моменти…

Місцеві жили по підвалах. Одна бабуся вдень, коли було більш-менш тихо, виходила з підвалу, і я все запитувала: «Чому ви досі живете тут?» А вона не хотіла залишати будинок. Усе майно в підвал перенесла і сиділа там постійно. Бувало, що снаряди влучали і по місцевих. Тоді сусіди просто викопували яму біля свого під'їзду і так ховали вбитого. Біля клубу недалеко стояв такий будинок, під яким було просто кладовище. А як вони їх інакше поховають?

Наша позиція, де ми стояли, саме виходила на Донецьк, і звідти постійно було видно страшні бої за аеропорт. Коли сидиш і бачиш, що там відбувається, усвідомлюєш, що там наші хлопці, які намагаються вижити, намагаються захистити нас… Це страшно було, дуже страшно. І особливо те, що от ти сидиш і ніяк не можеш допомогти. Більше половини хлопців з нашої штурмової роти були в аеропорту. Геть молодісінькі — по 18–19 років. Я не хочу це озвучувати, але я була проти, щоб такі молоді воювали в таких страшних місцях. Багато хто з них не мав узагалі військового досвіду, вчилися на ходу… Але відповідь я чула лише одну: вони — добровольці, і це їхнє рішення. Коли аеропорт уже покидали, хлопці наші виходили хто як міг і телефонували (я на той час удома була), що вони біжать до Пісків, щоб не розстріляли свої ж…

Перша моя втрата — мій земляк, «Чех» — Женя Войцехівський з «Айдару». Я тяжко переживала його смерть, бо це була дуже хороша людина. Він залишив по собі двох синів. І я досі не можу змиритися, що його немає. А на передовій пішли втрати одна за одною — того привезли, іншого… Тільки змиряєшся з однією смертю, як знову хтось гине. Спершу був розпач, нерозуміння — чому вони гинуть, що буде далі? Це невимовно тяжко було. Коли останній раз привезли двох загиблих хлопців з розвідки, я піймала себе на тому, що от ми прощалися, а в мене вже ані сліз, ні емоцій. Я зайшла до себе в кімнату і просто сиділа. Це, мабуть, найстрашніше на війні — втрата емоцій, коли ти вже не плачеш, нічого не відчуваєш. Ну війна… тут постійно хтось вмирає і вмиратиме… завтра нових привезуть… І от настає якесь отупіння, і ти нічого не відчуваєш. Просто починаєш сприймати смерть як норму. В аеропорту

залишилося багато наших хлопців…

Страх… Найстрашніше, коли тихо. Тихо, і ти не знаєш, що зараз буде. Коли десь перестрілки і ти більш-менш орієнтуєшся, де й що відбувається, легше. А коли тиша, тривала така тиша, і ти ходиш, мов струна натягнута, і нервуєш: що буде зараз, за секунду, до чого вони готуються, що зараз буде…

У Пісках була церква, і під нею — ніби підвальчик, така кімната. Однієї ночі я там спала, хлопці стояли на варті. Все було тихо і спокійно, по рації передавали, що периметр чистий. Ми заснули. І раптом я відчула, як здригається церква. Це був просто шалений арт-обстріл. Я думала, що вороги вже наступають і десь близько, що це вже кінець. Хлопці почали швидко збиратися, хапають боєкомплекти, одягаються. Я теж одягаю каску, бронежилет, збираюся. А вони мені: «Ні, ти тут сидиш». Дали мені «муху» і пару гранат. Світла немає. «Сиди тут». От у той момент мені дуже страшно було. Але ми тоді відстрілялись, і втрат у нас не було.

Іншим разом уночі їхали в Піски й потрапили під обстріл з «утьоса» (різновид кулемета. — *Авт.*). Обстріляли наші машини, їх три їхало. Ми встигли вистрибнути. Нас десятеро. Поблизу жодного дерева. Лежимо серед поля, як велика пляма. Щойно хтось підіймає голову — стріляють. Я лежала й молилася, щоб вони не вдарили з міни, бо прицілитись у таку велику пляму було дуже легко. Телефони не працювали, а рації в машині залишилися. Хлопці накривали мене собою, щоб не було світла видно від мобільного, а я дзвонила, намагалася викликати підмогу. Потім зорієнтувалася, що поряд позиція «Небо», а ще моя колишня позиція — «Більярдна», житловий будинок. Хлопці запропонували повзти, але я згадала, що там розтяжки розставляли, тож ми могли просто підірватися на власних гранатах. Мені таки вдалося зв'язатися з командиром, а йому вже — з хлопцями з позиції, з того будинку. Хлопці гукнули, що повзти там можна. І так ми спершу повзком, потім перебіжками доскочили до тієї позиції, потім до іншої, і так дійшли до своєї.

Крутим був Новий рік на передовій. З 2014-го на 2015-й. Ми були в очікуванні. Напередодні приїхали волонтери, привезли нам мандарини, фрукти, подаруночки, навіть шампанське. Хлопці переодяглись у дідів морозів. У нас була біла термобілизна і балаклави білі, великих розмірів, а я була худа, і вона на мені сиділа як плаття — аж за коліно. Я одягла ту білизну, балаклаву як шапку і була Снігуронькою. Ми ходили по позиціях і вітали хлопців. Це було прикольно: хтось олів'є нарізає, хтось поряд «лєнти» набиває, і все це — під запах мандаринів і новорічні пісні. Ми очікували, що вони нас будуть «вітати», і то серйозно. У них

же Новий рік на годину раніше настає. Але вони, видно, так за годину «відсвяткували», що коли наш настав, їм уже було не до війни.

З деякими хлопцями ми вже поріднилися, стали кумами один в одного. В мене є кум «Анархіст». Якось ми в Пісках на кухні сиділи, і волонтери привезли пакунок листів і малюнків від дітей. І скрізь, де були вказані телефони, він дзвонив дитині чи мамі, передавав привіт, дякував. Говорив, щоб не переживали, що ми захистимо. Малюнки ми розвішували в кімнаті, поробки, браслетки носили, ними сплетені.

У мене кітель був мого загиблого в аеропорту друга — Святослава Горбенка (позивний «Скельд»). Він тільки приїхав до нас на базу, і треба було людей відправляти в аеропорт, але я його не відпускала, бо він іще не мав достатнього вишколу для такої точки. «Скельд» був дуже мужній, він в аеропорт рвався просто. Я категорично сказала: «Ні, ти нікуди не поїдеш». Наступного вечора група мала вирушати в ДАП, а я їхала вранці у відпустку додому. Вранці Святослав підійшов, зняв свій кітель,

одягнув на мене, обійняв і сказав: «Марго, я таки поїду». Я посадила його і кажу: «Давай ти спершу поїдеш у Піски, освоїшся, навчишся орієнтуватися, що звідки стріляє. А потім поїдеш в аеропорт, добре?» Він сказав: «Добре», — але я розумію, що він уже тоді зі мною прощався.

Коли я повернулася на базу, подзвонили мої бійці й сказали, що «Скельда» більше немає. Це був шок. Я не знала, що він в аеропорту і не дотримав обіцянки. 19 років йому було, зовсім молодий, усе йому цікаво… Він мені був як молодший брат. Я тільки зайшла в роту, і один з наших бійців — сидить за столом, сльози течуть — каже мені: «Тобі від Святослава привіт». Він розповів мені все: як «Скельд» поїхав в аеропорт, як він там пробув десь із тиждень. Я той кітель ношу досі — на ньому всі мої нагороди. І в ньому був дитячий віршик у кишені, з намальованим янголятком…

Ми з ним попрощалися і повезли його в Київ ховати. Хлопці вже потім, на поминках, сказали, що він назвав свій автомат «Марго». Коли ми повернулися з похорону на базу, я зайшла до

своєї кімнати, відчинила вікно, вийшла на хвилину за чашкою, повертаюсь — а в мене на ліжку сидить синичка. Подивилась на мене, пурхнула і полетіла у вікно… Мені хочеться вірити, що то він так прийшов попрощатися.

Так сталося, що я втрачала там тих, із ким дружила, саме близьких мені людей. Ще був «Сєвєр» — Сергій Табала. Він теж із нами попрощався. Вони приїхали до нас на базу, але на той момент саме в нашій роті було багато бійців, і хлопцям не було де ночувати, я як жінка жила у кімнаті сама, от і запропонувала хлопцям заночувати в мене. Я в ту ніч не могла заснути, бо Сєрьожа уві сні все воював, розмовляв, із кимось бився. Вранці розповідаю йому про це, а він каже: «Еге ж, такий сон поганий снився…» Ми зробили каву, він сів на ліжку і, такий: «Друзі, якщо зі мною щось станеться, виконайте моє прохання: я — язичник, спаліть моє тіло і розвійте над Дніпром». Ми йому: «Що ти таке говориш?» Підбадьорювали його…

Вранці на шикуванні комбат повідомив, що ми всі маємо їхати на Піски. Ми збиралися пакували рюкзаки. У Сергія на обох руках було татуювання: «Слава Україні» і «Героям Слава», а в мене на шиї вибитий наш бойовий шеврон, і от нам захотілося розвіятись і зробити круте фото. Це фото розлетілося Інтернетом, але мало хто знає його історію і хто на ньому зображений. У той день ми наробили багато фоток. Ми прибули в Піски, а тоді він поїхав в аеропорт, та звідти, на жаль, уже не повернувся живим. Тепер цей знімок — усе, що в мене залишилося від нього. Його речі я передала родичам. Речі «Скельда» деякі — форма його — досі лежать у мене, я все збираюся віддати їх до музею, але ніяк не можу. Розумію, що треба з ними попрощатися, але, з іншого боку, здається, якщо віддам — то наче зраджу його… Але наші хлопці, вони не йдуть, вони — поруч з нами завжди…

Я б, напевне, не повернулася звідти. Але був момент, коли мені здалося, що я знайшла свою половинку. Та він обдурив мене. Сказав: «Давай їхати звідси, створимо сім'ю…» Я повірила і повернулася додому. А він просто зник. Я шкодую про те, з одного боку, бо я ще не хотіла повертатися з війни. З іншого боку — добре, що так сталося, бо в мене є донечка, і їй потрібна мама поряд. І так вона рік була без мене, у перший клас пішла без мене, перші її досягнення були без мене, і мені шкода, що я того всього не бачила.

В мене особлива дитина. Вона під час Майдану сиділа, дивилася телевізор і плакала. Їй було 6 років, а вона так болісно сприймала те, що відбувалося… А коли я сказала, що вирішила їхати на війну, вона мене підтримала, без істерик, без дорікань відпустила. Мене багато хто засуджує за це — що я, мовляв, покинула дитину і поїхала на фронт. Мовляв, чи тобі дитина не важлива? Часто таким потикують мене. «От убили б тебе, кому твоя дитина потрібна?» А я думаю, навіть якби вбили, моя дитина знала б, що її мама боролася за свободу і за її краще майбутнє і померла героєм. Це краще, ніж якби вона запитала через 20 років, чому вона живе в такій країні й чому я, її мати, нічого не зробила, коли була війна і в мене була можливість щось зробити.

В мене у дворі груша велика. Коли я вперше приїхала додому з фронту, була дуже стомлена, і дуже хотілося спати. Зайшла в залу і миттєво заснула. На війні ти не спиш. Наче й спиш, але вуха твої чують усе, що відбувається. А тут мене наче вимкнуло. Я заснула, а мама сиділа біля мене. І раптом груші почали падати на дах. Я скочила, впала на підлогу і закрила голову руками. Мама в шоці: «Дитино, ти що?» Але це швидко минулося. А от що

тривало досить довго — я чомусь не могла терпіти людей. Гукали приятелі кудись посидіти, а мене просто жахливо бісили п'яні хлопці, викликали дику агресію люди, які сміття кидали під ноги. Якесь таке надміру загострене відчуття справедливості з'явилося.

Статусу УБД в мене немає. Навесні 2018-го мене мають визнати учасником бойових дій на рівні області. Дадуть — дякую, ні — не треба. Я не за тим туди їхала. Я втратила на війні набагато більше, ніж мені може дати це посвідчення. Але багато й отримала. Я змінилася, переглянула своє життя, ставлення до людей. Прийшла до Бога. Зараз тягне, звісно, назад. Я працюю в Українській добровольчій армії. Але дивлюся на нашу владу і розумію, що все йде якось неправильно. Бо ти там бороніш, а звідси тобі в спину встромляють ножі. Хлопці гинуть щодня. Хлопці стали інвалідами, а про них просто забули. В інших країнах військові — це еліта, це герої. В нас не так. Процентів на 80 % своїми заслугами ми завдячуємо людям, які нас підтримували з тилу — їжею, коштами, морально. Без них ми просто не вистояли б.

Я вічно пам'ятатиму своїх друзів, братів, які були мені дуже близькі, з якими я ділила життя і смерть. Ніколи не забуду ваші очі, голоси й історію кожного з вас.

Ви житимете в моєму серці, допоки житиму я.

Євген Войцехівський, «Чех».

Сергій Табала, «Сєвєр».

Святослав Горбенко, «Скельд».

Алесь Черкашин, «Тарас», громадянин Білорусі

Галина Клемпоуз
«Перлинка»
54-та ОМБр, 46-й батальйон «Донбас-Україна»

На війну я потрапила наприкінці 2014 — на початку 2015 року як волонтер. Спершу допомагала місцевим волонтерам з дому, але сама не їздила. Приїхала вперше до рівненського батальйону «Горинь». Там тоді саме хлопці з полону поверталися — це було моє перше знайомство з такими серйозними проблемами. Потім їздила туди з волонтерами раз-двічі на місяць. Згодом моя волонтерська діяльність поширилася на інші батальйони і бригади — я намагалася допомогти всім, кому могла, хоча й не завжди це вдавалося.

Восени 2015 року так сталося, що мені доводилось везти додому «двухсотих». Це був мій земляк, Дмитро «Араміс». Ми досі не знаємо обставин його загибелі. Нам сказали, що то був суїцид. Мені подзвонили, кажуть: «Знаємо, що ти в АТО. Затримайся на добу, щоб привезти його батькам». Я той день пам'ятаю, як зараз. Бо це дуже важко. Був листопад, із самого ранку ми купили домовину, поїхали в Красногорівку, де він помер, забрали його і повезли додому. Дорога була довгою і важкою. Потім зустріч, поховання…

Влітку 2016-го я привезла допомогу, і так вийшло, що в тій бригаді була передислокація. Мене відправили на Світлодарську дугу і повідомили, що там є хлопчик, який сильно хворіє, Мирославом звати, попросили привезти йому ліки і проконтролювати, щоб він хоч якось їх приймав. Це було 12 червня 2016 року, і тоді я залишилася на дузі у «Правого сектора».

28 червня був важкий бій, коли загинув Василь Сліпак — відомий оперний співак (позивний — «Міф»), а тоді вже боєць «Правого сектора». Хлопці отримали завдання і пішли його виконувати, а я разом з іншими дівчатами залишилася на позиціях. Василь, здається, пробув у нас 10 чи 12 днів на позиції, але ми спілкувалися щодня як побратими. Ми навіть не знали, що він — знаменитість, лиш одна з наших дівчат знала. Я бачу, що обличчя знайоме, але хто… Думала, просто десь перетиналися раніше в АТО. А потім побачила статтю про Василя, про те, що він повернувся з Франції в Україну. Виходжу до нього: «Василю, це ж ти!» А він: «Ну я, і що тут такого?» Він запам'ятався як дуже крута людина. З нього просто перли потоки енергії, якою він заряджав усіх навколо. Така душа компанії, завжди усміхнений, усіх навколо змушував сміятися. І співав нам пісні на замовлення.

Смерть Василя стала моєю першою такою втратою. Він фактично на моїх очах помер.

Після того «Правий сектор» мав терміново підписати контракти, наші хлопці почали підписувати. І стали звертатися до мене. Я, юрист за фахом, могла допомогти їм хоч якось розібратися у цій бюрократичній системі, дати раду з документами, залагоджувала організаційні моменти. А потім настав момент, коли я не могла вже просто так залишатися на позиції — треба було або підписувати контракт, або їхати додому.

Наважитись було важко, бо на той час я ще навчалася на стаціонарі в Харківській юридичній академії Ярослава Мудрого, саме вступила в магістратуру. Я прийняла для себе рішення, поїхала додому, поговорила з батьками — сказала, що я там потрібна і що підписуватиму контракт. Я бачила, що армія вже не потребує волонтерів, як на початку. Бо я займалася продуктами харчування, одягом — цим уже армія стала забезпечувати, а на щось серйозніше й потужніше в мене не було ресурсів. Тож я вирішила, що настав час допомагати там своєю присутністю. Смерть «Міфа» відіграла в цьому велику роль. Він був цвітом нації, а я не хотіла бути сміттям, хотіла бути як він. Так я опинилася в 1-му батальйоні 54-ї бригади.

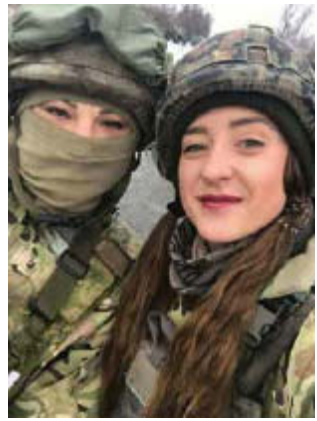

Бувало, виконувала роль зв'язкової вночі, бо хлопці йшли на позиції, й хтось мав сидіти на раціях. Бувало, їсти варила, коли хлопці були втомлені. І документи оформляла, і рапорти допомагала складати — різні справи доводилось робити. Потім у нас стався конфлікт із 54-ю бригадою, і ми всі разом перевелись у 46-й батальйон «Донбас-Україна».

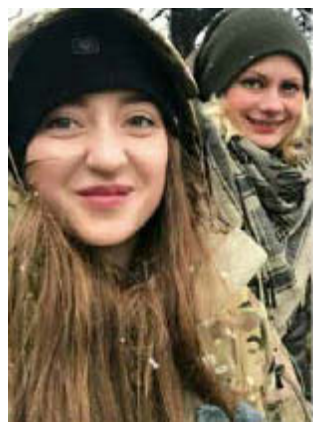

Це було влітку 2017 року. Коли ми туди прийшли, командир дозволив нам займати посади, які ми хочемо. Ні з кого з нас, дівчат, що прибули в батальйон, кулеметниць зробити не вдалося. Я вчилася стріляти з гранатомета і на певний час стала гранатометницею. Потім зрозуміла, що гранатомет — це не моє. Якийсь час виконувала обов'язки парамедика. У складі «Донбасу» ми потрапили одразу в Чермалик. І там мені доводилося і колоти, і крапати. Справлялась нормально, ніхто не скаржився. Згодом нам привезли безпілотник, і так сталося, що з ним мав працювати один хлопець, але щось не склалось у нього із цим дроном. А я розумію, що в нас така річ крута лежить, а ми її не використовуємо, і це дурість. Сама сіла, розібралася, вивчилася,

пару разів передзвонила, проконсультувалась із досвідченими аеророзвідниками і тепер працюю з дроном в аеророзвідці.

Спершу, ще коли волонтером була, хлопці надто оберігали, на якусь позицію взагалі не дозволяли їхати, не пускали мене, все самі розвозили. Переживали за мене. Але це було лише на початку. Я ж уперта, просто брала і їхала. Потім іноді отримувала за це. Зараз це вже значно менше проявляється, але от таке трішечки бережне ставлення до дівчат усе ж є. Я не можу сказати, що це нас принижує чи утискає, — навпаки, це як вияв поваги до нас. Але кожна дівчина сама встановлює для себе пріоритети, і все залежить від твоєї поведінки. Якщо проявляти себе як беззахисна і слабка — так тебе і сприйматимуть, якщо ж триматися на рівних — тебе сприйматимуть, як бійця. Я усвідомлюю, що фізично слабша від чоловіків. Я не принесу два відра води за раз, наприклад, тому мені можуть допомогти ось так, у побутових питаннях. Я б не сказала, що це катастрофічно неправильно.

До воєнного побуту я звикала поступово, і переселитись у бліндаж було неважко. Нашим дідусям і бабусям, думаю, може, і в гірших умовах доводилося жити. Нашу позицію на Світлодарській дузі — «Бутон» — ми побудували повністю своїми руками, це таке наше, рідне. Це нескладно — наносити води, нагріти, є буржуйки — розпалив, і буде тепло. І нічого надміру складного в цьому немає. Була, щоправда, одна історія з вужем…

Це трапилося в Чермалику. Я тоді в бліндажі сама жила і прокинулась від того, що поряд хтось шарудить. Я думала, то миші — ми до них звикли, вони постійно в бліндажах живуть, можуть по голові часом пробігтись. Або жаби, ці теж постійно в бліндаж заглядають — у землі ж живемо. А цього разу діставала щось із медичної сумки своєї, знімаю її, а на мене падає вуж, який на ній лежав. Я почала кричати, вибігла з бліндажа, розплакалась. Зайшла «Відьма», моя посестра, і сміється: «Чого ти репетуєш? Це ж вужик маленький». Заспокоїлась, роздивилася його жовті «вушка». Він у мене потім повзав по бліндажу, назвала його Василіском. Так і жив певний час, був мені сусідом, а потім десь утік.

Найважче було переносити холод. Я дуже мерзну в суглобах, особливо ноги. Мене не лякає спека, жодна погода не страшна, крім холоду. Перемерзаю, і миттєво з’являється температура. Але то можна перетерпіти. Найстрашніше тут — втрачати побратимів. Я на все життя запам’ятаю упізнання наших хлопців після боїв 18 грудня 2016 року на Світлодарській дузі. Нас привезли у Бахмут, у морг, і це було дуже боляче — впізнавати тих, хто ще день-два тому був поряд із тобою. Один з наших побратимів,

«Сім’янин»… Його коли привезли — не всі впізнали. Настільки в нього було страшне поранення обличчя… А може, просто хтось не хотів вірити і впізнавати, хоч я одразу побачила, що то — він.

Щодо жінок в армії… Місце тут є не всім. Є багато гідних, умотивованих жінок, які справді прагнуть служити і захищати Батьківщину. Такі зараз поряд зі мною воюють — сильні, вольові, мужні. Кожна має чітко усвідомлювати, що вона йде воювати, захищати країну, і бути готовою до того, що різні випробування можуть упасти на її плечі. А не йти для того, аби знайти чоловіка, вийти заміж, завагітніти й піти в декрет. Я такого не розумію і не сприймаю. Є й такі, і їх чимало. Якщо ти підписала контракт — то на цей час ти взяла на себе певні обов’язки і маєш їх дотримуватись. Часто дівчата зустрічають тут своїх коханих, одружуються, але розуміють, що про дітей до закінчення контракту не може бути й мови. А є, на жаль, жінки, які приходять сюди влаштувати особисте життя і швидко вагітніють. А потім, доки вони в декретній відпустці, на їхнє місце нікого іншого поставити не можна — штат не дозволяє. Армія — не місце для флірту й жіночих чар.

Позивний «Перлинка» мені дали в «Горині». Вони довго думали, як мене назвати, але рішення прийшло спонтанно. Ми їхали в машині, я побачила фазанів і почала кричати, мовляв, гляньте, це ж фазани! А вони не бачать. Хотіла сказати їм, що я далеко бачу: «Я — зорка», — та натомість вийшло: «Я — зорька». Так вони мене й дражнили Зорькою, мовляв, будеш тепер як корівка зватися. Приїхали на базу батальйону, а там був начмед Андрій. Почув, що мене називають «Зорькою», і каже: «Яка ж вона Зорька, якщо вона — перлинка?» І почали мене звати «Перлинкою». Так воно і залишилось.

На війні було більше доброго, ніж поганого. В мирному житті ти з цими людьми ніколи б не перетнувся. У вас були різні захоплення, інтереси, а тут ви разом цілодобово. Це нові знайомства з цікавими людьми, неймовірне розширення кругозору. Тут ти дуже швидко дорослішаєш. Якою б дитиною ти сюди не прийшов. Мінус у тому, що мені трішечки не вистачає розвитку. Я намагаюсь у вільний час читати книжки, вчити англійську онлайн. Про яке майбутнє України ми можемо говорити без професіоналів? А вони мають обов’язково володіти іноземною мовою, якщо ми хочемо бути частиною цивілізованого світу. Тому англійську має знайти кожен, і я намагаюся опанувати мову до рівня вільного володіння. Ввечері можна виділити годинку для себе.

Думаю, зараз настав час, коли треба зробити паузу, бо я боюся досягти «точки неповернення». Бо я бачу цих хлопців — якими вони були на початку, якими їдуть додому, і як їм там незручно, нецікаво, як вони не можуть адаптуватись у мирному житті й знайти спільну мову з людьми, що не були на війні. Я не хочу цього. Я відчуваю, що я трішки втомилась і маю зробити перерву. Замкненість в одному просторі, з одними людьми день у день… Вони чудові, я їх люблю, мені з ними комфортно, але ми часом трішки втомлюємось один від одного. Треба трохи побути вдома, приділити увагу рідним, вони скучили. Треба дати і батькам відпочити й розслабились, бо їм теж непросто жити в постійному страху за мене два роки.

Катерина Луцик
81-ша десантно-штурмова бригада

Я закінчила медичне училище, а ми всі військовозобов'язані. Після випуску мені потрібно було стати у військкоматі за місцем проживання на облік. Я прийшла туди — а це саме було під час мобілізації — і запитала, як взагалі зараз з медиками на фронті. Комісар відповів, що дуже погано, медиків катастрофічно не вистачає. Тоді я спитала, чи беруть вони жінок. Вони сказали, що беруть. Через два дні я пройшла комісію і поїхала у навчальний центр.

Піти в армію мене підштовхнула смерть знайомого на фронті. Саме через те, що йому вчасно не надали медичну допомогу. Його можна було врятувати — в нього була кровотеча. Але поряд не було лікаря, і він помер.

Я потрапила в десант не одразу. В навчальному центрі нас розподіляли по батальйонах, і я спершу опинилася в батальйоні спеціального призначення. А коли в мене вже були документи на руках, я зустріла знайомого, і він поцікавився, куди ж мене розподілили. Каже: «Спецпризначення? То тебе одразу на фронт не пустять. Там іще треба буде багато навчань пройти». Але я хотіла вже їхати на передову, і він порадив мені йти в батальйон ПДВ. Я попросила про переведення, і так, зрештою, потрапила

у 122-й батальйон 81-ї бригади. Є ще один момент, який зближував мене саме з десантом. Мій брат — кадровий військовий, десантник. Коли я пішла до армії, він перевівся в мій підрозділ, щоб служити разом. Я взагалі не розуміла, що таке армія. Вчилася всього, як то кажуть, на ходу. В хлопців у школі хоча б ДПЮ є, а я не знала навіть, як правильно до командира звернутися…

Хлопці як сприйняли? По-різному було… Були і кпини, і глузування. Але лише на початку. Згодом усе змінилося. Я намагалася не відрізнятись. Ніколи не просила для себе якихось особливих умов, не скаржилася, що мені важко, не вимагала окремого душу чи кімнати. Жила з ними разом, в однім наметі. Кардинально ставлення до мене змінилося вже після першого виїзду. До того ще бувало часом… Мовляв, приїхала тут краля… Після першого виїзду до мене почали ставитись по-іншому. І я з усіма подружилася.

Перша моя ротація була під Горлівкою, у селищі Новгородському. Там на той момент обстріли були не такі часті, як у тих самих Пісках, наприклад, чи в Авдіївці. Але там також були поранені і, на жаль, загиблі. «Стрілкотні» не було. Там якщо обстрілювали — то з «важкого», з мінометів, наприклад. З одного боку, було цікаво: все для мене нове — окопи, бліндажі… З іншого, там були й мої перші обстріли. Перший мій поранений був дуже важкий — відкрита черепно-мозкова травма. Цього випадку я ніколи не забуду. Хоча я кожного свого пораненого пам’ятаю — обличчя, ім’я-прізвище, — але саме цей запам’ятався особливо. Надійшов виклик, ми приїхали, я зробила все, що треба було, привезли цього бійця до лікарні. І лише коли ми його

віддали лікарям, я почала приходити до тями. Зробила я все правильно, але не думала в той момент взагалі ні про що — руки все робили на автоматі. Усвідомлення прийшло потім, усвідомлення і мандраж такий сильний по всьому тілу. На жаль, цей хлопець не вижив.

Я була готова до того, з чим зіткнулася, але все ж одна справа, коли працюєш в операційній, де все стерильно, де пацієнтів кладуть на стіл уже під наркозом, і зовсім інша — робити те саме в умовах війни. Ще був один момент — поранені бувають у різних станах, і вони постійно кричать. І перший час було дуже важко й дивувало: ти надаєш допомогу, а вони кричать і матами тебе криють. Звісно, вони не хочуть тебе образити — це від болю, це шоковий стан. Я це теоретично і як медик розумію, але перший час це дуже чіпляло — ну за що ж ти обзиваєш мене, якщо я тобі допомагаю?

По-різному поранені реагували на те, що трапилось — у кожного своя психіка. Хтось панікував, починав кричати: «Я помру! Я залишусь інвалідом…» А хтось був налаштований на краще. Мені запам'яталось, як одного разу підірвалися хлопці на міні машиною, і був там такий Артем — у нього був перелом ноги, він стопу майже втратив. І він мене все питав: «Ну що там? Я буду інвалідом?» А я його заспокоюю, обіцяю, що все буде добре. І він тоді мені каже: «Пообіцяй, що коли я залишуся з ногою, ми обов'язково з тобою станцюємо. Підемо на дискотеку і станцюємо». Згодом стопу йому відновили — наростили — завдяки сучасним технологіям. І обіцянки я, до речі, дотримала — в нас був офіцерський бал, і ми там станцювали.

Після Новгордського ми потрапили в Авдіївку, в промзону. Заїхали туди 19 червня 2016 року. Тут поранених було набагато більше, і було складніше надавати допомогу через постійні обстріли. Коли ми приїхали, промзона вже була добре розбита, але не так, як зараз, звісно. Були ще будиночки, в яких ми жили. Зараз від них нічого не залишилось.

Коли почула, куди ми їдемо, були різні почуття. Просто тисяча думок у голові. З одного боку, я цього хотіла, я йшла в армію заради цього — щоб бути на передовій, де найпотрібніша. З іншого, був і страх: що там? Як евакуювати хлопців? Чи є там взагалі дорога, якісь шляхи під'їзду-від'їзду? Ми змінювали 90-й батальйон нашої ж бригади. Медики показали мені довші й коротші стежки: де можна проїхати машиною, а де пішки добігти швидше, поки машина їде. Потім ми «допрацьовували» свої точки евакуації, вдосконалювали. Я саджала свого водія за кермо, і ми шукали нові дороги для під'їзду, багато моталися, щоб він дорогу запам'ятав до автоматизму. Причому і вдень, і вночі — бо вночі

треба звикнути їздити без світла. Ми так гарно спрацювалися з водієм, що під час виклику я просто сідала в машину, говорила назву позиції й потім уже не підводила голови від пораненого — знала, що він довезе куди треба і максимально швидко.

Та, попри це, евакуювати хлопців вдавалося не завжди, через обстріли. Була в нас ситуація, коли надійшов виклик: троє поранених (серед них, до речі, був і майбутній Герой України Валера Чибінєєв). Першу допомогу я їм надала, і ми вже мали класти їх у машину — на евакуацію, а тут танковий обстріл, дуже сильний. І от одного пораненого ми завантажили, і тут б'є снаряд просто біля входу в наше приміщення і нам засипає вихід. Ми десь години три-чотири, поки більш-менш стихло, не могли вийти звідти. Я надавала допомогу просто на позиції — контролювала стан. Мене врятувало тоді те, що я в сумку клала не лише потрібне для надання першої допомоги, а й деякі медикаменти. Одразу почала парентеральне введення ліків, щоб підтримувати стабільний стан. Коли обстріл ущух, розгребли завали, машина повернулася, і лише тоді ми змогли вивезти хлопців. І неодноразово таке було — що через обстріли ми затримувались по кілька годин на позиції й уже імпровізували там.

Найважчий період на промзоні — це, напевно, перші два тижні. В цей час у нас було найбільше поранених. Хлопці щойно зайшли — нові позиції, все нове, поки адаптуєшся, поки розберешся, що до чого… І, як завжди, коли заходить новий батальйон, ворог починає щільніше обстрілювати. Може, щоб показати, хто є хто, чи щоб залякати, не знаю.

Під Горлівкою в нас був один загиблий, а на промзоні — багато. І кожен такий випадок — це невимовно важко. Я от зараз про це розповідаю, і в мене мурашки по шкірі. Після кожної смерті я розчаровуюсь у собі, я себе картаю, що це я винна. А якби на хвилину раніше приїхала, а може, щось іще могла зробити, і він би вижив? Потім лікарі здійснюють огляд, дають висновок, і до моєї робити ніколи питань не було — все було правильно зроблено. Але я все одно постійно картаю себе. Коли надаєш допомогу на позиції, робиш масаж серця і розумієш, що вже 20 хвилин пройшло, що це вже смерть і нічого зробити не можна… І найстрашніше тоді для мене — обернутися, знаючи, що за моєю спиною хлопці стоять, які з ним служили, його командири, і вони стоять і чекають моїх слів. Це найважче — обернутись і сказати, що вибачте, але він помер. Я почуваюся… як на Страшному суді, коли виносять вирок… Страшно, але це доводилось говорити саме мені.

З усіма пораненими ми підтримуємо зв’язок, знаємо, як вони,

відстежуємо, як склалась їхня доля після поранення. Кожен має займатися своєю справою. Я не знаю, чи змогла б я так влучно стріляти, як наші хлопці, особливо в той час, коли по тобі ведуть вогонь.

Щодо побуту — це від людини залежить. Якщо людина неакуратна, то вона і в цивільному житті така, і навпаки — було б бажання. На промзоні ми жили всі в одному підвалі, мали один душ, але хлопці все одно старались мені якось виділити окремий куточок. Шторкою мене відгородили, щоб я могла вільно перевдягатися. Коли ми зайшли в перший день, хлопці ходили по ділянці, роздивлялися: де позиції, де що можна переробити, де ще спостереження поставити. Поміж розбитих будинків вони знайшли і принесли мені дзеркало. Велике таке, на повний зріст. Я спочатку розсміялася, кажу: «Не знаю, що я з таким дзеркалом великим робитиму». Потім принесли якусь тумбочку маленьку, і в мене був такий затишний куточок облаштований. Зранку вмилася, зачесалася, трішки вії підфарбувала — просто, бо звикла так іще в цивільному житті.

А ще в мене був дуже розуміючий командир — він відпускав мене раз на місяць зробити манікюр. Це було дуже смішно. Спершу я нігті просто коротко обрізала, але якось ми сиділи на командно-спостережному пункті, і я підпилювала нігті. А командир питає: «А де твої нігті поділися? Ти ж колись такий гарний манікюр мала». Кажу: «Ну немає ж можливості». А він: «Чого ж ти не сказала? Ми б тебе відпускали на годинку-дві в місто, щоб ти там собі зробила все, що треба». Спершу я думала, що це жарт чи навіть стьоб із мене. Але командир потім повторив, що коли тихо, то я можу на годинку вирватись у місто, зробити свої жіночі справи і швиденько повернутися. І так я раз на місяць виїжджала в Авдіївку і мала гарний манікюр.

В тихі періоди від війни і роботи відволікали книжки — в нас на промці була велика бібліотека, волонтери привезли. Але там, знову ж таки, багато книжок було про війну. А ще в нас була кімната на КСП, ми там часом збиралися вечорами, і був боєць — Олексій Чушкін, — він дуже гарно грає на гітарі. Сміялися, щось згадували і так відпочивали від війни.

А ще в мене було кошеня, Хантер звати. Я дуже хотіла, просто мріяла — і хлопці мені подарували британця висловухого на день народження, коли ми стояли під Горлівкою. Я була безмежно щаслива, але переживала, як воно буде, бо я вже знала, що ми от-от маємо виходити з Новгородського і їдемо на промзону. Воно постійно жило зі мною. І таке кошеня було, що як обстріл — його неможливо забрати з двору. Це була моя маленька відрада — воно росло, бігало, всіх кусало, гралося…

З хлопцями стосунки склались як у сестри з братами. У таких умовах треба адекватно поводитись. Ще в медпункті, у пункті постійної дислокації, я помітила, що були такі, хто приходив просто поспілкуватися. Я зрозуміла це за кілька днів, і вирішила, що це неправильно і так бути не повинно. Це ж стосувалося і жартів типу «Вашій мамі зять не потрібен?». Я просто нормально і відверто з ними поговорила: сказала, що я приїхала сюди не за цим, не за кавалерами і женихами, що я тут із цілком конкретною метою і не збираюся заводити тут жодних стосунків чи чогось такого. Сказала щось типу: «Ми з вами тут з однієї причини і з однією метою, то давайте разом і на відповідному рівні для неї працювати». Потім ми все перевели на жарти і більше до цієї теми не поверталися. Звісно, побратими про мене намагались піклуватися, пропонували, там, додатковий каремат дати, щоб було спати зручніше, хвилювалися за мене, коли я була на виїздах, але як за сестру. Опіка була, залицянь — жодних.

Особисто я — за жінок в армії й не розумію, чому мають бути якісь обмеження чи заборони. Якщо ти можеш це робити — чому ні? Добре, що почалися зрушення, підписали важливі документи і скасували багато обмежень для жінок. У мене є багато знайомих жінок-військових, якими я захоплююсь. Якщо вона може гарно стріляти — чому вона має писати папірці у штабі чи варити

борщі? Я не бачу різниці між статями в цьому плані: якщо людина хоче і вміє добре робити певну справу — навіщо їй забороняти?

Що далі? Оскільки я прийшла спершу добровольцем, за мобілізацією, я прослужила один рік як мобілізована. Потім підписувала контракти, і вже три роки, таким чином, я в армії. І поки триває війна, поки батальйон наш є, і поки він воює в гарячих точках, я не хочу звідси йти. Я розумію, що робота моя тут потрібна, тому я не можу піти.

А після війни… не знаю. Я хотіла працювати в операційній. Але зараз я вже звикла до армії, звикла до форми, тож якщо я звідси піду — все одно залишуся медиком і працюватиму десь у військовому шпиталі.

Оксана Якубова
30-та і 54-та окремі механізовані бригади

На війну мене мобілізували. Я — фінансист, працювала в Міністерстві фінансів. Перший раз викликали у військкомат 19 березня 2014 року. Сказали, що забирають. Я погодилася. Подзвонили у 8-й армійський корпус, але там сказали: «Ні, дівчат не беремо». А вже 30 березня 2014 року знову подзвонили і сказали прийти. Запитали, чи піду я в армію. Єдине, про що я спитала: чому мене? Сказали, що було п'ятеро фінансистів: один не служив, один — з дітьми, одному не можуть додзвонитися… Ну, і залишилася лиш я. 30 березня 2014 року мене відправили в 30-ту окрему механізовану бригаду начфіном. Колись я служила у фінансовій службі МНС. Я не кадровий військовий, але там отримала офіцерське звання. Тому мене й забрали. Так я потрапила в армію.

Коли я приїхала на місце служби, в мене був шок. Це був жах. Армії, по суті, не було. Армія не була готова до війни ні у фінансовому плані, ні в кадровому, ні у технічному, ні в плані озброєння. Працювало багато жінок, які собі приходили всі разом, робили мирно свою роботу і йшли додому в чітко визначений час. За документами мало бути обмундирування, обладнання, ліжка, матраци — резерв на випадок війни. Але не було нічого. Коли я приїхала у бригаду, саме прибула перша хвиля мобілізованих. Різні люди були: і такі, хто хотів воювати, і ті, що п'яні валялися, відколи приїхали. Перша моя зустріч з командиром бригади… Я її ніколи не забуду. Він сказав: «Тобі що, адреналіну не вистачає? Чи особисті проблеми порозв'язувати приїхала? Пригод шукаєш? Чого ти сюди прийшла?»

3 квітня ми вийшли в район перешийку з Кримом. Це район Цюрупинська. Чаплинка, Сиваш — туди. Хлопці не знали, куди нас везуть. Був повний безлад. Мені як фінансисту треба було людям нараховувати зарплати, але не було елементарного — списків штату, наказів про зарахування. Ми не могли звести купу людей до банального списку прізвищ. Потім із Києва прийшла телеграма, що ми служитимемо рік і треба терміново виплатити людям грошове забезпечення, бо вже почалися бунти. От вам, мовляв, гроші — діліть на всіх порівну. Перший штат бригади робили з кадровиком уночі. Мої помічники не були фінансистами, тож поки ми розбиралися, можна було збожеволіти. Приїжджали великі начальники, обіцяли зарплату 2–3 тисячі, а з тих грошей, що нам дали, ми могли видати по 500 гривень на людину.

Другий наш виїзд був тяжчий. Ще війни не було, але вже почалися перші обстріли біля Криму. Пам'ятаю, ми їхали біля Чаплинки, кордону ще не було, але ми знали, що де-факто оце — наша територія, а то — їхня. І між нами було метрів 200. Ми їхали позаду БТРа на машині. Стояли поряд росіяни, рили собі окопи, показували нам усяке… Вибачте на слові, навіть голі зади показували якось. Кричали в наш бік усе, що тільки можна було…

Третій виїзд на полігон. Бригада заходила в зону АТО. Другий батальйон заходив у Рубіжне. Ніхто не знав, куди вони їдуть. Гроші їм видавали на залізничній станції просто під час вантаження. Тоді ще не було розуміння того, що це — майбутні учасники бойових дій. Коли ми вже, роздавши гроші, їхали назад, дізналися, що групу наших хлопців на БМП розстріляли, всіх. В них машина зламалася, і вони попросили місцевих жителів про допомогу, але ті їх просто здали бойовикам. Це були наші перші бойові втрати. Двоє загинуло, сім було поранено, один — донині зниклий безвісти. Це був шок.

Потім були перші обстріли на Сиваші. Я з грошима у валізі, хлопці кричать: «Покинь її», — штовхають в окоп, кидають мені автомат. А я з того автомата стріляла востаннє на навчаннях 10 років тому. А далі бачу — йде вертушка і стріляє по нас. Смішно, але валізу не кинула…

Далі всі батальйони зайшли в зону АТО. Спершу була Савур-Могила. Тоді багато наших загинуло. Командиром першого батальйону був у той час нікому ще не відомий, просто хороший хлопець Сергій Собко. Тепер він уже має Золоту Зірку Героя України. Із Сергієм ми познайомилися ще під Кримом. Це був найбільш інтелігентний батальйон бригади. Собко — чудовий командир, ніколи ні на кого не кричав, але його слухали, і в

нього завжди був порядок. Дзвоню йому запитати, що там відбувається на Савур-Могилі. А він каже: «Ми її взяли, але так цікаво… Ми ж вірили, що там — шахтарі, а вони стріляють по нас і стріляють. Думаю: «Та що ж це? Я, кадровий офіцер, із шахтарями не можу дати собі раду?» А коли збирали наших поранених і загиблих… Світло ніяк було увімкнути, тож збирали всіх підряд. А потім виявилося, що серед них — російські кадрові військові, спецназ».

А потім була Степанівка. Там бригаду розбили. Це сталося з 12 на 13 серпня — нам подзвонили і сказали, що пропав повністю зв'язок із бригадою. Вранці приходжу на роботу. Дівчата, які працюють у частині, сидять мовчки — їхні чоловіки там. Де, ніхто не знає. Ніхто ні про що не говорить, поряд з кожною — мобільний телефон. І тиша. У Новограді почались демонстрації, жінки вимагали пояснити, де їхні чоловіки, а ніхто нічого пояснити не міг.

І тут пішла третя хвиля мобілізації. 14 серпня почали виходити на зв'язок з нами перші бійці зі Степанівки, розповідали, що сталося. Повідомляли, кого бачили живим, кого мертвим. Тільки ця інформація у нас і у рідних і була. Вже 17–18 серпня ми знали, що все дуже погано — багато вбитих, поранених, полонених. Дуже знущалися з жінок полонених — відбирали телефон, дзвонили дружині й усю ніч обіцяли, що ось-ось чоловіка її розстріляють. І так до 5-ї ранку, а під кінець кажуть: «Ну добре, до наступної ночі він іще буде живий». А наступної ночі знову дзвінок і знову знущання…

22-23 серпня дісталися до Новограду перші, хто звідти зміг вибратись. Потім у Вконтакті виклали фото трьох наших мертвих хлопців з військовими квитками і сказали, мовляв, їдьте, забирайте своїх. Важко було пояснити, що нікого послати по тіла — бригади нема, Степанівку зрівняли з землею… Відправили першу групу на пошук тіл, по моргах. Упізнавати, за документами. Зібрали офіцерів, і я разом з ними поїхала збирати нашу бригаду. На той момент начфін бригади повернувся з миротворчої місії в Ліберії. А я стала заступником командира роти з роботи з особовим складом. Їздила по моргах, шукала наших хлопців, батьків возила.

Якось бачу — сидить жінка, плаче. В неї два сини і зять там — і всі зникли безвісти. Почала шукати — знайшли: один син у госпіталі з відірваною ногою, інший підірвався, нема його вже. Його дружина поїхала на упізнання, хоча й відмовляли. Накачали її заспокійливим, приїхали. А там самі зуби були. За зубами й упізнавали його. А один був випадок, коли повезли маму на упізнання. Вона впізнала. Ми оформлюємо документи, а це процес довгий… А мамі тим часом дзвонить її син. Живий. Після цього маму забрали до лікарні.

Поки наша бригада була на полігоні, їздила в АТО негласно, допомагали рівненському батальйону «Горинь». Потім я почала опікуватися п’ятим батальйоном нашої бригади, а це — «на тобі, небоже, що мені негоже» — на поганому рахунку був підрозділ у

бригаді. З дисципліною там були проблеми — були хлопці, що водили з чаркою дружбу. Старшина батальйону почав просити, щоб мене зробили там замполітом. Командування в шоці: жінка — комадир з роботи з особовим складом? На війні немає «дєвочєк» на таких посадах, я це розуміла.

Але, тим не менш, усе владналося. Після подій Дебальцевого я остаточно зрозуміла, що не можу піти з бригади. Якимось дивом за кілька днів мене таки призначили замполітом. Так я стала заступником командира батальйону, який воює на передовій. Мабуть, перша з жінок на той час. Приїхала в Констянтинівку. Їдемо знову, кудись у бік Дебальцевого. Мене привели, показали, де я житиму. Така собі літня кухня покинута, шпалери прибиті цвяшками. Там стіни були жахливі, приклеїти ніяк, а мені так намагалися влаштувати затишок, що ось так викрутились — прибивши шпалери до стінки цвяхами. Постіль навіть була, «буржуйка», стіл, скатертина на столі, квіти стояли. Отак мене зустрів батальйон. Пішли знайомитись, купа чоловіків і я. Так почалася моя служба в батальйоні.

Хлопці реагували на мене неоднозначно, але найгірше на жінку-замкомбата відреагував командувач сектора — він кричав просто як навіжений, коли мене побачив. А наш комбриг питав: «Ну чого ж ти пішла в батальйон? Та ще й у цей, складний, де аватарів багато?» А я йому: «От давайте об заклад: через чотири місяці це буде кращий батальйон». Але чотирьох місяців у нас не було, бо тоді саме прийняли рішення створити нові бригади — 53-тю і 54-ту. І п'яті батальйони кількох бригад мали віддати в 54-ту бригаду. Нам пропонували залишитися у 30-й бригаді, там були посади. Але цей батальйон був таким рідним уже… Як діти — як їх покинеш? Так ми стали військовослужбовцями 54-ї окремої механізованої бригади.

Привезли нам чергову партію мобілізованих. Обіцяли 30 осіб, а прислали понад півтори сотні. Вони й не розуміли, куди потрапили. Кажу: «Хлопці, то кулемет стріляє». А вони: «Який кулемет? Ми ж у Харківській області!» А потім привезли їх на місце дислокації, кажемо: «Давайте окопи копайте», — а вони ніяк… Просили, кричали, командири наказували — ні та й годі. Мовляв, які окопи? У нас намети є. А тут увечері артилерія… Тоді Миронівське на Світлодарській дузі вже було «сірою» зоною, зараз наші позиції вже значно просунулись уперед. Поїхали ми подивитись, як наш «молодняк». Вони хоч і не на передку, але біля них недалеко обстріл був. Одягаю бронік, а мені на нього хлопці бантиків якихось начіпляли, і на каску якогось зайчика… Отака «грізна» вся і поїхала. Приїжджаємо до наших новеньких, а там — мати рідна! — очі завбільшки як 5 копійок, пачки від

цигарок порожні, всі в бронніках-касках, перелякані. На ранок усі окопи були готові. За ніч! Такі нори собі вирили! Були лопати і пара ломів, інше все у хлопців на передку було. Чим вони їх викопали, я не знаю…

Коли нас перевели в 54-ту бригаду, ми стали 1-м батальйоном. Ми так хотіли. Тоді ще був повний бардак — УБД в багатьох не було… Ми зібрали у батальйону — а це 620 осіб — документи, ксерокопії, поїхали в Новоград, у частину. І сиділи, як пасьянс, розкладали кілька ящиків паперів по файлах, робили довідки, додатки, фотографії. І так — 10 діб майже без сну. Так ми зробили всьому батальйону в повному складі «корочки» УБД.

Далі нам виходити в район Золотого — Попасної, а людям зарплату не платять. Виявилося, що ми не оформлені досі. Ми відмовились виводити людей на передок, поки не буде на всіх наказ про зарахування до частини, бо вже знали, що це таке — бойові дії. Люди повинні були мати хоч якісь гарантії. Через формування бригади знову виник бедлам: відпустки людям не давали, оформлення — наново. То форми нема, то патрони не підвозять, потім затримка з демобілізацією. Стріляють, комісії приїжджають… У вересні 2015-го нас вивели на полігон, комбат уже в дорозі з нами попрощався. І з командування батальйону залишилися тільки я і старшина. Довелося приймати батальйон і командувати ним 3 місяці.

Хлопці не одразу мене сприйняли як командира, багато хто не розумів, як це — жінка командує чоловіками. Крім того, я невисока на зріст, і вони постійно дивилися на мене згори вниз. Довелося знову завойовувати авторитет і повагу бійців. Це почалося, коли я вперше заступилася за своїх перед вищим командуванням. Велику роль відіграло те, що вони бачили, що про них щиро турбуються. Оформлення УБД всьому батальйону показало хлопцям, що я роблю для них усе, що можу, і вони почали мені довіряти. Ну, і плюс до всього — я щодня була з ними на передовій, їздила по постах, разом з ними була під обстрілами. Хлопці побачили, що я не ховаюся по штабах, і почали мене поважати.

Якось був випадок. Хлопці дзвонять, розповідають, що один боєць, позивний «Зима», чудить. Я поїхала його сварити. Скочила в машину — без броніка, без нічого, так і поїхала. Чи ми фарами десь засвітили, чи що — не знаю. Але по автівці почали стріляти. Вискочила з машини, впала на асфальт… А далі що? Вже хотіла вставати, і тут раптом хтось на мене падає, притискає до землі ще дужче і на вухо: «Лежи, дурна, зараз четверта міна ляже, і побіжимо». І мені на голову одягають каску. Виявилося, це той самий «Зима», якого я їхала сварити, побачив, що сталося, прибіг

мене рятувати і накрив собою, бо він був у бронежилеті. І саме він одягнув на мене свою каску. Ми перебігли в бліндаж, але, звісно, язик не повернувся його сварити вже. Згодом він був поранений — хлопця рятував.

Був час, щоправда, коли я мало не перевелася назад, у 30-ту бригаду. В нас були постійні конфлікти з комбригом 54-ї — не було комбата. Але потім бригаду очолив Володимир Горбатюк, а нам прислали нового комбата — «Купола» — Олексія Оцерклевича. Ми повірили в них і вирішили залишитися. Бувало складно. Коли, наприклад, я була за комбата, і мені треба було доповідати, що в нас із БМП. Нормально доповідати, нарівні з усіма, без пільг, пов'язаних із тим, що я — дівчина. Тоді хлопці мені креслили на папірці, все пояснювали, розписували по кожній машині. Я йшла на доповіді з таблицями, розповідала. Мої бійці підтримували мене і допомагали, як могли, і я їм так само.

Наступна наша ротація — знову Світлодарська дуга, район Луганського і Миронівського. Там було найтяжче місце ще з часів дебальцевських подій. Колись нам казали, що всі, хто стоїть біля Луганського, — герої України посмертно. Якщо подивитися по карті, це виступ, і у випадку повторення боїв, як у тому самому Дебальцевому, там було можливе оточення — і до останнього.

В 2016-му стало особливо тяжко, бо пішли п'ята і шоста хвилі мобілізації. Влітку нас зібрав комбат і запитав, як ми дивимось на те, щоб із нами разом воював «Правий сектор». Ми не були проти, але хлопців попередили, що вони тут неофіційно. Раптом що — волонтери. І вони пішли брати висоту «Мурашник».

І були в той день загиблі. У нас загинув хлопець із 25-го батальйону, Василь Сліпак. Тоді ми ще не знали, хто такий «Міф», — мені його коли показали, я сказала, що то не наш навіть. І ми взяли цю висоту. І тут від командування наказ — відходити, мовляв, це «порушення мінських угод». Попри те, що за кілька днів перед тим сам Президент повторював у якомусь із виступів, що Дебальцеве, згідно з мінськими угодами, мали контролювати ми. Ми зайняли тоді гарну позицію, а вони так перелякалися, що, тікаючи, позалишали всю зброю. В перехватах у них була справжня істерика — вони думали, що ми пішли на Дебальцеве і взяли не один «опорник», а три. І вони почали своєю артою крити своїх же.

«Мурашник» був нашим 5 годин. Тоді все було гарно сплановано, операція була дуже продумана, бойовики не встигали підтягти артилерію, почали переправляти її з-під Авдіївки. Якби в Авдіївці був наказ стріляти, вони б її так і не підвезли. І було б усе чудово. Але нам таки наказали відступити, і ми відійшли.

Під час відходу в мене було семеро поранених, один загинув

— боєць Татарчук. Він вийшов тоді, а потім передали, що в нас двоє тяжко поранених. Наш старшина поїхав на МТЛБ їх витягати, бо водій цієї машини відмовився їхати через сильний обстріл. А цей хлопець, Татарчук, був санінструктором, і він повернувся туди рятувати поранених. Його віддали через три дні. Голови не було, вона була просто обвуглена — десь розірвалося зовсім близько біля нього. Була страшенна спека тоді. Ми поїхали в морг його впізнавати. Мама сказала, що в нього татуювання на тілі. До моргу не можна було підійти — такий сморід стояв. Його розкрили — тіло розпухле і черви лазять… Уже неможливо було знайти там якесь татуювання, упізнали лише розгрузку — він у такій ходив. Але тіло було в такому стані, що ніхто не взяв на себе відповідальність підписати акт. Сморід стояв такий, що старшина тільки промокнувши ганчірку бензином і закривши носа, зміг зайти туди. Його лише у вересні за ДНК упізнали. Якби ми тримали висоту, а не відступали, ми б не мали таких втрат…

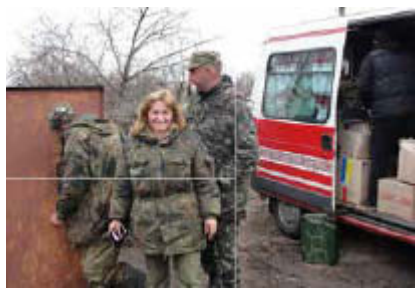

Довгий час страху не було. Спершу його не було зовсім, бо я вірила в наших. Приїжджаєш на позицію, а там пацани. Ти знаєш, що коли десь голову висунеш куди не треба, тебе по ній стукнуть. Страх почався після «лісу» (операція 54-ї бригади по просуванню позицій 18 грудня 2016 року, коли в ході кількаденних жорстких боїв українська армія зазнала великих втрат. — *Авт.*). У мене був водій, то він доїжджав до повороту на Світлодарськ і все: «Далі не поїду». А тут ці події… Справжній дурдом.

Потім, 23 січня 2017-го, артилерія накрила місце розташування нашого батальйону. Дуже сильний обстріл був. Забор пробили, машину побило. Я тоді говорила по телефону, то від вибуху відлетіла і навіть не зрозуміла, що сталося.

А 2 лютого загинула Наташа Хоружа. Після смерті Наташі мене, як то кажуть, «накрило». Я повинна була їхати туди, до хлопців, і тоді саме почали крити… І вона загинула. Це вже зараз мені психолог пояснила, чому саме тоді «накрило» — бо загинула дівчинка, мого віку… Тоді зі мною почалось щось таке… Кожен день я почала виїжджати на передову, в найгірші місця. Їздила по найнебезпечніших відрізках. Почала кайфувати від того, що по мені стріляють… Ти не вдягаєш бронежилет, не вдягаєш каску, ти їдеш і отримуєш кайф від того, що тебе ось зараз можуть убити. Страху на той момент уже взагалі не було. Коли тихо було, ставало погано. Кожен день боліла голова, мене «крапали» — контузія.

Мені доводилося дзвонити батькам і повідомляти, що їхня дитина загинула. Ти телефонуєш у військкомат, з'ясовуєш, можуть вони прийти чи ні. Якщо ні — дзвониш сам. Бажано було дзвонити батькові. Перше питання було вже завчене: «Чи є хтось із вами зараз поряд?» Просиш дати трубку тому, хто поряд. Попереджаєш, що зараз буде неприємна новина. Говориш. Далі в трубці крик. Це треба пережити. Просто мовчати, а потім розповідати, що робити далі, що потрібно для похорону.

Часто спочатку кидали трубку. Потім людина приходить до тями і набирає перепитати, чи правда це. Ти відповідаєш іще раз, що так, правда. Головне — не плакати, плакати просто не можна було. Починаєш пояснювати, що робити далі. І починається робота: зібрати, передивитися речі загиблого, упізнати, оформити всі документи, а це дуже багато паперів. Знайти машину, людину, що тіло відвезе, отримати дозвіл на вивіз…

Страшно було, коли перебираєш їхні речі, а вони ще теплі, в когось іще із вогкою грязюкою — тобто він їх ось щойно вдягав, а тепер його нема. А далі розслідування, і ти переживаєш це по другому колу. Особливо тяжко було з Наташею Хоружою. Звикла до хлопців, а тут дівчинку вбили. Прийшли збирати речі, а там м'які іграшки лежать, кофточка, ліфчик, помада, рюкзак маленький…

Потім іще треба проконтролювати, як тіло доїхало на місце, відправити когось на похорон. Я на похорони не їздила, ніколи не їздила. Я пам'ятаю кожного з них, яким я його прийняла, я бачила їх у морзі, але ніколи не бачила у труні. Це зіграло зі мною злий жарт. У морзі я ще не до кінця усвідомлювала, що їх

більше немає. Коли звільнилася, я з ними говорила, вони для мене були як живі. Психолог сказав, що я їх для себе не поховала, і це не дає мені спокійно жити. Я постійно думала: що ми зробили не так, що вони загинули? Я поховала так 140 своїх бійців. Постійно звинувачую себе і думаю: що ми зробили не так, що могли зробити, аби вони вижили? Тілом я тут, а думками — там, уся там…

Я постійно спілкуюся з їхніми рідними, батьками. Бували випадки, коли першою реакцією батьків була агресія. Якось один хлопець був тяжко поранений. Ми батькові подзвонили, а він каже: «Це ви винні, це ви допустили, що таке сталося з моїм сином. Ви — командири, ви за нього відповідали». Годину я слухала, що в тому, що сталося, винна я. Хлопець вижив, залишився інвалідом, але вижив. Батько відійшов потім, але, тим не менш, той випадок глибоко засів у мені.

Колись зателефонувала дружині вбитого, а вона каже: «Ви жартуєте?» Потім передзвонює: «Ну ви ж шахраї, правда? Як же він може померти, якщо йому через два дні вже додому повертатися?» І ти думаєш: а якби ми його туди не відвезли, а якби поставили на іншу позицію, на іншу посаду, може, він був би живий? Може, справді винні ми?

Раз подзвонила батькові вбитого хлопця. Він був за кермом, попросила зупинити машину. Єдина дитина в сім'ї, пізня дитина… Сказала. Він кинув слухавку. Потім набирає, через деякий час. Не плакав, нічого, спитав, хто я. Я сказала. А він мені: «І як мені жити далі? Це єдина моя дитина. Як мені тепер жити без нього?» А ти сидиш і не знаєш, що сказати. І просто починаєш говорити текст про похорон…

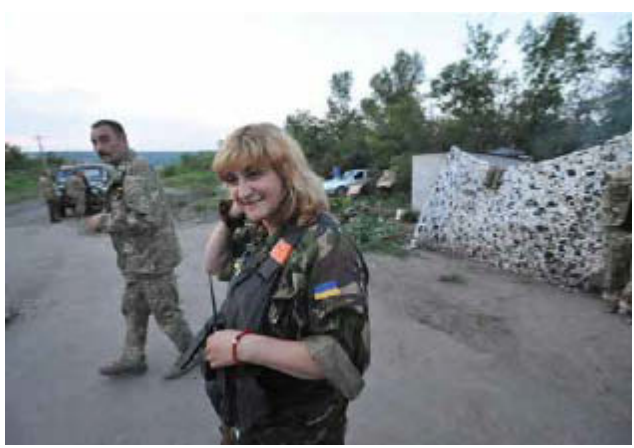

Ці батьки мені час від часу дзвонять, ми спілкуємося. Мама Андрія Байбуза, який загинув під час штурму «лісу», постійно

розпитує, як він загинув: «Ну ти ж знаєш, як він загинув? А що він перед смертю сказав? Який у нього голос був?» І ти розповідаєш їй надцятий раз про те, як він загинув, а вона потім запитує знову. Вона дуже просить приїхати, а я не можу… Я ще не була на могилі жодного з наших хлопців. Не можу, просто не можу.

Страшна ситуація була з мамою «Шайтана» (командир роти Микита Яровий. — Авт.), який загинув 18 грудня 2016-го разом з Андрієм Байбузом. Їхні тіла спершу забрали сепаратисти. Ми знали точно, що вони вже мертві. А вони взяли його телефон, подзвонили мамі й сказали, що він у шпиталі…

Моє життя — це було життя батальйону. Ти просто не відокремлюєш себе від нього. Це — твоя родина. Перший рік після демобілізації я була морально там. Вони дзвонять — неначе діти дзвонять. За весь час служби в батальйоні через мене пройшло три з половиною тисячі людей, і я пам'ятаю всіх. З армії я звільнилась, але з війни ще не повернулася. Весь час тягне туди, назад.

Після повернення почалося справжнє пекло. Бажання хоч щось робити не було взагалі. Вдома стояло ліжко, поряд чайник, був увімкнутий телевізор, і так проходили дні — мені нічого не треба було. Місяць я не розмовляла. Взагалі. Поклали в лікарню, з палати виводили за руку. Психічне стало впливати на фізичне, і почалися великі проблеми зі здоров'ям. Час від часу вони вилазять, постійно.

У нас безліч усіляких програм, багато говорять про реабілітацію, але на власному прикладі я переконалася, що тут, в Україні, насправді ніхто не знає, що робити з такими, як ми, як із цього стану людину виводити. Є психолог, яка мучилася зі мною півроку, вона дуже старалась, і ми досягли певних результатів. Зараз я продовжую боротися з цим. Та думки мої все одно постійно на війні — звідти не повертаються. Постійно тягне назад — здається, що зараз ти займаєшся якимись абсолютно безглуздими і нікому не потрібними речами…

Ольга Бенда
72-га окрема механізована бригада ім. Чорних Запорожців

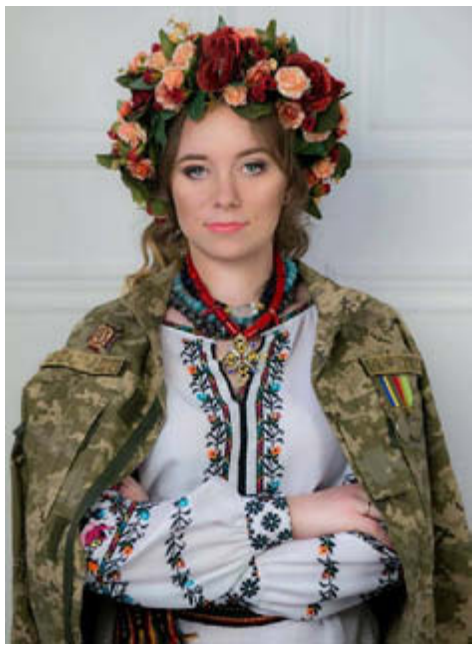

Коли почалася мобілізація, було зрозуміло, що мого чоловіка теж можуть забрати у військо. Він просив говорити, як по нього прийдуть, що я не знаю, де він і що. Це була остання крапля… В армію я пішла після того, як розлучилася з чоловіком.

Мені дуже хотілося чимось допомогти, щось робити. Пішла в обласний військкомат і сказала, що хочу служити. Мене спершу направили до Василькова, але там не знайшлося жодної посади, і мене відіслали назад. Буквально через день з'ясувалося, що в навчальній частині у Старичах є посада кухаря. Я довго думала. Ким я хочу служити, я не знала, розуміла лише, що хочу бути корисною, тож чим займатися, було байдуже — аби потрапити в армію. Так я підписала контракт. Через два місяці нас мали послати у 59-ту бригаду, але там дівчат брати не захотіли, тож нас перевели у 72-гу. У квітні 2016 року я прийшла у свою бригаду.

В Авдіївку ми зайшли в жовтні 2016-го. Хлопці з нашого взводу вже побували в АТО, і вони постійно розповідали про те, як стояли під Волновахою, що там страшно і «чого ти туди прешся?». Мені страшно не було, радше дуже цікаво. Хотілося все

побачити на власні очі, відчути, як це. Авдіївка особливих емоцій не викликала — місто як місто. Тим більше, роздивлятися було ніколи, бо одразу з'явилася робота — розвозити продукти по позиціях. Я мала розподілити припаси по всіх ротах. Завантажували харчі. Спершу одній роті привезли, потім другій, третій… Було так важко залазити щоразу у високий кузов машини, що я навіть зняла бронежилет. Мене хлопці питають: «Ти що? Тобі не страшно?» А не страшно було, бо тихо — саме тоді не стріляли.

З жовтня до листопада я була на командному пункті батальйону, і вже наприкінці листопада перевелась у першу роту — на позиції. І там служила до свого поранення. Найстрашніші обстріли були в січні 2017 року. Дуже важкий був час. А так — я робила свою роботу, на інше не звертала уваги, і на обстріли теж не надто, бо обід має бути за розкладом, хоч війна, хоч там що, ви ж знаєте. Тривожно було, звісно, за хлопців. А от у січні вже доводилось ховатися. Особливо запам'ятались обстріли з «Градів». Найважчий період для мене почався 29 січня — коли були бої за позицію «Алмаз». Я спершу не знала, що відбувається. Обстріли починалися десь о сьомій ранку, а потім вступало важке озброєння. І так тривало тиждень. Багато прилітало в поле перед нами. Було пару днів, що ночувала в погребі — набридло бігати постійно в погріб і нагору, тож вирішила там і спати.

Хлопці ставилися до мене добре, підтримували. Бувало, що допомагали почистити картоплю, дров притягти чи сміття винести. Пару разів шоколадки приносили. Там я познайомилася зі своїм нинішнім чоловіком. Це сталось у грудні 2016-го, коли я розвозила продукти по позиціях. Це була остання точка на той день. Він вийшов, застрибнув на кузов машини і, такий: «Боже! Їжа, продукти! Ми вже три дні нічого не їли», — а я на те: «То забирай усе!» Отаким було наше знайомство. Потім він часом приходив на нашу позицію, просто вітався і все. А далі так вийшло, що мене перевели до його взводу на кілька днів — їжу готувати. Там почали спілкуватись, а потім і зустрічатися. Навіть на війні є місце для романтики. Якось був обстріл неподалік, вибухи… А в нас на позиції альтаночка така, зі столиком, ми з ним сидимо, чай-каву п'ємо, говоримо… Чим не романтика?

Готувала максимум на 70 осіб на добу, але зазвичай було менше. Зранку одні встали, поїли і пішли на позиції, поки наготуєш другу порцію — вже другі повернулися, і треба готувати, потім треті… Разом виходило кілька десятків людей за день. По півтора відра картоплі доводилося чистити — якщо на пюре, на денну порцію супу чи борщу для хлопців — відро. Вставала о шостій ранку — і до плити. Зранку щось, що швидше

робиться, наприклад, макарони. Потім одразу готувала обід, а між обідом і вечерею мала трішки вільного часу — могла й відпочити, поспати.

Меню складала за принципом — аби не щодня однакове, бо хто ж захоче те саме їсти по кілька днів поспіль? Але особливих вимог якихось у хлопців не було. Тож готувала для них, як удома — макарони, плов, картопля, рис, каші з підливками. Запікала в духовці картоплю із салом і рибу, коли мені привезли газову плиту на позицію. Любили плов — він і найпростіший для мене був у тих умовах, і смачний якийсь виходив, тож ним частувала хлопців через день. Секрету того фронтового плову не було — просто вже пропорції були оптимальні дібрані й довго готувала його на відкритому вогні — може, через те так смачно й виходило.

А потім мене поранили. Це була шоста ранку, «прихід». Прийшовся він на сусідню кімнату. Мене викинуло вибуховою хвилею з ліжка, воно саме підстрибнуло аж до стелі, впало і загородило вихід із кімнати. Після першого вибуху я просто залишилася лежати на підлозі. Вікно теж замуроване. Я намагаюся вибратись, але через те ліжко не можу вийти з кімнати. Я почала кричати і кликати на допомогу. Хлопці після першого вибуху вибігли і поховались у погріб. І я почула другий «вихід». І вже всередині було якесь відчуття, що воно до мене летить. Впала на землю, згрупувалася, знала, що треба максимально притиснутись до підлоги… І думаю: «Мабуть, це все. За першим разом прокинулась, а другий — куди вже…» Я ж уже знаю, що коли від хлопців за 5–6 метрів падає, вони від осколків стають як сито, а тут — зовсім поряд. Сказати, що було страшно, — це нічого не сказати. Дуже страшно… І потім почула голос побратима — він кричав, шукав мене. Я якось таки перелізла через те ліжко. Він спитав мене, де болить, я відповіла, що болить нога. І втратила свідомість.

Прийшла до тями, коли мені джгутом перетягували ногу. Що її ампутували, я дізналась уже в Покровську, у шпиталі. Я попросила поправити ногу, а мені сказали: «Яку ногу? В тебе її вже немає». Потім розкрили мене… А я боялася поворушити ногою — що лівою, що правою… А коли розкрили — побачила, що вона перебинтована і її там немає. Я навіть не пам'ятаю, які були емоції. Просто плакала. Мені було прикро, було боляче. Не стало ноги — як це?! У голову не вкладалося. Коли я відійшла від наркозу, почала дзвонити своєму хлопцеві. Він сказав, що вже в дорозі, що все знає. Приїхав, підтримував, допомагав, все, що треба, робив. Пам'ятаю, сказав: «Нічого страшного не сталося, не хвилюйся. Просто будемо прогулюватись трішки повільніше тепер». Не відходив від мене ні на хвилину.

Підтримка Льоші й батьків допомогла мені пережити це і йти далі. Мені важливо було, що Льоша мене без ноги не покинув, не сказав: «Ізінітє-простітє», — а доглядав і допомагав на ноги стати наново. Був один хлопець, Ігор, його мій Льоша витягав пораненого. Коли я приїхала в госпіталь на реабілітацію, він теж там лежав, теж з ампутацією. Я його почала тормошити — то в магазин, то прогулятися, то в місто, не давала йому спокою. Сама займалася спортом і його примушувала. Так намагалася розворушити і його, й інших, хто був зі мною там, у шпиталі. Я була активна весь час, тренувалася, щоб якомога швидше стати на ноги. Чоловіки дивились і теж ставали жвавішими, навіть ті, хто перед тим кілька місяців не хотів рухатись.

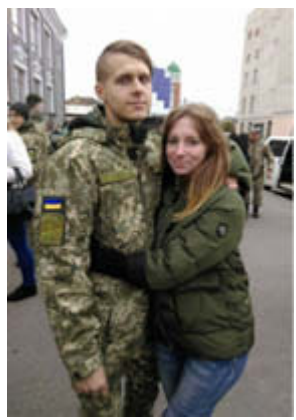

Перша прогулянка відбулася в київському госпіталі. У неділю мене поранили, а в середу я вже була у Києві. Мені дозволили виїхати на каталці, лежачи, на прогулянку. І тут я зрозуміла: дороги в Києві погані — то дрібниці, справжній жах — це доріжки для пішоходів! Мене трусило шалено, нога боліла. Але світило сонечко, мені морозиво потім передав один з військових. У мене тоді ще з пам'яттю певні проблеми були — трішки забувала, що робила. А коли могла вже сидіти на візочку, намагалася сама виїздити на прогулянки. Було важко, тіло відвикло від такого руху, трусило всю… Стрес був тоді для організму сильний.

В мене є синочок, Діма. Йому три роки. Поки я була на реабілітації, просила не привозити його — не хотіла, щоб він бачив маму такою. А коли вже більш-менш прийшла до тями, він приїхав. У формі він мене бачив лиш пару разів, і в нього такий захват: «Ого, мама, вау!» Зараз іноді він починає мене смикати — пішли, мовляв, кудись. Кажу йому: «Синочку, я ж іще ногу не одягла». Він несе мій протез: «Одягай швидше і пішли». До протезу звикла не одразу, навіть зараз іноді він мені заважає. Якщо довго сиджу в ньому, доводиться потім і кремом ногу мастити, і ванночки робити. Ті, в кого 25 років немає ноги і вони ходять на протезах, кажуть, що й через роки воно натиратиме, і дискомфорт буде. Кожен ремонт протезу чи культьоприйомника — це щоразу як новий протез, і наново треба звикати. До нього надовго не звикнеш, час від часу його треба регулювати.

Зараз я продовжую служити, але тепер вже у військкоматі. Паралельно навчаюся на другому курсі Одеської академії зв'язку. Отримала водійські права. Брала участь у відборі на Ігри Нескорених — це спортивний чемпіонат для поранених воїнів АТО. Нещодавно навіть перемогла в конкурсі краси серед жінок-військових. Волонтери зробили мені круту фотосесію, і ці фото перемогли. Нещодавно мені також вручили відзнаку «Жінка-українка» в номінації «Героїчна постать». Та головне — 16 грудня 2017 року ми з Льошею одружилися. Ми пішли до магазину по сережки для мене, а Льоша показує на обручки й усміхається: «Купимо?» У той же день ми подали заяву. А через місяць стали подружжям.

Після поранення, коли я таки вижила, я зрозуміла, що в мене, у всіх нас, надто мало часу. І не варто його марнувати на поганий настрій, негативні емоції. Треба посміхатися, творити добро і по максимуму реалізовувати свої можливості. А до проблем ставитись легше. Більшість проблем можна розв'язати, головне — щось робити для цього. Але й це треба робити посміхаючись. Люди відповідатимуть тобі такою самою посмішкою, допоможуть і підтримають. А тим, у кого виникла така проблема, як у мене з ногою, головне — не опускати руки. Якщо їх нікому підтримати — давайте їм мій номер, і я підтримаю їх. Хай ставлять собі цілі і йдуть до них. Життя на пораненні й ампутації не закінчується. От я скоро вчитимусь на ковзанах кататися. Це моя мрія тепер. Хоч комусь це, можливо, здасться маячнею, як би важко мені не було, я все одно навчуся і здійсню її.

Яна Червона
46-й окремий штурмовий батальйон «Донбас-Україна» (раніше — 54-та ОМБр)

Спершу, коли війна тільки почалася, у 2014-му, я стала волонтером — збирала необхідне і везла на передову своїм підопічним — батальйону «Айдар». В мене не було якоїсь однієї причини піти в армію. В якийсь момент волонтерство стало мені нецікаве, бо два з половиною роки мого життя були досить одноманітними. Якось ми приїхали у черговий раз в «Айдар», розносимо по бліндажах замовлення, і один з бійців каже мені: «Вам, волонтерам, добре — ви приїхали, добу побули, відпочили і поїхали. А ми тут день при дні, і нам важко». І я захотіла дізнатися, наскільки це важко — зовсім нестерпно чи таки мені під силу.

Спершу я, звісно, дуже хотіла потрапити у свій рідний «Айдар». Але ті посади, які мені там запропонували, мене не зацікавили, бо були надто «жіночі». Може, вони так хотіли мене вберегти і це був вияв турботи, може, просто не бачили мене бійцем, не знаю… Моя подруга в той час ішла служити в 54-ту бригаду, і я попросила її взяти мене з собою. І в цьому підрозділі в мене вже була можливість вибрати посаду і справу, якої я хотіла навчитися. Так я опинилась у 1-му батальйоні 54-ї окремої

механізованої бригади. Потім так склалося, що ми разом з побратимами перейшли в батальйон «Донбас».

З моменту мого приходу в армію в мене не було жодних обмежень по службі через стать — ніхто не забороняв мені займатися тим, чим я хочу. Я, у свою чергу, ніколи не говорила, що «я ж дівчинка» і не піду на мороз чи на пост уночі. Ми з дівчатами виконували всі обов'язки рядового солдата, старалися воювати нарівні з усіма. Я дуже хотіла навчатися на оператора-навідника БМП. Та спершу мене призначили санітаром-стрілком (це найпростіша посада), але з умовою, що я навчатимусь на навідника. Машина, на якій я мала вчитися, була в ремонті, і я чекала, доки її полагодять. Якось так сталося, що в один момент я взяла в руки кулемет — і зрозуміла, що це моє і що я хочу стати кулеметником. Це було випадково. В моєму житті взагалі багато чого відбувається саме випадково, та чи не щоразу це стає поштовхом для досягнення того, чого я прагну. Зараз змінюються лише типи кулеметів. Але вчитися треба постійно, освоювати нову зброю — це цікаво і зайвим на війні ніколи не буде, тож, можливо, колись я ще повернуся і до ідеї навчатися на навідника БМП.

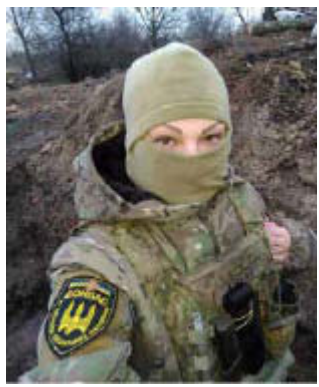

Моя служба почалась на Світлодарській дузі. Я потрапила туди у вересні 2016 року. Мене багато що пов'язує з цими місцями. Там я знайшла друзів, побратимів, здобула свій перший військовий досвід, навчилася того, що вмію. Тут я зустріла людей, з якими навряд чи ми перетнулись би в мирному житті. Попри те, що це вже була окопна війна, нас постійно обстрілювали всім, чим тільки можна — з кулеметів, мінометів, артилерія працювала постійно. Але в мене так склалося, що я бачила більше обстрілів, коли ще була волонтером. І хоча зараз їх інтенсивність не така, як на початку війни, але менш небезпечними від того вони не стали.

Разом зі світлими спогадами зі Світлодарки багато і дуже болючих. Там я знайшла друзів і там їх втратила. Найстрашнішим для мене був грудень 2016 року. Тоді був тиждень, коли я дивилася в дзеркало і сама себе не впізнавала — за кілька днів постаріла на кілька років. Одного дня загинуло одразу п'ятеро моїх побратимів.

У той день в нас була операція, ми мали взяти «ліс». Спершу я сиділа на раціях, але й після того, як моя зміна закінчилася, залишилась. Ми всі майже добу постійно були на раціях, чули весь ефір, все, що тоді відбувалося… Єдине, про що шкодую — треба було тоді записати усі ті перемовини. Всі хлопці були за те, щоб іти туди, але вони говорили і про недосконаліть плану. Звісно, на війні немає нічого ідеального, але подібні операції мають бути дуже ретельно сплановані. Ніхто, звісно, не знав, що так вийде, і вже нічого, на жаль, не зміниш.

Особливо страшно було почути вперше: «В нас 200-й». Саме я приймала цей сигнал. Потім друге повідомлення: «В нас 200-й». Ми не знали навіть, хто саме загинув, група тоді розбилася і хлопці втратили одне одного з виду. Потім іще одне таке повідомлення. І я сиділа й не знала, кого вже немає в живих, а хто повернувся в бліндаж. Єдине ім'я, яке ми на той момент знали — «Шайтан» (Микита Яровий) — командир нашої роти. Далі повідомлення в ефірі стали уривчастими, з криками, і взагалі неможливо було зрозуміти, що там відбувається.

Серед загиблих у той день був Андрій Байбуз (позивний «Ефа»). Він воював разом з дружиною, Вікою. Я не забуду ніколи той момент, коли ми вже знали, що він загинув, а Віка ще ні. І ми всі ховали очі. Бо вона все ще чекала, що ось він повернеться. А ми вже знали, і сказати ніхто нічого не міг. І коли хтось, не пам'ятаю навіть, хто це був, сказав про смерть її чоловіка, вона заплакала, але продовжила працювати — в той момент вона саме сиділа на раціях. Ми хотіли її підмінити, але вона не погодилась і дочергувала свою зміну.

У той день крім «Ефи» і «Шайтана» загинули ще «Санич» (Дмитро Клименко), «Сім'янин» (Андрій Широков), «Гюрза» (Роман Радивилів). Істерик не було. Усі ці смерті я плакала, але, як би сказати правильно… спокійно плакала. Біль за ними був і є, от навіть зараз згадую, і всередині знову ниє і коле. Та попри це, ми всі плакали спокійно. І працювали. Горе було велике і спільне, але від роботи не відмовлявся ніхто. Можливо, це якась така захисна реакція. Якби це сталося на «гражданці», може, реакція була б іншою. А тут… Приїжджають до нас з іншої роти хлопці, щось розповідають, жартують — і ти починаєш посміхатись, навіть сміятись, відволікаєшся. А за кілька хвилин у бліндажі проходиш повз ліжко (чи правильніше сказати, мабуть, нари), де спали хлопці, бачиш їхні речі, їхню зброю — і знову починаєш плакати.

Нам волонтери привезли якось три жилетки. Одну вдягала я, другу постійно носив «Сім'янин». Моя здебільшого просто лежала, я її якось майже не носила. Коли загинув «Сім'янин», я збирала його речі. Взяла його жилетку і не могла змусити себе покласти її в мішок. От не могла і все. Просто сиділа і тримала її в руках — жилетку мого друга, якого вже немає. Це було дуже боляче. Потім усе ж склала, відправила — і зрозуміла, що свою жилетку, таку саму, я вже точно ніколи не одягну. Я не те, що носити її, я навіть дивитись на неї не могла.

Після цих хлопців у нас був іще один загиблий брат — «Крук», наймолодший з нас. Його друг тоді так кричав… Він навіть не кричав, він вив просто, як звір, я вперше чула, щоб

чоловік так кричав. Це було страшно боляче — і через убитого «Крука», і через оцей біль людини, яка втратила кращого друга.

В моїх «айдарівців» була дуже правильна традиція: коли хтось помирав, після моргу, експертиз, усіх цих процедур тіло, по змозі, привозили в батальйон і давали можливість попрощатись із побратимом. Ясна річ, увесь «опорник» не міг приїхати разом і водночас, по черзі приходили. А на той момент у бригаді ми змогли попрощатися тільки з «Круком». І то лише тому, що ми везли його тіло до «швидкої». А з тими хлопцями, що загинули 18 грудня, ми не те що не попрощалися — жодну людину з нашої роти не відпустили на похорон. Це неправильно, коли побратими не прощаються з тими, з ким пліч-о-пліч воювали. Це була одна з багатьох причин, через які, власне, я вирішила змінити підрозділ.

Бійців нашої роти, які вирішили піти з 54-ї бригади, забрали в батальйон «Донбас-Україна». Потрапивши сюди, ми поїхали в сектор «М» (Маріупольський. — *Авт.*), але побратими не дадуть збрехати — я завжди хотіла повернутися на Світлодарську дугу. Сюди тягнуло, як додому, як у рідні місця. Зараз я воюю на дузі. Хоч і не в тому самому місці, але бачу ті позиції, на яких загинули мої друзі й з якими в мене так багато пов'язано. Спершу в складі «Донбасу» ми поїхали в Чермалик. Це був найспокійніший сектор з тих, де особисто мені доводилося бувати. Обстрілів там майже не було. Здавалося, що ми просто стоїмо і охороняємо поля. Там ми пробули місяців зо три. А потім я потрапила в нещодавно зайняте нашими військами село Травневе.

Тут складно. Місцеві ще ставляться до нас з недовірою, хоча є ті, що дуже нам раді, що й морально підтримували військових, і навіть пригощали домашніми пиріжками. Більшість місцевих — пенсіонери. Село досить забите — без магазину, школи, садочка, сіре й бідне. Ці люди насправді нічого в житті й не бачили доброго. До того, як армія зайняла село, вони постійно ходили в окуповану Горлівку, торгували там молоком, яйцями, курми, міняли російські рублі на гривні. А тепер це все перекрили їм. Часом виникає думка, що багатьом мешканцям села вже пофіг, Україна чи Росія. З іншого боку, зрозуміло, що вони зовсім віднедавна з військовими, вони ще звикають до нас, і, ясна річ, декого обурює, що в нього за городом — лінія фронту й окопи.

Крім того… Раніше і я не любила Україну. Чесно в цьому зізнаюся. В мене не було вишиванки, вінка, і слів Гімну я не знала. Українську мову і літературу я знаю добре, це були мої улюблені предмети. Але українською я практично не спілкувалася. А зараз я намагаюся з дітьми говорити українською, зі своїми друзями, з побратимами. Це вийшло якось само собою.

У мене з'явилася перша вишиванка, потім друга, потім сукня з домотканого полотна, вінки, потім дітям почала купувати. І от така усвідомлена любов до свого, рідного прокинулась уже під час Майдану. Це сколихнуло, змусило замислитись і зрозуміти, як ти любиш свою країну.

Одна жінка мені зізналася, що хотіла йти на референдум, але чоловік зупинив, сказав, мовляв, дивись, на що це перетворюється. І зараз вона каже, що не шкодує, що вона — за Україну, хоча спершу була за референдум. Тут є бабусі, які, здається, і за межі села ніколи не виїжджали й не усвідомлюють, яка вона, Україна. Роботи і то в них не було. Хтось розповідав, що працював на очисних спорудах. І мені цих людей щиро жаль, бо їм немає між чим вибирати — добра вони не бачили ні від кого.

Побутові питання на війні для мене — дрібниці. Так, не курорт, але нічого страшного, було б бажання — завжди можна облаштуватися, створити собі нормальні умови. На Світлодарці ми мали душ, у ньому була буржуйка, тож можна було і в холоди помитися. Хоча була й одна «проблемка» — цей душ постійно прострілювався.

Я не розумію оцих вимог — що у жінок має бути окремий бліндаж, хоча були ті, хто його вимагав. Я проти цього. В нас бліндаж був на 25 осіб, і там жило дві-три дівчинки, а інші були хлопчики. І нікому це не заважало. Інакше треба розділяти армії на жіночу і чоловічу. І який тоді сенс брати жінок в армію? Ми не здобудемо поваги і нас не будуть сприймати як рівних із чоловіками, якщо ми постійно вимагатимемо для себе чогось особливого — окремого житла, окремих наметів на полігоні, особливих умов служби.

А цю повагу чоловіків дуже непросто заслужити. Що б не робила жінка, як би добре не виконувала завдання, небагато

чоловіків скажуть, що пишаються нею, що вона — молодець. Зараз уже легше, але все ж чоловіки ще сприймають армію як свою територію, на яку проникли чужинці — ми. І якщо з нашим перебуванням у війську і на передовій уже більш-менш звиклись, то коли жінка хоче командувати взводом, бути кулеметником, водити БМП — це все ще важко сприймається. Пам'ятаю, як я вперше сказала, що хочу постріляти з кулемета. З мене всі сміялись і говорили: «Не займай, дівчинко, кулемет, бо зламаєш». Нашій армії ще потрібен час, аби остаточно звикнути до того, що віднині жінки — теж її частина.

Звісно, дівчата ідуть у військо з різних міркувань, але й у чоловіків мотивація теж буває різна. Є жінки, які справді хочуть воювати, які знайшли себе у військовій професії. Є ті, хто хоче влаштувати таким чином особисте життя. І я таких не засуджую, бо в армії є дуже гідні чоловіки, бо ж воювати пішли кращі, або із ЗСУ, або в добровольчі батальйони. І багатьом хотілося б мати таких чоловіків.

До нас побратими ставляться як до сестер. Я ж на чоловіків тут дивлюсь, як на дітей. Навіть не як на братів, а як на підопічних. Я називала «айдарівців», якими опікувалась як волонтер, дітьми, навіть тих, кому було за 50. А вони сміялися кожен раз: «Мамця наша приїхала». Залицятися ніхто з побратимів навіть не намагається, бо знають, що в мене є коханий. Іноді я, звісно, заздрю тим жінкам, які служать разом зі своїми чоловіками і потім разом щасливі йдуть на «дембель». Мій коханий залишився на «гражданці», і він мене чекає. Сподіваюсь, що дочекається.

Рідні неоднозначно сприйняли моє рішення піти в армію. Мама — дуже негативно. Зараз вона зареєструвалась у Фейсбуці, бачить усі мої пости з передової, й тепер їй спокійніше. А мої

діти, звісно, болісно переживають розрив з мамою, і я за ними сумую дуже сильно. Заспокоюю себе тим, що я — мама, якій згодом буде про що розповісти дітям, мама, що має життєвий досвід, який варто передати. Колись я розповім їм про хороших і мужніх людей, багатьох з яких уже немає в живих, і про важливі для країни події. З іншого боку, звісно, це погано, що я не бачу їх, а вони мене, місяцями. Після повернення я спробую надолужити втрачене за час моєї відсутності. Якби не було війни, я б, мабуть, була звичайною мамою, яка водить дітей до школи, вчить з ними уроки і готує їм їсти. Але так сталося, і я не шкодую, що пішла в армію, бо отримала тут колосальний і унікальний досвід.

Я не знаю, що буде далі, я не знаю навіть, що буде завтра. Моє життя може кардинально змінитися будь-якої миті. Але мені цікаво спостерігати, як змінюється армія зсередини. Бо те, що я застала, приїхавши вперше в «Айдар» в 2014-му, і те, яке військо зараз — це абсолютно різні речі. Я ніколи не знала, ким я хочу бути і чим хочу займатися. Я і вчитися не пішла лише тому, що не знала, на кого мені вступати. А в армії я чи не вперше відчула себе на своєму місці — це професія, яка мені подобається, якої мені хочеться навчитися і в якій я прагну вдосконалюватись.

Юлія Паєвська
«Тайра»
Волонтер-парамедик, 61-й мобільний госпіталь ЗСУ

Я почала з того, що була медиком Майдану. Потім це плавно перейшло у викладання тактичної медицини. Спершу в Києві, на підготовчих курсах для тих, хто йде на фронт. Потім я поїхала на передову, бо вирішила, що там я потрібніша, ніж у мирному Києві. Потім з'явилися перші поранені, я кількох вивезла і зрозуміла, що я потрібна там як парамедик, а не як інструктор. Так і залишилася. І відтоді я тут — займаюсь евакуацією поранених, надаю першу допомогу, доправляю у шпиталь.

До війни я займалась айкідо, була тренером, президентом Федерації айкідо-айкікай України, 5 дан. Була і дизайнером.

Я не боялася, в мені є дух авантюризму. Під час перших обстрілів було, звісно, страшно. Ну, страшно, поки не розумієш, що відбувається, що, звідки, куди летить. Перший мій обстріл був десь біля Маріуполя, вже точно й не пригадаю. Працювала фактично по всій лінії — і у Щасті, й під Донецьком, і на Світлодарській дузі… Маріуполь, Широкине, Павлопіль, Золоте… Десь затримувалась довше, десь менше.

У 2014-му це була зовсім інша історія. Зараз ми працюємо з батальйонними і бригадними медиками. Вони вивозять з передка зазвичай на броні або спецтехнікою. Ми перевантажуємо пораненого в реанімобіль з усіма необхідними девайсами, з добрим водієм, препаратами, парою парамедиків, аби довезти його живим і якомога швидше. Наші парамедики — дуже добре підготовлені люди, такі на вагу золота. А в 2014-му було все по-іншому. Бувало, що з узбіччя дороги підбирала поранених. Іноді хтось їхав, вивозив наших хлопців, бачив машину з хрестами, гукав: «Медики!» — і віддавав їх нам.

Найважчим періодом для мене була, мабуть, Світлодарська дуга, грудень 2016 року, коли ми буквально жили в машині. Був великий мороз. Це тривало 8 днів. Спершу ми вивозили поранених, а під кінець уже — тих, у кого були контузії. Перші три дні були надзвичайно жорсткими — кров просто крапала з машини на лід… Це було справжнє сортування. Хоча було й не так, як це викладають у медичних закладах, — життя і реальна війна вносять свої корективи. Я взагалі часто порівнюю парамедицину і воєнну медицину з мистецтвом. Незважаючи на всі протоколи, іноді потрібне просто правильне рішення. Це щось схоже на осяяння, щось на кшталт артистичного дару — обрати, кому в першу чергу надати допомогу. Пояснити «на пальцях», як це, я не можу. Це досвід. Цей досвід надзвичайно цінний і оплачений, в буквальному сенсі, кров'ю і життями.

Багато пережито за ці роки… Тримає усвідомлення того, що коли нас там не буде — буде гірше. Я вже навчилася виконувати свою роботу добре. Ми — це те, що ми робимо. Я — вивожу поранених з фронту. Коли я займалася дизайном, я була дизайнером. Коли займалася спортом — спортсменкою. Зараз я — бойовий парамедик. Жінкам легше адаптуватися. Психіка у нас більш мобільна. В жорстких ситуаціях нам легше абстрагуватися. Розгубленості, нерозуміння, що я зараз маю робити, ніколи не було. Розгубленість настає потім, коли ти привозиш пораненого, дуже тяжкого, живим, здаєш його в госпіталь, розумієш, що він помре, але все ж сподіваєшся на диво… Хоча і див я бачила на цій війні чимало. Я вірю в дива. Боротися завжди треба за кожного пораненого до останнього. В мене бували випадки, коли абсолютно безнадійний раптом розплющував очі й зрештою виживав.

Ці хлопці потім дзвонять. На всі свята. «Тайро, зі святом! А пам’ятаєш мене? А пам’ятаєш, як ми під кулями бігали? А пам’ятаєш, як ти мене везла?» Це надзвичайно приємно. Тих, з ким довго стояла на одному місці, я пам’ятаю всіх. А з іншими… Я пам’ятаю кожне поранення, але забуваю обличчя і часто не впізнаю хлопців.

Багато хлопців, які запам’яталися, дуже багато. Олександр Д., наприклад. Він із 8-го полку спецпризначення. Втратив обидва ока і ногу. Він був у надзвичайно важкому стані. Поки ми його везли, він у мене двічі намагався померти. Але я не дала, втримала… Багато хлопців запам’яталося. Контузії іноді дають побічні ефекти… В одного хлопця вона була дуже незвичайною… «Двохсотих» усіх пам’ятаю. Всіх. Чи я фартова, чи машина в мене фартова, але в мене в машині ніхто не помирав. Бувало, що я приїжджала, коли вже було пізно. Я нічого не могла зробити. На точці перевантаження я приймала тіло, від якого щойно відірвалася душа… Або довозила до госпіталя, і хлопці помирали вже в шпиталі. Але в машині смертей не було.

Моя команда — це шикарні люди. Патріоти. Абсолютно

безкорисливі. Кожному з них — честь і хвала. Усім «Ангелам Тайри» насправді. Всі, хто з нами працює — герої. Вони працюють безкоштовно. Жертвують частину свого життя, ризикують. І вони щасливі тим, що потрібні.

В армії, порівняно з 2014 роком, коли не було практично нічого, зараз дуже непогане забезпечення. Трапляється, звісно, що щось закінчилося і не встигла прийти нова партія. А в 2014-му це була катастрофа. Рятували волонтери. Якби не вони, нам був би гаплик. З досвідом знаєш уже, що чим можна замінити, якщо не вистачає якихось препаратів. Хоча є речі, які замінити неможливо.

Мій позивний — «Тайра». Я колись грала в комп'ютерну гру, і коли створювала собі персонажа, треба було якось його назвати. І серед можливих імен випало «Тайра». Тайра — це знаменитий самурайський рід у Японії. Так я й назвала свого персонажа. А коли вже на фронті запитали позивний, я автоматом відповіла: «Тайра». В мене є ще кілька позивних, але які саме — секрет.

Що буде після війни? Подивимось. Може, буду тренувати. А може, вирощувати троянди в саду. А може, знайду іншу війну і поїду туди — знову рятувати людей. Чи займуся дизайном… Я ще не знаю.

Ольга Нікішина
«Холєра»
16-й мотопіхотний батальйон 58-ї окремої механізованої бригади

Як і в багатьох, у мене все почалося з Майдану. Після Криму стало очевидно, що щось далі буде. З'явилися перші загиблі на Донбасі. Дивишся телевізор — і сльози, сльози, сльози… А потім береш себе в руки і починаєш думати: «Ну яка користь із тих сліз? Треба щось робити!» Почали збирати волонтерку. В нас у Полтаві як таких волонтерських організацій не було. Самі, по друзях збирали. Потім познайомилась із полтавським «Правим сектором» і пішла туди. Вдень працювала в обленерго, вечорами займалася роботою — просвітницькою, волонтерською.

Я в собі сили відчувала на щось більше. Хоча те, що я жінка і вже в такому віці, мене стримувало від того, щоб іти безпосередньо на передову, на війну. Було нерозуміння з боку знайомих. Та що знайомі — батьки не розуміють досі, чого я сюди пішла: «Ти — жінка, ти в такому віці, тобі вже онуків пора бавити». Підрозділ свій вибрала через те, що саме в 16-му батальйоні багато знайомих було. Це був наш батальйон територіальної оборони раніше. Все ж таки свої, рідні тут.

Але почати служити виявилося не так просто. Сім місяців,

здається, мої документи ходили по всіх інстанціях — як сім кіл пекла. Як згадаю — не хотіла б іще раз пройти те, що пройшла, доки оформлювалась у ЗСУ. Почалося з того, що я прийшла в полтавський військкомат, і мені сказали: «До свіданія, тьотя, ми беремо до 40 років, іди додому». Я пішла раз, другий, пробилася до воєнкома, кажу йому: «Ви серйозно вважаєте, що до 40 років я можу захищати Батьківщину, у мене є сили, я зобов'язана, а після 40 ні?» Я їх дістала так, що мене зрештою взяли. І от у 43 роки я стала на військовий облік, не маючи ні навичок, ні досвіду військового, нічого. Через 7 місяців прийшли докумети, і я поїхала в батальйон.

В нас у батальйоні було дуже мало жінок. Я була єдиною жінкою-офіцером на той час. Приїхала в штаб, мені показали: отут будеш спати, у вас із дівчинкою окрема кімната. А я їм: «Почекайте… Як я буду працювати з особовим складом і виконувати свої посадові обов'язки, сидячи в штабі, якщо мої хлопці там?» А вони мені: «Ми жінок на передову не пускаємо, лише медиків». Але я у штабі так жодного разу і не заночувала — одразу поїхала до хлопців. Забрав мене ротний, дивиться круглими очима, мовляв, куди тебе подіти? Приїхали на опорний пункт — хлопці теж дивляться, не можуть зрозуміти: хто ця тітка? Навіщо приїхала? Чого вона буде в нас сидіти? Але буквально через пару днів вони мене прийняли.

Я потрапила одразу в Авдіївку, на опорник «Лєнта». Пробула там деякий час, потім перебралася на інший опорник. Почалося моє життя на передовій у липні 2016-го. Тоді здебільшого були міномети обстріли. Через два дні після мого приїзду навідався до нас ротний — подивитись, як ми, і каже: «Що ж у вас, Ольго Василівно, спальничок досі не розстелений?» А у нас щойно темніло — починались обстріли, і ми мусили тікати, ховатися в укриття.

Якось в нас дуже смішний випадок трапився. Ми щойно приготувалися вечеряти — і тут починається обстріл, причому такий конкретний. До нас прилетіло, балка тріснула, ми повибігали. А один боєць у цей час мився в душі. І от прибігає він, матюкається, брудний увесь, спіднє — задом наперед. І розповідає: «Я вискочив, біжу в укриття і згадую, що в нас же баба на опорнику, треба труси надіти. І починаю ж одягати білизну на бігу. Та не побачив, задом наперед надів, поки надягав — упав…» І отак, мокрий та брудний, уже добіг до нас.

Моє перше завдання було — не напружувати в побутовому плані. Як зазвичай буває? Як в армії ставляться чоловіки до жінок? Окрема кімната, окрема душова… Я сама собі раду давала. Треба собі відро води принести — сама взяла і принесла. Треба цвях забити — взяла і забила. Не просила піднести мені ящик чи ще щось.

Свій перший обстріл я пережила в Авдіївці, коли волонтерку привозила. Міномети, 120-міліметрові, почали крити. Хлопці кричать: «В укриття!» А я стала і стою. Не можу зрушити з місця. Розумію, що треба бігти, усвідомлюю небезпеку, але ніг наче немає — наче стовпчики. Хлопці мене попід руки — і у бліндаж. Переляку не було, просто ступор: я — наче сторонній спостерігач, і усе це відбувається не зі мною.

Не можу сказати, скільки часу мені знадобилося, щоб звикнути до обстрілів — день-два-чотири… Мабуть, тиждень… Тиждень я звикала. Не лише до обстрілів, а й до нового графіку, точніше, до його повної відсутності. В зоні АТО ж немає 8-годинного робочого дня: буває таке, що сьогодні можеш поспати одну годину, завтра — п'ять, а то й взагалі не поспати. Так само і з харчуванням — їси коли є час, хоч і серед ночі. Звикала до того, що нічого не могла спланувати. А взагалі — ну як це не боятися? Я, наприклад, боюся. Але не самого обстрілу, того, що мене поранять чи я загину. Боюся зробити щось неправильне, що приведе до непоправних тяжких наслідків. Страх — це природно, інстинктивне прагнення зберегти життя. Але страху панічного тут не повинно бути. Він має бути контрольований. Зазвичай страх приходить потім, коли все вже закінчилося. От минає хвилин 40, і в мене починається… Як до жирафи доходить.

В Авдіївці я провела 4 місяці. Потім — ротація у Кримському на Луганщині. Плюси Авдіївки були в тому, що 10 хвилин — і ти вже в місті. Можна було, їдучи у справах, заїхати купити собі шоколадку чи підстригтися. Там, у самому місті, — банкомати, магазини, відносно мирне життя. Там цілодобово було світло. У Кримському світло лише від генераторів, які працюють на бензині. Його треба економити. Тож світло в нас так — підзарядити рації, телефони, батарейки. Тут — поле, степ, бліндаж.

Зараз я вже не єдина жінка в підрозділі. Нас на рації здебільшого саджають. Але й дрова носимо, і воду, і їсти готуємо. У нас таки переважно дівчата готують їсти, бо хочеться розвантажити хлопців по максимуму.

Мій позивний — «Холєра». Якби я вибирала — була б якась «Квіточка» чи «Зірочка». Я довго противилась, але цей позивний причепився до мене ще з часів волонтерства, коли я у 2015-му привозила допомогу хлопцям. Приїхала така — чобітки, джинси, курточка з хутром… А хлопці, які були на спостережному пункті: «Холєра ясна! Хто до нас приїхав!» Так і причепилася та «Холєра».

З позивними в нас пов'язана купа історій. Був один хлопець, весь час говорив: «Капєц». От і дали йому позивний «Капєц». А він насупився — мовляв, не хочу такий позивний. Ну, кажу, значить, треба тобі щось робити, щоб інший був… І от полігон, навчання, і по рації передають: «Капєц» — «Кепу». Командування все в шоці. Ми, звісно, пояснили, що нічого з «Кепом» не сталося, що «Капєц» — це позивний. А коли вже вийшли в зону, він командиром став, дуже хорошим, і позивний у нього тепер «Палич».

Місцеві були різні. В Авдіївці я зустріла багатьох людей хороших, проукраїнських, познайомилася з місцевими волонтерами. З деякими ми досі спілкуємось. Одна цими днями прислала мені сюди з Авдіївки магнітики на згадку. Про авдіївчан залишилися гарні спогади. В Кримському я менше стикаюся з місцевими, бо ми стоїмо досить далеко від селища. І людей тут доволі мало, здебільшого старенькі. Малечі мало, хоча школа працює. Коли зустрічаємось у магазині чи в сільраді, вони до мене доброзичливі.

Найстрашніші обстріли — це коли по рації викликають медиків. Незалежно від того, з чого, скільки часу стріляють. Найстрашніше тут — готувати довідку-доповідь на загиблого

бійця. Першим з наших був Рома Нетеса — він загинув 6 липня 2016 року, через тиждень після мого заходу в зону. Йому було 19! От це страшно. Що робити, як батькам про це сказати? Була людина, півгодини тому її бачила, а тепер її немає. Чи пережила я смерть хлопців? Таке не переживеш. Кажуть, час лікує. Він не лікує. Сняться інколи хлопці, приходять уві сні, розповідають щось… Ми не повинні їх забувати. Ні мертвих, ні живих. Вони виконують таку роботу! Не для себе, не для своїх сімей. Спілкуюся з рідними наших загиблих хлопців. Вони вітають з усіма святами. Їду в Полтаву — можемо з ними побачитись. Як я можу когось із них забути, якщо вони наші?

Вже під час служби я вийшла заміж. З чоловіком ми були знайомі давно, ще у Полтаві. Якось я зателефонувала йому по роботі, а він сказав, що зараз в АТО. А потім, коли я вже почала збиратися, подзвонила порадитись, що із собою взяти, що купити для роботи. Він радив, підтримував, підказував. Спілкувались, спілкувались… і доспілкувалися до того, що він одягнув мені обручку.

Ми служимо в різних підрозділах. Вони стояли недалеко від Авдіївки, коли ми воювали там, і раз на місяць ми зустрічалися на «Новій пошті», забираючи посилки. Ото такий у нас був «канфєтно-букєтний» період. Зустрічі романтичні по 10–15 хвилин. Зараз бачимось у відпустках — 30 днів на рік. Намагаємось розбивати відпустки, щоб частіше зустрічатись.

Він, звісно, говорив, що не хоче, аби я йшла на війну. «Але ти така, що все одно зробиш, як задумала, тож моя справа — підтримати тебе. Переконувати ні в чому не буду — ти вже доросла людина». Так він мені сказав, і я вдячна йому за це. До побратимів не ревнує. В нас абсолютна довіра.

Тяжко було знайти точку, коли тебе сприйматимуть як

людину, яка допоможе, з якою можна поговорити. Бути на передовій і водночас не втратити жіночих якостей. Зараз хлопці сприймають мене як сестру, дехто — як маму навіть.

Раніше я була як з картинки. А тепер… Приїхала у відпустку, бачу, що сивина, треба б зафарбувати… Кілька днів збиралась у перукарню. І якщо раніше я могла просидіти в салоні краси зранку до вечора — манікюри, педикюри — й отримувала від цього задоволення, то зараз мені не хочеться марнувати на це час, хочеться прожити його з користю. Наприклад, по максимуму чогось навчитися. Ось нещодавно просила хлопців навчити мене «ЗІЛ» водити…

Телефонна книжка дуже поріділа. З багатьма тепер маємо різні погляди. Шкода витрачати час на пустопорожні балачки. Про те, що ніготь зламала, консервація, вії наростити треба… На війні я знайшла людей, яким близьке те, що й мені. Це мої однодумці. Війна зробила мене терплячішою, менш емоційною. Раніше я вимагала результату «зараз і негайно», тепер навчилася чекати, усвідомила, що часто треба довго щось робити і вкладати, аби цей результат був. І головне, що мені дала війна — це люди. Неймовірні люди навколо мене, з якими я навряд чи перетнулася б і почала дружити у цивільному житті. Вони вчать мене, підтримують і роблять кращою.

Марина Валицька
«Ксена»
«Правий сектор», 54-та окрема механізована бригада, 46-й окремий батальйон «Донбас-Україна»

Моя історія почалася на Майдані. Я була одружена, в нас був сімейний бізнес. Попереду були вибори, я брала участь у передвиборчих кампаніях. Думала, що в політичній сфері принесу більше користі, бо у військовій справі я нічого не розуміла і не бачила, чим можу бути корисною на війні. Трішки займалася волонтерством. Пройшли одні вибори, другі, але жодних змін не відбулося. У жовтні-листопаді 2014-го я вирішила пройти якийсь вишкіл, бо хтозна, чого чекати завтра, в будь-який момент може початися повномасштабне вторгнення, і до того треба бути готовим. Знати, як поводитись зі зброєю, і в разі чого захистити своїх рідних і себе. Хоч я сама з Центральної України, і жодних ознак того, що в нас це може початися уже завтра, не було. Я записалася на вишкіл, мені запропонували піти в «Правий сектор» волонтером — допомогти і паралельно навчатися. Я приїхала на базу, почала опановувати перші навички і заодно допомагала — спочатку розбирати волонтерську допомогу, потім працювати з

паперами в штабі. Там і залишилася.

В 2016 році 54-та бригада запропонувала нам підписати контракти і вступити до Збройних сил нашим підрозділом «Правого сектора» як окрема рота. Відтак ми почали отримувати зарплати і легальну можливість воювати. Бо поки підрозділ не був офіційним, нас могли прирівняти і до ОЗГ. Підрозділ мав залишитися цілісним, усі в одній роті, що для нас було важливо. Саме на таких умовах нас брали в бригаду. Я погодилась і підписала контракт.

Було багато охочих долучитися до нас: і «правосєки», й ОУН, «азовці», «айдарівці» — різні добровольці. Ми почали доукомплектовувати свій підрозділ. Тоді шоста хвиля мобілізації вже пішла, вакансій було багато. Плани в нас були грандіозні. Ми собі воювали, виконували бойові завдання, всіх усе влаштовувало. І, уявіть собі, до цього ж ми воювали без будь-яких зарплат, пільг, статусів. Тож спершу була навіть трохи ейфорія. Потім, щоправда, в нас стосунки з керівництвом погіршились. Нас почали розсіювати по різних місцях. І розумієте, це все було в рамках закону — командир же має право не пустити кудись, щось заборонити, перевести в інший підрозділ. А для нас головне було — продовжити воювати разом, тим складом, яким ми прийшли. Тож улітку 2017 року ми перейшли невеликою частиною підрозділу в батальйон «Донбас». Це було дуже непросто. Спершу нас хотіли просто розкидати по різних бригадах. Мене мали перевести, на моє ім'я вже наказ був, як і на моїх побратимів. Я, за тим наказом, мала перейти в 92-гу бригаду. Тоді ми оголосили голодування на полігоні на знак протесту. Це набуло значного розголосу, і нас таки перевели в «Донбас». Я і кілька моїх побратимів потрапили у першу штурмову роту.

У війську нас, жінок, сприймали по-різному. Мої побратими мене знають не перший рік. Вони знають, що ми можемо, чого не можемо. Незнайомі хлопці в новій роті спершу придивлялися до нас. Упродовж двох тижнів після переходу в «Донбас» нас, наш підрозділ — і жінок, і чоловіків, — перевіряли інструктори і дали

досить високу оцінку нашій підготовці. Я хотіла служити саме на бойовій посаді. І зараз я стрілець — помічник гранатометника. Основна моя зброя — автомат і кулемет. У «Донбасі» я вже навчилася трохи працювати з АГС (автоматичний станковий гранатомет), якщо треба — можу працювати з РПГ (ручний протитанковий гранатомет).

Зараз ми нічого не штурмуємо, наше основне завдання — стримати і не пустити далі. Ми стоїмо на позиціях, спостерігаємо за ворогом, виявляємо його вогневі точки. Можемо дати вогонь у відповідь, якщо є наказ командира. Укріплюємо позиції й розв'язуємо побутові питання. Наразі ми виконуємо такі самі бойові завдання, як і чоловіки, на рівних, якоїсь дискримінації я не відчуваю.

Коли вперше потрапила на позиції, аж не могла повірити своїм очам — справді стріляють, справді вороги, справді війна. Я прийшла в підрозділ через день після штурму «Мурашника» (висота на Світлодарській дузі, нині перебуває під контролем бойовиків. — *Авт.*). І адаптувалась до воєнних умов просто за лічені години. Пам'ятаю, приїхала дуже втомлена й одразу лягла спати. Перезнайомилась із тими, кого ще не знала. Мені показали позиції, розповіли, що до чого. На Світлодарській дузі обстріли були постійні. Я там пробула 10 місяців. Спочатку в нас була позиція передова, крайня, а останній місяць я провела вже на більш віддаленій і безпечній точці. Наша позиція за довгий час

уже була добре пристріляна бойовиками. Особливо часто стріляли з крупнокаліберних кулеметів — з ДШК, «утьосів». Обстрілів зі стрілецької зброї я взагалі не рахую. Часто працювали БМП. Ну, і 82-міліметрові міни також прилітали регулярно. Не було такого дня, щоб узагалі було тихо. Ми звикли до того швидко, це не вибивало нікого з рівноваги. Траплялися й такі дні, коли обстріли розбивали нам трохи позиції або машини.

У грудні 2016 року, коли була битва за «ліс» — лісосмугу на Світлодарській дузі, яка була під контролем бойовиків, — у нас було найбільше загиблих і поранених. Звісно, той день ніколи не забудеться. Я тоді втратила п'ятьох побратимів. Тоді я була на командному пункті батальйону, задіяна як помічник замполіта. Взагалі замполіт — це офіцерська посада, але підготовлених людей було досить мало, тож у нашому підрозділі за цю роботу взялась я — багато паперів, рапорти — і допомагала замполіту батальйону. Відповідала на дзвінки, яких було безліч, виконувала різні доручення. Я почула, що в нас є загиблий. Першим убили нашого командира — «Шайтана». Але потім я не знала, на якій стадії зараз бій. Повідомляли час від часу: той поранений, той зник безвісти, той убитий. Цю інформацію передавала «побратим» «Перлинка» — вона доповідала про наші втрати.

Наш загиблий командир — «Шайтан» (Микита Яровий) був не з «Правого сектору». Спершу ми не знали, хто то такий, — у нас були свої командири, з якими ми прийшли в бригаду. А він, отримавши роту «правосєків», теж не дуже розумів, що з нами робити. Ми не одразу подружилися, спочатку мало спілкувались. У побутовому плані ми були досить самостійними, звикли все робити самі: і побут свій забезпечувати, й укомплектовуватись самостійно.

Микита був молодий зовсім, вродливий хлопець, реально дуже гарний. Карі очі, смуглявий, східна в нього така зовнішність була. Він був розумний, дуже відкритий, комунікабельний, завжди вислухає… До нього можна було звернутись абсолютно з будь-якого приводу. Веселий, з таким добрим почуттям гумору. Я йому допомагала у роботі з документацією, паперами, «штатками», журналами займалась як його помічник… якщо у двох словах. У нас не було жорсткої армійської дисципліни, «Правий сектор» жив дещо за іншими правилами, а «Шайтан» був усе-таки прибічником правил і дисципліни. Але, попри якісь такі моменти, ми з ним дуже здружились і дуже його полюбили. Він був не за віком дорослим і серйозним, але часом бував дитина дитиною. В нього скоро мало бути весілля, і він усе просив поради, які йому фужери купити, — показував мені весь час картинки. Кажу: «Оці бери». А він: «Ні, ці не візьму, ці дорогі». Але до весілля він не дожив буквально кілька тижнів. Його наречена була вагітна, і син «Шайтана» народився вже після смерті батька.

Не можу сказати, що мене одразу почали сприймати як бійця. Більше просили розбиратися з документами, забирати посилки, розв'язувати організаційні проблеми і побутові такі питання. Але от, наприклад, «Сім'янин», мій побратим загиблий, навчив мене з «мухи» стріляти. З іншого виду гранатомета — РПГ-7 — я вміла, а з «мухи» — ні. А він каже: «Так неправильно. Треба, щоб кожен умів зброєю користуватися по максимуму». Бувало, з мене жартували: «Та ти ж блондинка!» Їсти я ніколи не варила. А коли перевелась у батальйон «Донбас», стала вже абсолютно звичайним бійцем, як усі. В нас були навчання, тренування, практика. Зараз — пости, чергування на позиціях, все як у всіх. Але, попри всю гендерну рівність, фізично я таки слабша. Ну не можу я мішок із глиною не те, що закинути, а й від землі відірвати. А чоловіки в нас роблять це досить легко. Але з напарником разом мішки таки кидаю, справляюся.

Найважче тут — втрачати побратимів. Коли помирають чи отримують поранення мої близькі. Бо вони всі стають близькими. Раніше кожен солдат український, якого вбивали, — це була особиста трагедія для мене, як і для багатьох українців. Але коли це людина, з якою ти поряд спиш, їси з однієї миски, стоїш пліч-о-пліч, а потім її вбивають — це страшно дуже, і пережити це непросто, а забути неможливо. А погодні умови — холод, дощ — чи, там, побут, брак їжі — то все дрібниці. На Світлодарській дузі ми жили усі разом в одному великому бліндажі. Спали на таких

нарах — збитих з дощок двоповерхових ліжках. Ясно, що це війна — догола тут ніхто не роздягається і в піжамі не спить. Переодягнутись чи помитися — взагалі не проблема. Завжди можна знайти час, коли в бліндажі нікого немає або ті, хто є, сплять. Треба помитись — береш тазик, відгороджуєшся і миєшся. Ніхто ж не буде за тобою підглядати. Але всі умови мене абсолютно влаштовують. Я б не хотіла жити в суто жіночому колективі, як часом пропонують зверху. Якщо ти живеш з чоловіками, то ту саму побутову роботу — нарубати дров, принести води — разом робити легше. Чоловіки небалакучі, мені з ними комфортно. Спершу комбат нас хотів відселити окремо — за правилами, але ми з дівчатами попросили цього не робити. Зараз у бліндажі нас живе четверо — двоє хлопців, двоє дівчат — і чудово уживаємось. Була на моїй пам'яті кухарка, яка просила її селити окремо, це її право.

Після Світлодарської дуги я ще побувала у Мар'їнці, але недовго — лише 11 днів. Нас завели й одразу ж вивели. Крайня моя точка — село Зайцеве, що під Горлівкою. Там ми пробули із січня до червня 2018 року. Мені подобається в армії, тут у мене чудовий колектив. Вони — мої справжні друзі, я знаю, що можу на них покластися. А це дуже багато важить.

Юлія Толопа
«Валькірія»
Батальйон «Айдар» / Батальйон «Донбас-Україна»/ 58-ма окрема механізована бригада

Я родом з Росії. 2 квітня 2014 року приїхала в Україну, аби довести собі, що в Росії ЗМІ говорять неправду — про Майдан, про те, що відбувається в країні. Я хотіла побачити все, як є, на власні очі. Тож я приїхала, побула на Майдані. Ясна річ, він як такий тоді вже завершився, але люди в наметах іще були, і я хотіла їм чимось допомогти. За законом я мала три місяці, аби побути в Україні з російським паспортом. Я готувала їсти на Майдані. Люди, які мене зустріли у Києві (я познайомилася з ними через Інтернет), пропонували жити в квартирі, але я ж приїхала на революцію, тому хотіла жити на Майдані.

Я мала їхати назад на початку червня, але вже почались активні бойові дії у Слов'янську. Тоді вже формувалися перші добровольчі батальйони, відправлялися перші автобуси з Укрдому. Я намагалася влізти в перші три автобуси — дуже хотіла поїхати на війну. Я взагалі не розуміла, що відбувається. Ну хай ви там, у Росії, годуєте людей маячнею, але як ви могли

прийти в чужу країну з автоматами і почати війну?! Я говорила, що не вся Росія така і росіяни є різні. Я хотіла довести це своїм прикладом. Я завжди за правду боролася, тож для мене було важливо поїхати. Четвертий автобус став моїм. 14–15 червня ми приїхали в батальйон у Половінкіно, і вже за два дні я була на фронті. Так усе і почалося.

Зі зброєю я знайома років з 12. Ходила в усілякі патріотичні клуби, мені була цікава військова справа. Стріляти нас учили. Я була чемпіонкою Росії зі штурмового рукопашного бою, займалася бойовим самбо (маю 3-й розряд). Таке в мене було незвичайне «звичайне дитинство». Та все ж у тирі й на стрільбищі стріляти — це одне, і зовсім інше — коли в тебе стріляють і ти стріляєш. Але страшно мені не було, я була готова до цього.

Перше місце, куди я потрапила, був Металіст під Луганськом. Перший раз я пробула на передовій без виїзду, навіть щоб помитися чи нормально поїсти, тиждень. Тоді не вистачало нормальних бійців. Коли людина приходить у батальйон, її перевіряють, придивляються, як вона поводиться в різних

ситуаціях, і приймають рішення щодо того, де від неї буде найбільша користь. І мене залишили на передку.

Перший мій бій був дуже смішний насправді. Ми сиділи у засідці. А у хлопців таке буває, що вони починають стріляти по зайчиках і їжачках — туди, де шарудить. Тож під час першої стрілянини я не розуміла, що взагалі відбувається — хлопці стріляють, але нікого ж немає… Навіщо вони це роблять? Але тоді досвід був далеко не в усіх, і отаке найменше шарудіння вже викликало в моїх товаришів захисну реакцію — стріляти.

Через деякий час зі свого першого взводу я перейшла в інший. Перший серйозний бій навіть не пригадаю… Добре пам'ятаю перший обстріл. Це було 6 липня 2014 року. Ми йдемо із «секрету», і тут починається обстріл наших позицій з «Градів», прилітає снаряд і розривається неподалік. Я отримала контузію, один з моїх побратимів «упіймав» осколок, а другого відкинуло вибуховою хвилею. Але паніки не було. Просто розуміли, що треба чимшвидше виходити звідси, бо якщо затримаємось — гаплик нам буде.

За своє життя я взагалі не боялася протягом усієї служби. От чесно, не боялася. Страшно було за товаришів постійно, а за себе — ні. Мене ніхто ніколи не ображав, лише в перші дні в батальйоні час від часу чулися фрази типу «Ой, дівчинко, нащо ти автомат береш?» або натяки, мовляв, може, «замутимо»? Але це один-два рази було, а далі я дала зрозуміти, що жартувати не варто: спершу перевір, як я поводжусь у бою, а потім говоритимеш. Тож надалі це вже ніколи не повторювалось.

Я потрапила на самий початок війни — наступи, штурми, — на активну її фазу. Зараз усі говорять більше про Донецький аеропорт, Іловайський котел, а про інші бої інформації обмаль, неначе там війни й не було. Я застала бої за Георгіївку, Лутугине, Новосвітлівку, Хрящувате, Луганський аеропорт. Тобто якщо подивитись на карту Луганської області, то це лінія від Металіста до Хрящуватого.

З жорстких моментів — підрив у Жовтому. Наша машина тоді підірвалась на фугасі. Тоді в нас стояло завдання утримати висоту. Нас було осіб 60–100. Командир узяв мене і ще двох бійців — ми мали тримати оборону перехрестя. Сіли в машину… і буквально хвилин через 15 я просто лежу з розплющеними очима й не розумію, що взагалі сталося. Ми наїхали на фугас, і стався вибух. Командира і водія просто розірвало на шматки, бо вибух припав на передню частину машини. Мене викинуло, і я дивом залишилася жива. Обійшлося лиш контузією і переломами ребер. Це найстрашніше, що сталося саме зі мною за час війни. Це було 12 липня 2014 року.

При взятті Лутугиного в нас загинуло дуже багато людей — осіб 40. Були жорсткі перестрілки, але я була, як завжди, спокійна, поки не побачила, що поранило мого друга. Я на той момент була командиром БМП. Вилізла з машини і почала кричати на нього. Отака дивна реакція була.

Потім взяття Георгіївки, там теж були дуже страшні бої. Я вже зараз погано пам’ятаю, що там було, — після крайньої контузії у 2017 році (а загалом у мене їх було 7) деякі події можу згадати тільки шматками, уривками. Новосвітлівку добре пам’ятаю…

Ми були на Вергунці, приїхали звідти, і нам кажуть, що ми їдемо на Новосвітлівку. І три групи, які на той момент були вільні, а це разом осіб 30, поїхали на підкріплення до наших товаришів, яких уперше відправили з бази на передову. Ми їхали на чотирьох легкових машинах, а одна з них — квадроцикл, до якого був приварений АГС, і двоє хлопців на ньому. «Слабоуміє, отвага і егегей!»

Село було розбите нереально, бо крім «Градів» по ньому били

і з «Ураганів», а там снаряди величезні просто, і радіус ураження в них іще той… Ми приїхали в будинок культури — здається, одне з небагатьох уцілілих на той момент приміщень. Місцева церква вже була зруйнована. Згодом в Інтернеті бойовики почали писати, що ми «бабусь і дідусів розстріляли в церкві». Насправді це вони влучили внеї снарядами.

Нас приїхало, як я казала, тридцятеро — змінити сотню. Поки я пішла до знайомих дізнатися, що до чого, — там уже нікого немає, реально всі за 5 хвилин зібралися. Командир спершу наказав іти на вулицю і рити окопи, щоб тримати оборону. А там і собаки на вулицю не виходили, бо одразу ж починались обстріли. Врешті ми вирішили, що ми не можемо утримувати село. У армійців, які стояли поряд, теж був наказ відходити. З автоматами і «мухами» ми ніяк не змогли б утримати цей населений пункт. Ми покинули ці позиції, бо просто не було сил їх утримати.

Ще були бої за Хрящувате. Мене там не було — мене саме тоді відправляли в Київ. Тоді було багато поранених і загиблих. У нас був такий боєць, «Сороковий». Геніальна абсолютна людина. Він один вийшов проти танка. З кількома «мухами» вийшов і спробував його «погасити». Він стріляв у танк, але потім танк вистрілив у відповідь. І його не стало.

Я гадала, що ніколи не буду думати про загиблих, згадувати, що я — бездушна, але виявилося, це не так. Зараз, 4 роки потому, знову починаються дати: річниці перших загиблих, похорони — і мені дуже тяжко. Часто думаю: «А на хріна ти взагалі вижила?» Крім того, що такі думки приходять, вилізла купа проблем зі здоров'ям — я весь час щось забуваю, є якась дезорієнтація постійно… І ти розумієш, що починаєш перетворюватись на овоч, через 4 роки… Ще рік тому я була не така. Весь час нервові зриви, небажання жити постійне. Прокидаєшся і думаєш: «Навіщо ти прокинулась? Що тобі робити далі?» Останні два місяці взагалі найважчі якісь…

Найстрашніше, що я встигла з багатьма хлопцями подружитися. І дружила з тими, кого зараз немає. Коли я вперше йшла з АТО в 2015 році — я йшла, бо була вагітна, вже на шостому місяці, — мені говорили побратими, що будуть поряд, що підтримуватимуть. А тепер якщо подивитися, з ким я спілкуюсь нині з тих, із ким служила в 2014-му, то це десь п'ятеро людей. А інших — їх просто немає. Після кожної нової смерті я говорила собі, що більше не прийду на похорон, що з мене досить, але все одно йшла.

Жахлива втрата була 5 вересня, коли вже були укладені Мінські угоди. Ми тоді стояли у Щасті на блокпосту, я дивилася,

скільки техніки виходить після наказу, і не могла зрозуміти: де ви всі були?! Ми стояли на ТЕЦ. Нам наказали брати БМП і мчати на підкріплення до наших хлопців. Але наша БМП не заводилась, і тоді нам сказали їхати до Металіста і брати машину у військових. Ми туди. Металіст горить. Приїжджаємо на Веселу гору, говоримо, щоб нам дали машину. Півгодини армійці вирішували, що робити, а тим часом десь наших хлопців розбили. Це був останній раз, коли я була на Металісті, на Веселій горі. Зараз вони в окупації. І це були на моїй пам'яті наші крайні великі такі втрати — тоді загинуло близько 40 наших хлопців. В мене було нерозуміння тоді: як ми могли все кинути — все, відвойоване за три місяці, — просто за кілька днів залишити і втратити в останній день стільки людей?

Але найбільша моя втрата, яка мене просто зламала, була 31 січня 2015 року. Ми стояли тоді на ТЕЦ під Щастям. В мене був побратим «Діджей». Він дуже хотів воювати, дуже рвався в АТО, і я взяла його під свою опіку. Він своїй мамі згодом говорив: «Мам, у мене тут з'явилася сестра. Давай не будемо її кидати, в неї тут немає взагалі нікого». І він іще часто їй жартома говорив: «Ти не переживай, раптом що — мене Юля привезе». І я привезла… 31 січня в результаті влучання з «Граду» помер «Діджей», ще один наш побратим і хлопець з 80-ї бригади. Це була остання крапля для мене, найгірший похорон…

На війні не можна ні до кого прив'язуватись, щоб потім не було так боляче… Це навіть болючіше, ніж коли тебе рідні зрадили. Мене мама зрадила, дядько зрадив — це було не так боляче, як втратити хлопця, якого я знала лиш кілька місяців і якого раптом не стало… Коли ти тримаєш його телефон, а в той день ви вже говорили з його мамою, про те, що, мовляв, разом приїдемо у відпустку на кілька днів… І ти маєш подзвонити його мамі… Набираю, а вона запитує: «То що, ви вже виїхали?» А ти не знаєш, як їй сказати і що сказати… Але виходить, що я таки виконала його обіцянку і привезла його мамі.

Зараз ми з нею ще підтримуємо стосунки, але це для мене дуже болюче питання. Я не можу з нею спілкуватись, я не можу дивитися їй в очі — мені соромно перед нею, я розумію, що це я винна, я його не вберегла. Вона ображається, що ми не приїжджаємо, бо всі знають, що ми були нерозлийвода. І навіть багато хто думав, що в нас стосунки, але це неправда — ми були просто дуже близькими друзями.

Про свою вагітність я дізналася саме на його похороні. Мені стало дуже погано в той день. Крім страшної істерики, яка зі мною зчинилася, мені стало зле: мене хапають нирки, і о другій годині ночі я їду в лікарню. Мене перевіряють на хвороби нирок…

і я дізнаюся, що вагітна.

Це ще одна причина того, що мені тяжко спілкуватися з мамою «Діджея»: в неї помер син, ми дружили, і коли вона дізналася, що я вагітна, в неї одразу з'явилися думки, що це — його дитина. І мені дуже важко пояснити їй, що це не так, що тато моєї доньки — зовсім інша людина. Зараз вона вже розуміє це, але їй дуже тяжко було це прийняти, бо дуже хотілось як мамі, щоб після її дитини хоч щось залишилося. Коли я дізналася, що чекаю дитину, в мене був шок: як?! Що мені тепер робити? Як жити далі? Але моя донька стала моїм рятівним колом. Вона показала мені, що можна жити не лише війною. Хоча жити — це голосно сказано. Я тут — чужа людина, в мене нікого тут, по суті, немає, і нині я просто виживаю.

Всі мої родичі в Росії. Мій дядько ФСБ-шник, це не секрет. З дідусем, дядьком і тіткою ми не розмовляємо взагалі, для них я — «ворог народу». З мамою спілкуємося більш-менш. Дуже рідко й епізодично. До мого рішення вона поставилась негативно. Моїх поглядів вона не поділяє, і про політику ми з нею не говоримо ніколи, взагалі. «Привіт! Як справи?» — і все.

Після смерті «Діджея» мною опікувались мої товариші. Але настав час, коли вони сказали: «Юлю, досить. Їдь народжуй». Я пішла з війни рівно на півтора роки. Потім знову повернулася. Було складно, але допомагали фінансово друзі й волонтери. І зараз багато допомагають. Бо в мої 23 роки в мене немає абсолютно нічого. Я взагалі не знаю, як я живу. Житла не маю, дитина маленька, робота є, але вижити на зарплату… трохи складно.

Перші 11 місяців, які я пробула на війні, я була там неофіційно. В мене жодного документа немає про службу

в «Айдарі». Бо я була іноземка, і на той час мене офіційно оформити не могли. І мені потрібен був хоча б військовий квиток, щоб піти на контракт. Коли я вирішила повертатися, саме прийняли закон, що добровольці-іноземці можуть воювати.

Спершу я прийшла в «Донбас». Але надовго не затрималась, пробула там два місяці. А потім пішла в 58-му механізовану бригаду. Туди — бо на той час я почала їздити разом з Марією Берлінською і займатись аеророзвідкою, і приїхавши в Авдіївку, зустрілася з комбригом Заболотним. Я запам'ятала його ще з боїв на Луганщині. Запитала, чи візьме він мене служити в свою бригаду. А він пожартував, що візьме, якщо я кину палити.

Втім, коли я вирішила перевестися, командир бригади був уже інший. Але все ж мені дали відношення у цю бригаду, і я пішла в 16-й батальйон. Моя ротація в складі цієї бригади була на Луганщині — ми змінили 93-тю. Я прослужила з ними півроку (мала піврічний контракт). Займалась аеророзвідкою. «Літала» безпілотником і дивилася, де ворог, де його техніка. Почули гудіння — дивимося, де і що їде, де воно стоїть.

Якось під Новолуганським взагалі цікаво вийшло — вже «відлітала», залишилося зовсім трішки, а погода жахлива, туман такий… Як то кажуть, «молоко» — і нічого не видно. Опустилась на свій страх і ризик нижче, а там — вони: мінують навколо наших позицій, розставляють там… Ну ми, ясна річ, роботу їм закінчити не дали… Доповіла командиру, показала на карті, де це. Там ці сапери і залишились.

Перед тим, як іти із ЗСУ, стала навіть старшим солдатом. Потім вирішила зробити перерву. Тоді я думала, що це буде мій останній контракт. Але тепер розумію, що скоро повертатимусь. Нині в планах — переїхати в Северодонецьк із донькою і піти служити в батальйон «Луганськ-1». Мирослава буде в садочку, а я працюватиму.

Я вже майже говорю українською. Найсмішніше, що в мене багато друзів-українців — з Запоріжжя, Рівного, — і я дуже рідко чую, щоб вони говорили українською. Я їх питаю: «Чому так? Ти ж тут народився!» А вони кажуть, що їм так просто зручніше і звичніше. Я прочитала вірші Жадана і вирішила, що треба вивчити напам'ять парочку. А потім — що треба вивчити мову. Тож Жадан став для мене таким поштовхом. Я вчила мову сама, тож вона ще далека від бажаного рівня. Подруга-кримчанка каже, що мені краще не говорити українською, але я, навпаки, прошу мене виправляти.

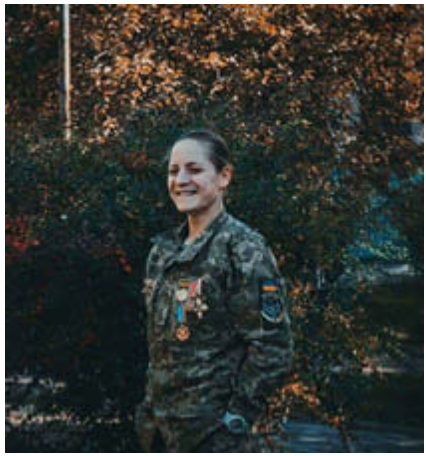

Громадянства в мене ще немає. Це дуже довга історія. Ми вже неодноразово намагалися зробити мені місцеве громадянство. І товариші допомагали. У 2016 році Росія подавала запит на мою «екстрадицію», бо там мене вже чекають зі статтею «Найманство». Україна відмовила. Мені потрібні були довідки про громадянство, їх ми зробили. А потім треба було ще довідку про несудимість. Ще я мала отримати російський закордонний паспорт, але як я за ним поїду — а раптом мене просто в консульстві «приймуть»? Їм же нічого не завадить, за бажання… І так це все тягнеться без кінця. Питання зависло в повітрі.

Коли воювала, розуміння було, що по той бік воюють «свої». Я часом думала: «А що, коли зустріну когось знайомого? Ну от, наприклад, когось, із ким ми в клубі патріотичному були ще в дитинстві, чи когось, із ким ми росли поряд». І я давала собі відповідь: якщо побачу когось із автоматом, то я таки вистрелю… Я вже вважаю і відчуваю себе українкою. Мій дім уже тут. Бо дім не там, де ти народився, а там, де ти почуваєшся вдома.

Ірина Цвіла
«Лінза»
Батальйон «Січ» / Полк поліції спеціального призначення «Київ»

Як і в багатьох, у мене все почалося з Майдану. Тож коли прийшла війна, питання про те, щоб залишатися осторонь, не стояло, питання було лише в тому, як саме я візьму в цьому участь. До військової справи я відношення не мала жодного, у володінні зброєю досвіду теж ніякого, і як якісну бойову одиницю я себе не бачила.

Мій колишній чоловік запропонував піти в добровольчий батальйон. Я вагалася: «Що я там робитиму? Це буде смішно. З мене не буде користі». Я все звикла робити якісно й відповідально, і в цьому себе не бачила. Але я мала певний досвід громадської роботи з колективом людей. Ми гуртувалися, зокрема, й на націоналістичній ідеї, і всі вони йшли у цей батальйон, у «Січ». Я їх знала і з Майдану, і з домайданної діяльності — мітингів, пікетів, — коли ми разом відстоювали свої права. Було своє середовище, і вже було не так страшно, бо знала, принаймні, з ким буду поруч. Додало впевненості й те, що я часто змінювала протягом життя сфери діяльності і знала: якщо робити щось відповідально, з мотивацією, любов'ю, то всього можна

навчитися і все можна опанувати. Тому я вирішила: оскільки в мене є бажання, я все зможу.

Звісно, стовідсоткової впевненості не було. Коли проходили перші тренування на базі в Межигір'ї, я то займалась, то не займалася, то спостерігала, як хлопці тренуються. В нас були вишколи, тактичні заняття, дуже добрі інструктори. Потім почала долучатися: узялася за спорт, стала бігати, тренуватись потихеньку, щоб бути не гіршою за інших. Мені було соромно і ніяково займатися при всіх практикою володіння зброєю, й інструктори займалися зі мною індивідуально. Так я почала вчитися тримати зброю в руках і не труситись при цьому. Перші стрільби для мене були величезним стресом. Треба було виконати певну вправу в тирі, виконати завдання, перезарядитись… Я трусилась, у мене тремтіли руки, я напартачила, і мені було соромно страшенно. От тоді я на себе розізлилась і почала дуже наполегливо працювати над цим.

Перша ротація була у Слов'янськ улітку 2014-го. На під'їзді командири попросили нас одягти повну екіпіровку, загнати патрон у патронник, поставити на запобіжник. Сказали, що ми заїжджаємо в зону бойових дій і тут небезпечно. Правду кажучи, там на той момент уже не було небезпечно, бо Слов'янськ уже був звільнений. Напевне, це було сказано для того, щоб ми сконцентрувалися. Ми сіли, як мишки, в автобусі. До цього всі гомоніли, травили анекдоти, співали, реготали, а тоді затихли.

Коли ми заїхали у Слов'янськ і я побачила перші зруйновані

будинки, розбиті стіни — це справило враження, я відчула холодок, певний страх. Приїхали надвечір. Нас поселили в авіаційному училищі. Там усе було розбите, покоцане, шибки вибиті, по кімнатах цинки, гільзи валяються, все розтрощено. Це справляло доволі гнітюче враження. Перша ніч в зоні АТО була для мене дуже страшною, поки я не побачила перший промінчик сонця через заклеєні газетами вікна. От через дірку в газеті пробилось сонце, і мені якось на душі стало тепліше й оптимістичніше. Потім виявилося, що все не так страшно. Ми патрулювали місто. Першу ротацію нам зробили таку, просту, щоб ми трохи звикли, адаптувалися до війни. Такий інкубаційний період між мирним життям і війною.

Це була перша ротація. Після повернення додому я вирішила, що треба розвиватися — більше знати і вміти. Вже було відчуття й усвідомлення того, наскільки це все серйозно. Це вже не кіношна картинка, а реальна війна. Я бачила, як гільзами був повністю залитий асфальт на місцях недавніх боїв. Бачила вигорілу хвою, залишки «Градів», величезні дерева, побиті снарядами, як зламані сірники. Це були такі перші враження… Коли ми виїжджали ближче до Світлодарської дуги, я чула перші постріли, бої неподалік — чула війну. Але в першу ротацію я її не побачила.

Під час другої ротації наші позиції були вже у Пісках. База була в Кураховому. Я довго просила, щоб мене пустили в Піски, але завжди знаходились відмовки, чому мені не треба туди їхати. Тепер я розумію, що мене просто берегли, турбувалися про мене. Але врешті-решт я домоглася свого. Перша моя поїздка в Піски… Ми дохали до Республіки Міст — нашого останнього форпосту, де проходила межа між мирним життям і війною. Там тоді стояло багато волонтерських машин, там зупинялися, аби одягти повну екіпіровку, бо далі треба було проїхати 800 метрів дуже швидко, залетіти в селище. Це була пряма траса на Донецьк, дуже добре пристріляна сєпарами, і по ній постійно гатили. Вона вся була побита, всіяна поламаними деревами, тополями. Був певний фарватер, яким треба було проїхати дуже вправно, щоб не зачепити ці дерева на великій швидкості. А вночі це треба було робити всліпу.

Так от, тоді ми вперше доїхали до Республіки Міст і зупинилися, бо саме йшов бій і дорога на Піски була закрита. Звідти чулися постріли, валив чорний дим, щось горіло, їздили танки. Ми чекали під мостом п’ять годин. За цей час у моїй душі чого тільки не було: і страх, і невпевненість, і робота над собою — щоб не показати, як мені страшно, щоб мене не повернули назад.

Я була там не сама, були й Лєра Бурлакова, і Ксюша Бикова, вона волонтер. Вони мені додали впевненості, і я заспокоїлась. Від бійців інших батальйонів я неодноразово чула: «Куди ти їдеш, дівчино? Там війна. Повертайся. Нащо воно тобі?»

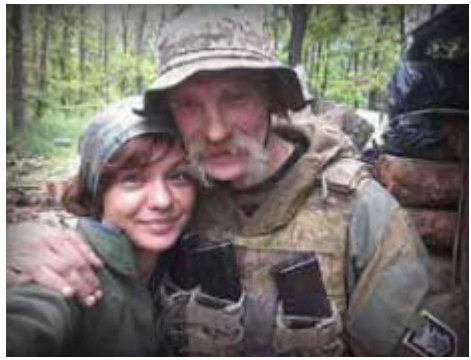

Приїхали у штаб, мені все показали. На передові позиції пустили не одразу — спершу ніхто не хотів брати на себе відповідальність, але таки знайшовся сміливець, який сказав, що піде зі мною. І провів мене Пісками, все показав. Була зима, дуже слизько. Я пам'ятаю, як тоді вперше перебігала через перехрестя, яке прострілювалося снайпером. «Техас» — боєць, який був зі мною, — сказав: «Іринко, тут треба бігти чимшвидше, бо тут усе прострілюється». Він високий, у нього кроки великі. І я бігла в повній амуніції за ним, як П'ятачок — слизько, страшно, бігти важко… Іще й обстріл почався — щось важке, схоже на САУ, почало прилітати. Мені завжди було страшно підставити хлопців, нашкодити їм.

Селище було — суцільний жах: спустошене, все у вирвах, розбите, розграбоване, дуже багато бездомних тварин… Це був страшний біль — коли бачиш обтягнуті шкірою скелети цих нещасних тварин, колись домашніх улюбленців, а зараз покинутих, голодних, хворих, кволих… Часто наші хлопці їх підгодовували. Ми якось навіть робили такі рейди — годували тварин. Багатьох ми з Пісків вивезли.

Була одна дивовижна історія, із цим пов'язана. Ми врятували собачку, яку назвали Алісою. Вона прибилася до нас на позиції, і в неї на боці було фарбою написано — «дурак». Вона постійно залазила в машини, неначе просилася, щоб ми її вивезли. Кілька разів нам це не вдавалося, але одного разу таки вивезли. Вимили, відгодували, зістригли той напис, гуляли з нею. Я зробила про неї допис у Фейсбуці, і так знайшлись її господарі з Пісків, які приїхали і забрали її.

Мої перші 20 днів на передовій. Це був період перед взяттям

аеропорту, і Піски були епіцентром війни. Я потрапила зі світла в пітьму, з тепла в холод, з цивілізації у жорстку ситуацію виживання… І я зараз скажу, забігаючи наперед, що була абсолютно щаслива бути поруч із нашими хлопцями і допомагати в усьому, в чому виникала потреба на той час. Я заряджала стрічки набоями, чистила зброю, чергувала вночі на раціях, даючи змогу відпочити тим, хто повернувся з позицій, шила, прибирала, замовляла волонтерам необхідні речі й виконувала з власної ініціативи взяту на себе місію військового репортера. Я фільмувала, фотографувала — тому що бачити війну зсередини можуть не всі, а знати про неї має кожний. Готуючи борщі під пострілами «Градів», я хвилювалася тільки за те, щоб вибухова хвиля не перевернула казан доброї гарячої страви, такої потрібної змерзлим хлопцям, які мають повернутися з чергування.

На війні кожен показує, ким він є насправді. Без прикрас і бравади. Коли ти спиш, наморившись за день, і на тебе падає каміння й сиплеться відбита штукатурка, а по обличчю бігають миші, і ти не намагаєшся втікати з цього нового для тебе страшного світу… Коли ти гасиш у собі всі страхи, щоб їх не бачили твої побратими, які хвилюються за тебе. Щоб не передати їм свою невпевненість. Коли ти, втомлена і знесилена, просиш дати тобі ще якусь роботу, щоб дати можливість відпочити тим, хто був там, де кожної секунди смерть кружляє над головою… Маленький гвинтик, сам по собі незначущий, який є частинкою, маленькою складовою великого механізму, що наближає нашу спільну перемогу. То було для мене щастя. Для мене то було відчуття потрібності, рівності й доцільності мого перебування тут.

Щодо побуту… На війні є не лише над чим поплакати, а й із чого посміятися. І з побутових питань передусім. Я часто жартую в розмовах із цивільними друзями, що на війні, мовляв, засинаєш з одним, а прокидаєшся з іншим. Вони дивуються. А я пояснюю, що була в мене кімнатка, де я спала, і там поміщалося три спальники в рядочок. От ти засинаєш — одна людина біля тебе спить, а вночі бійці змінилися, і ти прокидаєшся — вже інший хлопець поряд.

Це жарти, звісно. Але загалом усе як у всіх було. Коли була можливість виділити мені окрему кімнатку, хлопці, звісно, старалися мене туди поселити. Туалет… Дверей немає — просиш когось постояти «на шухері». На самих позиціях важко у броніку, і коли виходила «у справах», дуже боялася, щоб нічого не прилетіло, щоб не померти отак, зі спущеними штанами. Бо якось воно зовсім не героїчно було б. Ну, це, знову-таки, із серії армійських жартів… Звісно, у жінки на війні є певні труднощі, але

немає нерозв'язних проблем.

Вологі серветки — наше всьо! Як людині, що звикла приймати душ щодня, вранці й увечері, мені цього не вистачало. Бувало, що по вісім діб поспіль я не бачила не те що теплої води, а й води взагалі. Вода була в баклажках і лише для приготування їжі та чаю-кави. Про таку розкіш, як помити посуд, голову чи, тим більше, себе всю, і мови не могло бути. Бо ж яка ціна цієї води! Тому шапка закривала немите волосся (воно вже таке було, що й із собою наодинці боялася ту шапку зняти). А все інше… Вологі серветки могли чудово виконати функції душа. Посуд доводилось витирати туалетним папером, він добре жир убирав. І — вологі серветки! Ще й антисептик у кишені був. Взагалі в мене у кишенях був запас усіляких потрібних речей.

Важко повірити, але до війни я страшенно любила комфорт, та навчилася спати і на карематах, і на якихось лахах. Навіть із мишами затоваришувала. Бувало, біжить вона по мені, а я така втомлена, що лише подумки її прошу, щоб вона шкоди не робила, а пробігла собі швиденько своїм маршрутом. Нормально. Коли стояла в наряді… Дуже важко багато годин стояти у бронежилеті, все затерпає… Я винайшла собі «бронік-фітнес»: спостерігала і водночас виконувала вправи. Бувало, що я не діставала до бійниці (занизький у мене зріст) — тоді ставила собі ящик під ноги і стояла так.

Свого першого пострілу я не пам'ятаю. Не закарбувався він у моїй пам'яті. З часом я полюбила зброю, мені сподобалоя стріляти, і сподіваюся, що мені це добре вдавалося. Є ворог, який зайшов на нашу територію. Ми на чуже не зазіхаємо, відстоюємо своє, тому ніяких сумнівів не було. Ми робимо святу справу — захищаємо свою землю і своїх людей, це без пафосу.

Крім Пісків, я служила з добровольцями в Авдіївці. Ще у полку «Київ». Були моменти втоми, передусім психологічної, часом фізичної. Але я свідомо вибрала цей шлях і бачила мету, до якої треба прийти, тому думки покинути це не було. Я можу звільнитись у будь-який момент, я служу не в ЗСУ, і можу піти, коли захочу. Коли я приїжджаю в Київ на ротації, мені складніше, ніж там, на війні.

Що було найважче? Я не буду оригінальною. Втрачати. Втрачати людей. До цього звикнути неможливо, як би довго не тривала війна. Це, мабуть, єдине, до чого там неможливо звикнути. Як я вже говорила, я багато фотографую на війні. От, приміром, я знімаю того, кого фотографувати не можна. Він з Донецька, його батьки там, на окупованій території. Він заперечує, а я кажу, що після перемоги це фото буде цінністю для його батьків. Які чекають на його повернення і не мають змоги бачитись із ним. Що у підручниках новітньої історії України можуть бути і його світлини. Що тільки справжніх я хочу фотографувати, тільки серед справжніх волію бути. Мені вірять, і я їх не зраджу — ці фото будуть тихо лежати в архіві й чекати свого часу.

Але бувають випадки, від яких душа починає кричати. Фото є, а його вже нема. Ти сидиш із ним, чистиш картоплю і розмовляєш про те й про се, смієшся і співаєш повстанських пісень. А за деякий час дізнаєшся, що то був останній раз, коли ви бачились, і тепер ти його бачиш на фото в труні.

Відверто кажучи, війна — це найяскравіша сторінка мого життя. Вона трагічна і світла водночас. Трагічна тим, що це біль, кров, втрати. Але це і велике надбання, це такий еволюційний момент творення і становлення нашої нації, який ми мусимо пройти. На ґрунті втрат ми вирощуємо надії, вирощуємо нове, те, без чого не може відбутися Україна. Я роблю це для своєї доньки, я хочу, щоб онуків вона мені народила в країні, яка називається Україна. Дочка свого часу підтримала мене, коли постало питання моєї служби в батальйоні. Вона переживала, але не відмовляла. А от мама нічого не знала. Коли я була на ротаціях у Пісках, там не було зв'язку, і я казала мамі, що їду на гірськолижний курорт. Знайомі якісь їй розповіли, що бачили мене «там», але мама не вірила. А потім я вирішила зізнатися — соромно було брехати. Вона прийняла це. Не схвалювала, але й

не сердилась, поставилася з розумінням.

На війні я часто згадувала свій садок і дуже перед ним вибачалася. Поки я була там, він вимерз, бо нікому було його доглянути. Сидимо, мороз мінус 25, і я розумію, що гинуть останні троянди моєї колекції… Свого часу я захопилася трояндами, зібрала унікальну колекцію — у ній були сорти з Англії, Франції, Сербії, інших країн. Я всіма правдами-неправдами, за шалені гроші діставала рідкісні зразки. Створила сайт, хотіла зробити перший і єдиний україномовний ресурс, присвячений трояндам. Зараз немає можливості ним зайнятися. Але збереглися записи, фотографії — я хотіла зробити каталог троянд з описом того, як вони поводяться в наших умовах (як ростуть, чим хворіють, чи пахнуть, як квітнуть). Може, саме цим я і займуся після війни…

Маргарита Таірян-Тимченко
«Дика»
46-й окремий батальйон спеціального призначення «Донбас-Україна»

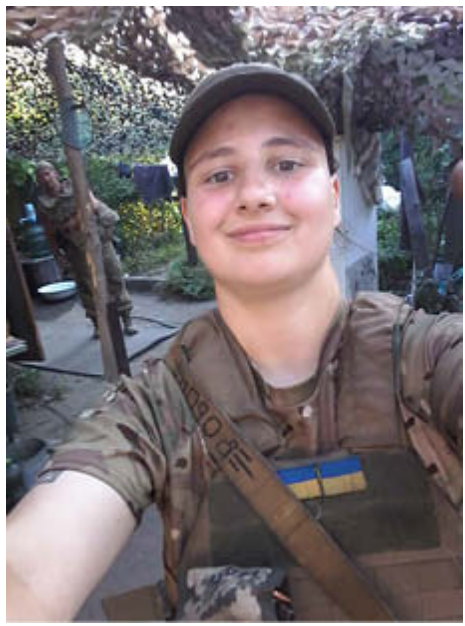

Зброю в руки я взяла влітку 2016 року. До того, починаючи з 2014-го, намагалася потрапити до лав деяких добровольчих батальйонів, але, проходячи військовий вишкіл, отримала травму, через що довелося відкласти на певний час мою участь у війні.

Ще до війни я вступила у Львівський національний університет на спеціальність «Політологія». Навчаючись, з перших днів брала участь у Революції Гідності. А коли зайшли у Крим російські танки, стала на облік у львівському військовому комісаріаті. І коли хтось від повістки ховався, я її виглядала просто! Багато моїх знайомих воювали в добровольчих підрозділах. Бійці батальйону ОУН запропонували пройти разом з ними вишкіл. Отож коли виповнилося мені 18 років, буквально наступного дня, я виїхала зі Львова в Ніжин.

Матері сказала, що я на навчанні — загалом все, як і має бути. Та якимось чином вона дізналася. Мабуть, вплинув той факт, що у Львові я жила на квартирі, і її власниця, побачивши, що мене нема, щось запідозрила. Мама подзвонила мені: «Скажи чесно, де ти є і що далі плануєш робити». Я їй все сказала як є.

Вона мала б зрозуміти, що я не можу інакше, бо змалку виховувала себе в націонал-патріотичному дусі. Ще у старшому шкільному віці почала захоплюватись історією визвольних змагань, проте найбільше мене надихала боротьба Української Повстанської армії. Тож задовго до подій на Сході дала собі слово, що у разі потреби буду боротися і готова загинути за свою країну — так, як це робили бійці УПА. Навіть якщо сили нерівними будуть… Приїхала моя мама в Ніжин, влаштувала моїм товаришам скандал. На цій оптимістичній ноті мій перший військовий вишкіл і закінчився.

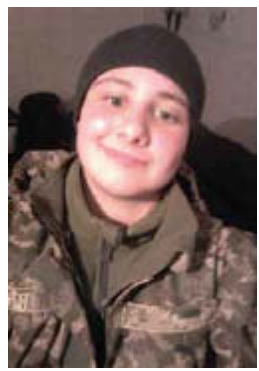

Через пару місяців я знову туди заїхала, але під час однієї з перебіжок забила коліно. Та я все ж намагалася покращувати свою фізичну форму в побутових умовах, наскільки це було можливо. Потім пішла в другу резервну сотню Добровольчого українського корпусу (ДУК «Правий сектор». — *Авт.*). Згодом мені порадили першу штурмову роту ДУК, командиром якої був Олександр Карась «Подолянин». Зв'язалася з ним, і він сказав приїжджати в Бахмут.

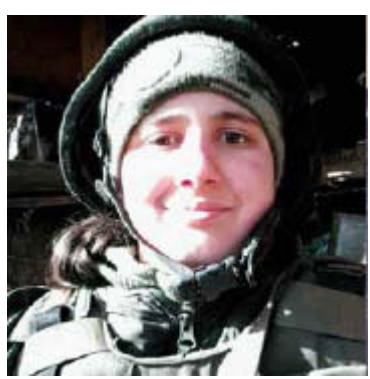

Я, маючи на руках обмежену суму, до Бахмута все ж прибула. Поїздом доїхала до Харкова, там прямую на автовокзал — квитків

до Бахмута немає. Беру до Слов'янська: вирішила, що якось доберуся, досвід мандрівок автостопом був. Приїхала до Слов'янська, зчепилася на автовокзалі з двома місцевими сепаратистами. Кажуть: «Росія нам допомагає». А я питаю: «То чого ж тоді у вас тихо й спокійно зараз, а не при ваших «помічниках» було?» До Бахмута мене підвезли військові. На автовокзалі мене зустріли і наступного дня відразу відправили на передову. Я була безмежно щаслива. Так я опинилася в першій штурмовій роті, частина якої згодом підписала контракт із 54-ю механізованою бригадою.

Я потрапила на позицію «Бутон». Атмосфера там була надзвичайна — братерська, тепла. Зараз такого, на жаль, немає: досить відчутним став поділ на тих, хто прийшов заробити грошенят, і національно свідомих людей. У бригаді я була санітаркою, але старалася весь час проводити на «нулі». Там було непросто, але я була морально готова до того.

Коли я вже служила на контракті, мій товариш, мій найкращий товариш, підірвався, і це найважче було пережити. Ми з іншим другом намагалися його врятувати, надали першу допомогу, посприяли евакуації до шпиталю. Але зранку мені повідомили, що його вже немає… Безумовно, це залишиться назавжди. Час від часу згадуєш той період, ті пов'язані з ним світлі моменти і шкодуєш, що нічого цього ніколи вже не повернути…

Страх? Я намагаюсь абстрагуватися від чисто біологічних проявів, інстинкту самозбереження зокрема. Переломлюю себе. І у найважчі моменти думаю про тих, хто залишився в мене за спиною. Я усвідомлюю, що навіть якщо від мене колись усі відвернуться, поряд усе одно залишаться найрідніші мені люди. Всі вони — українці, і їхню землю я не зраджу. Мама з моїм вибором уже змирилася. Мої побратими були свідками нашої розмови на підвищених тонах, коли друг «Бугай» змусив мене сказати їй правду, що я йду на контракт. Але тепер мама навіть пишається моїм рішенням.

Ця війна для України — необхідна оборона. Якщо в побуті тебе особисто намагаються зачепити — ти будеш відбиватися усіма доступними способами. Винен той, хто почав перший, а в тому, щоб захищатися, нічого поганого немає. На рівні держав так само.

Були конфлікти з командуванням 54-ї бригади, які закінчились оголошенням нами голодування на полігоні Башкирівка. Після того я перейшла служити у 46-й батальйон «Донбас». Тут я стрілок. Все на рівних — живемо разом з хлопцями. Щодо побуту… Перевдягатися, звісно, намагаюсь, коли нікого немає або коли сплять. У крайньому разі можу попросити відвернутись. З особистою гігієною теж можна дати собі раду — це питання, які легко вирішуються.

Я вважаю, всім є місце в армії, коли йдеться про захист Батьківщини. Якщо будь-яка людина, незалежно від статі, виявляє бажання боротися з ворогом — треба всіляко сприяти його здійсненню. Гірше, коли такого бажання немає. Паралельно продовжую вчитися. Їжджу на сесії, пишу дипломну роботу. В університеті на мою службу реагують більш ніж позитивно: викладацький склад і ректор мене підтримують, за що я їм щиро вдячна.

Анастасія Цебринська
«Фенікс»
Батальйон «Золоті ворота»

Чому я вирішила піти на війну? Це моя позиція була — хотілося допомогти хлопцям хоч як-небудь. Я тут народилась, освіту тут здобула, і для мене це було обов'язком — піти захищати свою Батьківщину і зробити все, що я можу. Це був самий початок, 2014 рік, на той час важко було кудись потрапити. Але я дуже старалася, заповнювала анкети на вступ у різні підрозділи, куди тільки можна було, аби лиш узяли хоч кудись. І нарешті в мене вийшло. Я побачила відеоролик про батальйон «Золоті ворота», заповнила на сайті анкету. Спершу не було ні слуху, ні духу, а потім подзвонили, сказали: «Приїжджайте, чекаємо». Я довго не думала, сповістила батьків. Поставила перед фактом, що їду. Тато досить спокійно відреагував. Ясно, що його це тривожило, але він мене не відмовляв. А мама — зі сльозами на очах. Вона дуже хвилювалась, була проти, бо я — дочка. Тим більше, тоді на Сході було дуже гаряче і страшно. Яка ж мама хоче відпускати дитину на війну?

За фахом я товарознавець-комерсант, але на той час не працювала. Коли прийшла в батальйон, ніхто нічого не казав, але косі погляди були, не знаю, що вони думали. Може, що я якась

легковажна чи прийшла, щоб хлопця знайти. Може, багато хто і не сприймав мене всерйоз — не знали, як я себе покажу. Може, думали, що довго не протягну. Але прийняли мене досить швидко. Ми дуже швидко з хлопцями подружилися. І дуже гарні стосунки в нас були.

Проблематично було знайти потрібні речі через мої параметри. Все було дуже велике. В мене була форма ще з Майдану — нам привозили «дубок», — вона більш-менш була мого розміру. Потім почали люди допомагати, волонтери, щось під мене знайшли. Хоча, по правді, все одно все було великувате, але нічого, так і ходила. Бронежилет мені зробили у Збаражі — батько Героя Небесної Сотні Володимир Голоднюк. Він дуже мені допомагав, і не лише мені. Із взуттям було легше — в мене 38-й розмір, але бувало, що доводилось і більші берці носити: грубіші шкарпетки і шнурки тугіше зав'язати — і нормально. Згодом з амуніцією стало легше. Але, зізнаюся, більшість часу я чомусь ходила без бронежилета. Мені постійно нагадували, щоб носила, але я надягала його лише перший час, потім ходила в розгрузці, крім днів, коли виїзди були…

Коли їхали на Донбас, я майже весь час в автобусі посміхалась. Не страшно було зовсім. Я була щаслива, що я їду туди і буду щось робити. Думок про погане взагалі не було. Коли приїхала в Щастя, виявилося, що все не так, як я собі уявляла, — я думала, буде страшніше. Гарна назва у міста, і мені сподобалося там. Ми жили біля лісу. Я готувалась до страшного, думала, що бачитиму багато смертей. Але, дякувати Богу, обійшлося, і я нікого з друзів там не втратила, і все було добре.

На базі мені виділили кімнату, хлопці допомогли її прибрати, все зайве повиносили, позабивали вікна для безпеки, і я там жила сама. Почалася служба. Були випадки, коли мене не брали на завдання. Я, звісно, дуже обурювалась — я завжди хотіла усюди, куди хлопці їдуть, завжди просилася. Але не завжди мене брали, і мене то дуже гнітило. Я це виказувала і ледь не сварилась. Була якась така своєрідна дискримінація. Хоч я розуміла, що вони переживають за мене, але хотіла бути на рівних.

Зброя мені з дитинства подобалась. Я завжди її роздивлялася, цікавилась. Часто замислювалась над тим, і командир мій покійний запитував мене, чи зможу я вбити людину. Я, звісно, йому говорила, що зможу. Але остаточної думки з цього приводу не маю донині. Усе залежить від ситуації… Якби це був самозахист… Не знаю… На щастя, мені не довелося стріляти прямо в когось.

Були дуже сильні обстріли. Там автомат нічим не зарадить — лише чимшвидше ховаєшся. Щастя було дуже гарячою точкою, обстрілювали часто. І міномети, й «Гради», і танки. Руйнували будинки. Нас якось, на щастя, облітало воно. Але страшно було. Бувало, лежиш, відпочиваєш, а воно гупає, гупає, гупає… І ти не знаєш, куди воно прилетить. Чуєш — близько, потім — трішки десь далі. Дійсно страшно було.

Раз приїхала на блокпост на зміну. І тут починається сильний мінометний обстріл. «І от куди бігти?» — думаю. Мені сто метрів бігти, щоб заховатися до якогось бліндажа. Присіла біля машини і сиджу. І подумки прошу: «Господи, спаси і сохрани! Нехай воно нас усе облетить». Тоді дуже було страшно. Я дуже переживала. Згодом, здавалося, звикла. Але потім, коли вже приїхала в Київ, був один випадок. Навіть не знаю, скільки часу пройшло. Я йшла вулицею, і зненацька почула, як летить літак. Я спершу не зрозуміла, що це таке, звук якимось різким здався — і я якось на автоматі схопилася і присіла.

Щастя в 2014 — на початку 2015-го було напівпорожнє. Людей мало було, дуже мало. В магазинах нікого з місцевих не побачиш, так, двох-трьох. Більше солдати ходили щось собі купували. Багато тоді повиїжджало. Обстріляні добряче будинки були, багато квартир поруйнували.

Найважче було мало спати. І важко було, бо багато завдань.

Людей мало, завдань багато. Морально змучувалась і фізично. Але день-другий, і втягнулася потроху.

Як хлопці ставились? Як друзі. Ну, була, звісно, трішки увага, бувало, що хтось і залицявся. Часом з інших підрозділів знайомились, посміхались. Але я туди не за коханням і не за грошима приїхала. В мене була інша, цілком чітка мета — захищати країну. Але все ж так сталося, що там я зустріла свого чоловіка. Ми познайомилися ще до ротації, під Києвом. Але щоб спілкуватися — такого не було. А в Щасті роззнайомились. Побачень традиційних не було. Одна була прогулянка — ми під вечір пройшлися містом. І то за мене всі переживали, вже хотіли йти шукати, хоча й попередила, що я йду прогулятися. Потім він мені йогурти приносив, якісь фрукти. Отак женихався. Або десь просто могли сидіти спілкуватися. Поїсти мені приносив, піклувався дуже про мене, стежив, щоб я їла. Бувало, і в наряд ішов за мене, казав: «Іди відпочинь, я за тебе постою». Чекала освідчення в зоні АТО, але він зробив це, коли ми вже повернулися зі Щастя. Одружилися, донечку маємо, живемо щасливо. І в нас багато спільних спогадів.

Мама телефонувала часто. Я могла з нею всім поділитися. Дуже мій чоловік мене підтримував, без нього я не справилася б. І мої побратими — вони дуже мені допомагали, піклувалися. Вони — чудові люди. Односельці ставилися по-різному. Одні

казали: «Ну нащо воно тобі? Чого ти туди поїхала? За що туди йти?» Були такі, що підтримували, пишалися мною. Нас двоє із села пішло служити в «Золоті ворота». Я і мій друг, вже, на жаль, покійний. Він дізнався, куди я йду, і теж захотів. Ми їхали разом. Потім він у Северодонецьку служив, а я — в Щасті. Він повернувся додому, і в нього стався крововилив у мозок. Це величезна для мене втрата. Дуже хороший, молодий хлопець, не побоявся, зібрався і пішов на фронт. Але сталось ось так…

Я дуже сумую за своїми друзями з батальйону. Згадую постійно, як воно було. Тягне дуже назад. Я б поїхала, але дитинка маленька, я її не залишу, треба її виховувати. Я помужнішала, стала розважливішою. Мама каже, що я сильно змінилася після повернення зі Сходу. Змінилося ставлення до багатьох речей. Я ще більше полюбила свою країну. Бо бачила, як хлопці готові були віддати за неї життя.

Діана Виноградова
«Дана»
«Правий сектор»

Війна не робить скидок на те, що ти жінка. І боєкомплект тобі доводиться носити такий, як усім. Я проходила війну в складі 1-ї штурмової роти 5-го батальйону Добровольчого українського корпусу «Правий сектор». Ми — добровольці, й на фронт поїхали одразу після вторгнення російських військ на нашу територію. Для нас це була абсолютно принципова позиція. Це — наша земля, ми їдемо її захищати, керуючись навіть статтею Конституції, яка покладає на кожного громадянина України відповідальність за цілісність території держави. Ми поїхали взагалі своїм ходом, власною автівкою, родиною: я, чоловік, наш кум — отакий сімейний підряд.

Які емоції були? Чесно кажучи, ненависть і така злість… Я б сказала, навіть лють. Просто хотілося розірвати все на шмаття. Це було таке якесь нечуване нахабство — як це так, узяли й напали на мою землю? На мою державу, на мою Україну, на мою солов'їну неньку хтось узяв і напав, і от уже горить Донбас… Було важко дуже з цим змиритися.

На моє рішення чоловік відреагував нормально, ми ж разом поїхали. Він знав, що я його самого не відпущу, і знав, що він

мене не відпустить саму. Я теж спортсменка, доволі активна людина, ми націоналісти обидва, радикального такого духовного покликання. У нас, скажімо так… Не «кухонні» ми. І стало одразу зрозуміло, що ми не будемо сидіти і лиш увечері за чаєм обговорювати ситуацію в Україні.

Звісно, ми були не зовсім підготовлені до того, і з плином війни ми вже в ході боїв отримували цю підготовку. Хвала богам, що серед нас були професійно навчені «правосєкі», які до того вже проходили службу в різних спеціальних родах військ, які були готові поділитися своїм бойовим досвідом, які бували в «гарячих точках». Вони, по суті, нас і навчали.

У «Правому секторі» нікого не відправляли зразу на фронт — була службова база, і ми всі проходили через службову базу. Я до того, ще в ліцеї, проходила допризовну підготовку юнаків. І стрілецька підготовка, і тактична там були на досить високому рівні, тож мені було не вперше все це бачити і робити. На озброєнні в нас була стрілецька зброя. Наше завдання було забезпечувати не лише вогневе прикриття чи вогневий наступ, а ще й зачистки… Скажімо так, складні досить завдання, для яких потрібна витривалість. Те саме подолання великої відстані у повній викладці…

Війна для нас виявилася менш травматичною, ніж Майдан. «Правий сектор» не спонсорувався державою, на початку ми не мали ні харчів, ні зброї, ні баз, ні амуніції, нічого. Проте ми вже мали досвід Майдану, «безумство» і відвагу, і це, в принципі, було запорукою нашого успіху. Коли відбувалися перші бої за Карлівку, здається, на початку червня, ми їхали хто з чим — з ножами, з травматичними пістолетами. Зараз це видається повним абсурдом, але тоді саме так ми їхали в бій. Може, навіть, не вести бій, а психологічно тиснути на ворога, тому що сепаратисти на тому боці були насправді теж дуже мало підготовлені, це ще до входу росіян. У них були тільки керівники-куратори москалі, а так здебільшого ті, з ким ми стикалися, були урки — з кримінальним минулим, кримінальним майбутнім і кримінальним сьогоденням. Тобто більшість із них отримали нарешті нагоду взяти до рук зброю і грабувати, вбивати, ще й безкарно, ще за це, може, й медальку дадуть… Але навчені вони були дуже погано, тому що кримінальний досвід тут не дуже годився, та й у страху очі великі…

Здійснили ми чотири чи п’ять походів на Карлівку, причому таких навмисних походів, бо нашим завданням було не звільнити Карлівку, а забрати зброю у сепаратистів — у нас не вистачало зброї, а походи на Карлівку були в цьому плані дуже плідними. Тобто заїжджали кілька автомобілів «Правого сектора», на яких

розвівалися величезні, розміром з будинок, червоно-чорні прапори. І ми влаштовували там «чеченське весілля» — безладну стрілянину. Звісно, малопідготовлені урки-мурки кидали зброю й тікали. Ми потім зачищали, збирали зброю, сідали і від'їжджали, і так щоразу. Ясна річ, з кожним разом зброї прибувало: ті, хто спершу їхав з ножами, поверталися з короткими стволами, потім, за третім разом, уже з довгими. І так ми помаленьку «прибарахлялися». Саме це й породило легенду про «Правий сектор» — що ми безстрашні й відважні, бо таки у страху очі великі. Сепаратистам було незрозуміло, що у нас робиться в головах, чому ми біжимо з ножами на кулі, — видавалося, ніби ми справді якісь кіборги, роботи. Так усе починало розбудовуватися.

Важко було усвідомлювати, що твій чоловік десь там є. Наче поруч, але й так далеко водночас, і ти не можеш це контролювати, не можеш його захистити. На той час іще й брат мій воював (я під Донецьком, він — під Луганськом), і це було дуже важко переживати. Коли не можеш заснути ні вдень, ні вночі й думаєш тільки про одне: що з тими бовдурами, одним й іншим, робиться. Бо лише в собі ти впевнена, що з тобою все гаразд, а що з ними — невідомо, зв'язку ж немає. Це, напевне, було найскладніше, і не один десяток сивих волосин з'явився саме через це, не через сепаратистів чи міномети. На щастя, з обома все добре.

Ми захищали Піски, тил аеропорту. Пробули ми там літо-осінь. Як почали штурмувати у липні 2014-го, так до 19 листопада я там і пробула. Насправді, це були найкращі моменти мого життя. Війна — це така заразна штука… Якщо ти вже встиг захворіти війною, то потім вилікуватися дуже важко, це дуже велика залежність — постійно хочеться адреналіну, вражень. Напевно, найцінніше враження я як митець виношу з війни — це відчуття життя взагалі.

Відчуття, що ти живий, настільки гостре… Як у моменти, коли ти усвідомлюєш, що зараз загинеш. Таких випадків було багато — що от нам усім «гайки»… І в такі от моменти це відчуття — коли ти бачиш, яке неймовірно гарне сонце, коли просто прекрасне небо, причому в будь-яку погоду, коли тобі подобаються мурахи на землі, коли тобі просто все подобається, тому що це світ, з яким ти, по суті, вже прощаєшся, і він стає таким чудовим, таким кайфовим, таким яскравим… Ти живеш кожну хвилину як останню і намагаєшся робити все, що хочеш робити. Відкидаєш убік свої комплекси, проблеми. Нічого не відкладаєш на потім, на завтра. Бо завтра може не настати. Якщо хочеш людині щось сказати — ти просто береш і говориш це. Насправді, це дуже крутий час був. Важкий, не можу сказати, що він легкий був, але для мене як для людини творчої це був час, повний натхнення, життя. Так може бути, мабуть, лише коли смерть зовсім близько. Напевно, дуже багато людей, повертаючись, впадають у депресію через те, що тут, у мирному житті, немає такого загострення почуттів і все здається якимось чорно-білим, звичним, абсолютно не епічним.

Я закінчила ліцей, там училася на тренера, а у виші здобула фах «дизайнер-художник». Багато віршів написала, є автором пісень гурту «Сокира Перуна», і чимало пісень створено саме там, в АТО. Вірші, сидячи на позиціях, я записувала в телефон. Ще робила замальовки для картин. Ескізи для 24 картин зробила. Довела їх уже на цивільній території до пуття, і та виставка —

«Буремна Україна» — мандрувала країною. Деякі ескізи з війни ще лежать і чекають свого часу.

Після повернення я вже видала збірку, яка називається «Голос Крові. Фронтова лірика», — це вірші, написані під час війни. Там є один дуже кумедний вірш — «Війна жіночими очима». Насправді найбільший мій особистий страх… я, здається, вже в якомусь інтерв'ю розповідала про це… Найперший страх — це те, що мене вбивають, привозять у морг, а в мене волосся нефарбоване, манікюру немає, ноги неголені, і патологоанатом каже: «Тьху, блін, ще й «Правий сектор»… Гляньте на це чмо». Це був такий великий страх, що я завжди пам'ятала, що треба бути файною, гарною, бо ж можуть убити в будь-який момент. Другий страх — це похід у «сортір». Мене найбільше переймала проблема естетики… що коли прилетить у «сортір», коли я саме там перебуватиму, то потім буде дуже неестетично, коли мене повезуть таку загиджену і нефайну. З приводу гігієни. По-перше, я стрижуся коротко, то мені з цим простіше. Бувало таке, що мені вистачало «півторачки» води, щоб повністю покупатися, помити голову. У пляшці пробивалися дірочки, робилася лієчка, і поливали, коли треба було змити. Так само, в принципі, з жіночою гігієною. Тим паче у нас, у моїй групі, були самі хлопці, тому всі старалися мені допомогти. Різне було…

Ще фізично важко було мерзнути, осінь тоді була дуже холодна. І вогкість велика часто в Пісках була. У нас нічого не опалювалось, не було тоді ще бліндажів таких, як слід облаштованих, і в нас було дуже холодно. Постійно обвітрені губи, промерзлі нирки. Тому коли я потрапила до госпіталя, перше, що потішило — як там тепло. У мене важка контузія — отримала 19 листопада 2014 року. Прилетіла 120-міліметрова міна. Я тоді саме мала бойовий вихід. Мені пощастило — між мною і міною опинився шмат стіни. Він урятував, бо прийняв осколки. Наслідки контузії відчуваю досі. Але активно займаюся спортом. Спорт — найкраща реабілітація.

Хочу розповісти страшну історію про Вадика, яка мене травмувала так, що в мене, по суті, розвинувся ПТСР — посттравматичний стресовий розлад, не через те, що на мене війна так вплинула, а через випадок з Вадиком — моїм чоловіком, «Зірваним». Це було літо 2014-го, середина липня. Вадик був під Іловайськом (тоді точилися перші бої за Іловайськ), я у Пісках. Ми взагалі намагалися з ним не перетинатися на бойових, бо це психологічно дуже незручно: кожен замість того, щоб перейматися тим, кого прибрати з ворогів, дивиться, чи все добре з коханим чи з коханою. А саме напередодні, за два місяці до цього, ми домовилися з «азовцями», що я виступлю у них на

концерті з поезією — вони збиралися робити в Києві благодійний концерт «Чорне сонце». Я ж не знала, що за два місяці буду вже на фронті. Але оскільки пообіцяла, то домовлялася, щоб мене швиденько вивозили на Київ. Планувалася поїздка лише на добу. Піски просто навпростець через базу. Захопити якісь речі та й їхати на Київ, там перебути і одразу назад — таким чином це планувалося.

Але вийшло трохи інакше. Зібрався повний бусик тих, кому теж потрібно було в Київ у справах. До речі, в чому великий плюс «Правого сектора»: у нас усі ротації добровільні, в тому плані, що кожна людина має можливість водночас і воювати успішно, й відпочивати, приділяти якийсь час сім'ї, її не відривають від соціуму. Тобто будь-хто з нас має можливість сказати: «Вибачте, хлопці, але я вже перегорів, для мене два тижні постійного бою — це забагато, я вже втомився, хай-но я трішки відпочину». І він їде додому, їсть шашлик, лежить на дивані, піднімає ноги догори, відпочиває, потім розуміє, що треба їхати назад, збирає речі й пре туди з новими силами. Тобто така існує взаємозамінність… Тому ми не перегоряємо, не перевтомлюємося.

У кожної людини свій запас цієї енергії. Хтось горить як петарда, тобто він яскравий, голосний, але швидко гасне, а хтось як свічка: підпалили, і рівно, довго, поки все не оплавиться, буде горіти. Тобто люди різні, й кожен сам собі знає, коли йому краще кудись поїхати, відпочити і взагалі забутися в чомусь, полетіти за кордон, на море, просто аби забути все, що було вчора, а потім він прилетить з новими силами, і все буде добре. І власне, тоді теж зібралися у тому бусіку: хтось їхав у відпустку, хтось у справах…

Ми вже заїхали за Дніпро, були вже десь на Пирятинському напрямку по трасі, і тут дзвонить мій телефон. Телефонує наш капелан, отець Петро, і каже: «Дуже перепрошую, що мушу таке повідомляти, але Вадим «Зірваний» не повернувся з бою під Іловайськом». Звісно, він почув неприємні слова на свою адресу, і я поклала слухавку. З'ясувавши в нього, що це не перевірена інформація, тобто тіла немає, я сказала: «Немає тіла, значить, нема про що говорити». А у самої все просто впало. В той момент у мене реально був якийсь шок. Я взагалі погано пам'ятаю, що відбувалося, — все пливло навколо мене.

Коли я говорила по телефону, хлопці вимкнули музику, всі замовкли, бо, може, мені дзвонить хтось посадовий, ЦУ, щось важливе. Тому вони мовчали і практично все чули. Машину зупинили, ми вийшли, довго палили, мене намагалися трохи підтримувати, але… Такі доволі незручні ці ситуації, коли хтось гине, і ти не знаєш як… сказати: «Не парся» чи «Не переживай»,

чи «Все буде добре». Абсолютно всі аргументи, які зазвичай «працюють» у трагічних ситуаціях… вони не працюють, і насправді це, як правило, важка мовчанка і поплескування по плечу, типу «тримайся».

На той момент я вже уявляла собі план помсти. У мене ні сльозиночки не скотилося. Я була настільки в шоці, що в мене всі думки були зосереджені тільки на тому, що їм зробити таке, аби моя помста була яскравою і надовго всім запам'яталася. Я тоді напланувала страшні речі. Подзвонила нашому саперу, щоб він мені зібрав «пояс шахіда», бо він мені колись жартома сказав: «Якщо знадобиться, звертайся, я зварю». І от я йому кажу: «Я звертаюся, буду завтра, приїду, заберу». Він потім розповідав: «Я сиджу в шоці, сльози котяться з очей, паяю це все, розумію, для кого, і розумію, що коли відмовлю, то ти у когось іншого… А може, він не так якісно зробить». Коротше кажучи, така профінформація вже у всіх.

Я їхала і думала, що приїду в Київ, куплю на OLX якийсь б/у велосипед, куплю якийсь спортивний костюм, такий, як на Донбасі в ходу (оксамитовий або велюровий, обов'язково зі стразами, бо це на Донбасі модно, там усі так ходять), уберуся так і буду їхати в Донецьк, у мотель, — тоді там були збори їхньої техніки, на території, де мотель розташований, у Донецьку. Думаю, буду їхати, і якщо мене зупинять по дорозі на блокпосту, то, ясна річ, злетить весь блокпост, а якщо пощастить і я проїду далі, то злетить мотель, а там буде ще більше жертв, там буде ще більше техніки. І я такі підступні думки збирала в голові дві з половиною години, більше ні про що я тоді не думала, навіть про Вадика намагалася не думати, взагалі. Єдине, що у мені пульсувало, що я за свого кошенятка заберу сотні, тисячі, скільки зможу, стільки й заберу їх на той світ із собою разом.

А через дві з половиною години дзвонить телефон, дивлюся — «Коханий». Подумала, що сепари дзвонять. На той момент у них уже виробилася така традиція — забирати з тіла телефон і дзвонити родичам загиблого. Хтось насміхався, хтось хотів тіло продати, у них є різні сценарії. Думаю: «Візьму». Беру слухавку і чую — мій коханий: «Серденько, я живий. Ми відступали, я відійшов. Ми просто йшли по зеленці». Виявляється, вони йшли іншим боком, обходили, там підірвався їхній «камаз», а перед тим танк. Така неприємна і болюча для мене історія…

Найнебезпечніше, що може бути на війні, — коли ти до неї звикаєш, звикаєш до небезпеки. Звісно, людина така тварина — до всього призвичаюється, але я маю на увазі, що коли ти перестаєш боятися, треба збирати лепехи. Наприклад, коли у мене з'являлися такі відчуття, я брала за шкібарки свого коханого

— коли бачила в нього в очах те саме, — себе брала в кулак, і ми їхали в Одесу, до друзів, на море, ми їхали на відпочинок у Карпати. Просто з фронту заїжджали додому — кинули речі, взяли нові, й навіть не заночувавши, ми вже їхали десь у потязі, в автобусі, у літаку, байдуже, де, аби кудись, бо я знала, що нам зараз треба зупинитися на цьому етапі, ми повинні поставити в даний момент три крапки. І в жодному разі тоді не можна залишатися на фронті, тому що, як правило… Всі, кого я знаю з Добровольчого Українського Корпусу, хто проігнорував цей стан, усі вже давно на цвинтарях, усі загинули.

Навіть не знаю, як це пояснити. Просто втрачається пильність і відчуття страху, людина починає почуватися безсмертною. Вона вже може собі дозволити не ховатися в укриття, якщо обстріл, може собі дозволити, наприклад, стріляти, стоячи на повний зріст, під час штурму, перестає берегти себе — їй здається, що вона вже бог війни. Як правило, з цього моменту вже йде відлік на години, тому що у таких випадках люди довго не залишаються живими. Це дуже прикро, і насправді саме через це загинуло дуже багато наших талановитих бійців, таких бійців, що кожна втрата — це трагедія для української нації.

І не про гени йдеться, а про діяльність цих людей, про їхню харизму, про розум, про відданість Україні. Якби вони зараз були живі, я думаю, вони б дуже багато класних речей зробили, але, на жаль, їх немає. Той самий Орест Козюбчик загинув, Семен, Сєва, дуже багато молодих хлопців загинули якраз від цього…. Хоча, наприклад, «Сєвєр», коли їхав, взагалі був налаштований на те, що він не повернеться з війни, із самого початку, писав вірші про це. «Сєвєр» у нас був розумний хлопчик, йому було вісімнадцять чи дев'ятнадцять, коли він загинув.

Я не відразу повернулася з фронту. Як наркоман з голки зістрибує, і я так само, спершу почала час від часу заїжджати додому. Першим прецедентом було моє офіційне весілля. Ми з чоловіком уже вісім років разом, але не розписувалися, а війна трішечки внесла свої корективи, то ми суто з практичних міркувань вирішили розписатися — бо ж коли неодружені, тіло не видадуть у разі чого, в лікарню не потрапиш. Це бюрократичний аспект, але досить важливий, і ми вирішили, що його треба закрити.

19 листопада 2014 року мене поранили. Як я вже говорила, тяжка контузія голови і тулуба. А на 22-ге у нас було призначене весілля. Після контузії я пару днів поспала на базі, і вже 21-го ввечері виїхала до себе на весілля. 22-го я була в Києві, ми розписалися і влаштували тут з друзями такий невеличкий… Це була перша така невеличка відпустка, на кілька днів.

Нагород не маю. Вважаю, що не заслужила жодних нагород. Нічого героїчного, за що варто нагороджувати, я не зробила.

Зараз прийнято говорити «атовці» з такою… кислинкою в голосі. Чесно кажучи, багато неприємних моментів зараз твориться, чимало ходить «міфів» про атовців — що вони мало не хворі на голову. Мовляв, люди там пройшли таке, звикли вбивати… А я от вдячна долі, що вона мене поєднала, хоч і через таке жахливе явище як війна, але з такими крутезними людьми, яких за інших умов було б непросто, напевне, зустріти.

Подруга «Дана»

Присвята групі «Барса» ДУК ПС

Холодні черги автоматні стрекотали,
Сухий їх голос наполохав ніч,
І крок за кроком тихо підступали
Солдати України пліч-о-пліч.
Село порожнє пусткою зустріло
І граєю худих безхозних псів.
Аж раптом небо лунко засвистіло
І ніч наповнилася сотнями вогнів.
Додолу впав, і зрадницька «зеленка» не рятує.
Затиснув серце у лещата тихий жах.
Полями смерть у соняхах крокує
І залиша розтяжки у житах.
Ні з чим не сплутаєш той грім в нічному небі,
Коли на землю впав палючий град.
Усі разом і кожен сам за себе.
Регоче десь ворожий автомат.
Пекельний жар у гумових годинах бою,
Горить повітря і розорана рілля,
Палає техніка, ти борешся з собою,
Щоб кинутись у бій крізь полум'я.
Котрась доба, непевні сни в окопах,
І крає тишу твій суворий кулемет.
Болить спина, печуть від втоми стопи…
Ти вперто заряджаєш кілька лент.
Смердять огидно трупи, снайпер валить,
А ти стріляєш, аж в руках гуде.
Вогонь із мінометів небо смалить,
А ти сі дивиш, де воно впаде.
Пилюка і гранат уламки ріжуть тіло,
Впинаються у плоть, немов голки.
Воронки мінометні, мов могили,
Роззявили свої криві роти.
Заклинив кулемет, панічно смикаєш за ленту,
За кришку і затвор, але вже ні —
Шалена куля снайперським презентом
Нежданно опинилась у тобі.
Упав солдат, у мороці безвітрянім втопився.
Він воював за себе і за нас.

О боги праві, як же він втомився!
Але спочити не прийшов ще його час.
Як пахне бинт! Як пахнуть йод і ліки!
Білизна чиста та хрустка і біле світло…
Він не «двохсотий» і, на щастя, не каліка.
Кохана дівчина всміхається привітно.
Тебе на плечах виніс побратим,
І наречена біля коєчки чекає.
Запам'ятай, солдат: ти не один,
Тебе діждуться і тебе кохають.

Туман

у білім мороці туману, в клубах тягучих, як кисіль,
повзуть нечутно в клаптях рваних полки ворожі звідусіль.
в густих зрадливих білих плямах, в примарних абрисах руїн
крадеться зло до нас полями, і чути їх крізь тиші дзвін.
земля здригнулась, застогнала, повітря різане свистить.
і сяє каламутний спалах, додолу, адже є лиш мить!
вдивляються в напрузі очі у теє біле молоко
але не можуть, чи не хочуть, прозріти крізь вологе тло.
розкати грому артилерій затіяли свій бадмінтон
а бляклі вогники їх серій нагадують жахливий сон.
а раптом кроки їх і звуки, ну ось і лізуть вороги,
та звичний рух здійсняють руки, ідуть у бій штурмовики.
весь зір на слух перетворився, затвор і черга в біле тло
москалю, ти вже помолився? Сьогодні здохнеш все одно.
а черга чергу заміняє, невтомно лупиш у імлу.
ворожі крики, хтось конає, то ворог падає в труну.
навколо бійня не вщухає, тут ти когось або тебе
не бачиш, але точно знаєш, з якого боку зло іде.
в кривавім киселі повітря солоний присмак ворогів —
так пахне перемоги вітер, або невдалий їх прорив.
у білім мороці туману, в клубах тягучих, як кисіль,
лежать нечутно в клаптях рваних полки ворожі звідусіль.
в густих зрадливих білих плямах, в примарних абрисах руїн
здихає ворог в тяжких ранах, а тиша знов бринить, мов дзвін.

Головне — не забути постригтися і забацати манікюр,
Депіляцію чи поголитися, одягнути білизну «ажур».
Щоб не терли незручні стринги й не висіли великі труси,
Щоб не пріли тендітні ноги і не тиснули пояси.
Щоб пом'якшить обвітрені губи, не забуду помадку взяти.
Покладу у підсумок пластир — заліпити натерті п'яти.
Іще купу дрібничок різних по кишенях собі розпихаю,
Хай гранатам живеться тісно, та дрібнички з собою маю.
Щоб до форми все гарно личило і одягнена була зі смаком.
Чи поранена, чи покалічена, бруд під нігтями сховаю за лаком.
Непритомна я буду й поранена, у крові я, роздягнена й боса я,
Але ноги ж бо будуть поголені, і не соромно їхати в госпіталь.
Позбирають розірване тіло, якщо я раптом буду «двухсота»,
А воно буде чисте й надухане, і не тхне із мертвого рота.
Привезуть труп солдата-дівчини в гарній формі й білизні ажурній —
Санітари всміхнуться ввічливо й паталогоанатом діжурний.
І подумають: «Що за дівчинка! Що за милеє личко й фігурочка!»
І лежатиму там героїчна я, акуратна, вродлива і дурочка.
Хоч солдат я, та статі жіночої, і жіноча у мене врода,
На війні бути гарною хочу я, у боях, за любої погоди.
Не хизуюсь я і не зваблюю, я воюю, я лаюся матом,
Та завжди залишаюсь бабою, навіть в формі й із автоматом.

Галина Євко
13-й батальйон, 58-ма окрема механізована бригада ЗСУ

Стати військовою було моєю мрією ще з 9-го класу. Але натомість я стала провідником, 4 роки поспіль їздила на напрямку «Львів — Сімферополь». Моя дитяча мрія збулася, коли я вийшла заміж. Мій чоловік — кадровий військовий, в армії він уже майже 20 років. У мене і тато був військовим.

Причин іти в армію було дві. Перша — хотілося зробити щось для перемоги. Друга — я прагнула бути поряд із чоловіком на Сході, бути ближче, підтримувати його. Хоча сам він спершу був категорично проти, дуже сильно відмовляв мене. Ми довго не могли порозумітися в цьому питанні, сварились, я просила його взяти мене з собою, плакала постійно. Дуже сумувала за ним. А він сильно переживав за мене і боявся, що я не впораюсь. Потім таки поступився, наважився, а зараз усе докорінно змінилося — він мене підтримує і дуже пишається мною.

Спершу мені дали відношення в бригаду, на посаду зв'язківця. Я поїхала вчитися в Полтаву. Тоді я не знала, що таке автомат і як із ним поводитись, із чого він складається і як з ним подружитися. Але там нас дуже добре навчили користуватися зброєю. Намагалася, мов губка, всотувати всю інформацію. Почала служити. Але розуміла, що то не моє, не рідне, хотілося воювати, і я почала просити перевести мене на бойову посаду.

На передову потрапила старшим стрільцем, а зараз я вже командир відділення. Знову довелося повчитися, цього разу в «Десні». Після навчання отримала звання молодшого сержанта. Зараз я працюю із зенітною установкою. Спершу спробувала:

зможу — не зможу. Вийшло — ця зброя припала мені до душі. Так я й знайшла своє місце у війську.

Дуже багато чого навчив мене чоловік. У нього до того було три ротації в зону АТО. Прийняли мене в підрозділі дуже добре, тепло. В нас не було якогось такого поділу, що я — жінка, а вони — чоловіки. Звісно, важкого носити не давали, але якщо треба було виїхати попрацювати, питань жодних не виникало.

Коли вперше потрапила у бліндаж, а це було влітку 2017-го, було все ж трохи страшно — тоді я не розуміла, що таке передова і як мені тут буде. У перший день взагалі було… ну дуже страшно, але наступного ж дня взяла себе в руки. Спершу жила біля чоловіка, згодом він уже жив на іншій позиції, але все ж можливість бачитись хоча б час від часу залишилася. Це було поблизу села Новотошківське Луганської області. Там ми пробули 10 місяців.

Перший мій обстріл був зі стрілецької зброї й гранатометів. Ми посиділи в окопі, перечекали, потім відповіли. Не можу сказати, що нас аж так сильно обстрілювали, але все ж бувало. Ми спостерігали і якщо бачили ворога чи починався обстріл — доповідали. Далі, якщо була команда, працювали у відповідь. Згодом, коли мене перевели в інший підрозділ, на тих позиціях уже було гарячіше: обстріли зі стрілецької зброї, бувало, по нас лупили з 82-міліметрових мінометів. Якоїсь системи не було — стріляли, коли їм схочеться. Вночі навіть менше. Провокували нас постійно.

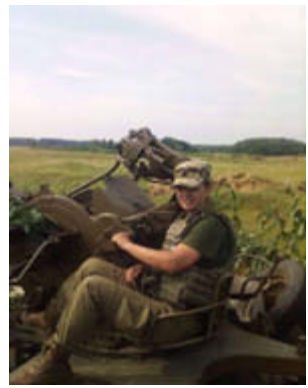

Мій перший бій відбувся, коли ми з напарником стояли на посту, вночі. Я стою, бачу — світло. Дивлюсь у «нічник» (прилад нічного бачення. — *Авт.*) — щось ходить, але для тварини зависоке. Повідомили командира, він дав дозвіл на вогонь. І я почала стріляти з ручного кулемета. Вразила ціль чи ні — не знаю. Емоції після перших пострілів були… Адреналін, мабуть. Незвично було. А от коли вперше стріляли із зенітної установки, нам у той день теж добре прилітало. Тож коли відпрацювала по ворогу, пам'ятаю, чомусь сміялася. Істеричний такий сміх був. А потім такий «отходняк»… Але в момент роботи розум був

холодний — чітко виконувала все, чого мене вчили.

Як на мене, коли йдеш воювати, дуже важливо вірити у свого командира, довіряти його рішенням, наказам, бути впевненим у ньому. Тоді все буде добре. Якщо не віриш — краще змінити підрозділ. Наш батальйон — як сім'я: ми знаємо все одне про одного — хто що вміє, хто що може і чого не може. Важливо, що завжди хтось із побратимів поряд — і на посту, й під час бою. Ти віриш їм, знаєш, що вони не розгубляться, раптом що — не кинуть тебе напризволяще.

Наш підрозділ повернувся тоді на ротацію без втрат. Найважчим за ці 10 місяців для мене було перебувати так далеко від дому. На якісь побутові речі я не зважаю взагалі — знала ж, куди їду і навіщо: захищати країну і бути поряд із чоловіком. Було ж розуміння, що то не готель, а бліндаж. З продуктами було нормально, воду нам привозили теж справно, тож і поїсти, і помитися ми могли. У нас був добрий бліндаж, хлопці хазяйновиті — зробили душову. А так — звичайна військова служба. У вільний час, коли почистив зброю, можна було трішки відпочити і почитати.

З місцевими в Новотошківському ми спілкувалися мало. Здебільшого в магазині, коли ходили в село чогось докупити. Я зі Львівщини, говорю українською. Тож мене спершу не дуже сприйняли, не надто привітно на мене реагували. А потім уже нормально — змирилися чи звикли, не знаю. Агресії в наш бік не було, але й підтримки сильної не відчувалося. Лиш раз чула, як кричала одна жінка — в неї зять воює з того боку і стріляє в нас. Село було не надто розбите, і під час нашого перебування там було досить тихо. Там є садок, школа, магазини, пошта — тобто умови для життя більш-менш.

Коли я прийшла в армію, зрозуміла, що подруг у мене немає. Були, наприклад, заздрощі через зарплатню. Родина мою службу сприймає теж неоднозначно. Мама постійно плаче, переживає. Спершу вона не знала, де я. Я говорила, що служу десь дуже далеко, а потім випадково проговорилася. Була велика сварка, така, що аж не розмовляли якийсь час. Довелося сказати, що я трохи побула на передовій, а потім знову перевелась — «у такий глибокий тил, що навіть не чую, як стріляють». А от дядьки мої взагалі цього не сприймають: «Нащо пішла? Воно тобі треба було?» Своє майбутнє поки що я бачу в армії: мені ця робота подобається, і чоловік іще служить.

Герої не вмирають…

З початку бойових дій на Сході України внаслідок обстрілів загинуло троє жінок. Щонайменше стільки ж віднесено до небойових втрат серед жінок-військових.

16 серпня 2015 року на Донеччині загинула військовослужбовець 17-го окремого мотопіхотного батальйону 57-ї бригади ЗСУ Катерина Носкова (позивний «Кет»). Вона служила зв'язківцем за контрактом. До війни Катерина працювала на пошті, попри те, що з дитинства мріяла стати військовою. З перших днів війни жінка рвалася на передову, і зупиняла її лише родина — 4-річний син Тимофій, мати й коханий чоловік. Після мобілізації нареченого Любомира Катерина теж пішла воювати. Вона хотіла служити разом з ним, та зрештою опинилася в іншому підрозділі — 57-й бригаді ЗСУ. В зону АТО Катерина Носкова приїхала у лютому 2015 р., служила в селищі Зайцеве, що в передмісті окупованої Горлівки. За спогадами побратимів, дівчина не хотіла служити у штабі, в тилу і весь час просилася на передову, вміла тримати дисципліну, планувала навчатися далі й залишитись в армії. Під час однієї з відпусток Катерина побралася з нареченим. Напередодні трагедії сама попросила відпустити її на передову. Під час обстрілу, намагаючись урятувати пораненого, вона вибігла з укриття, і в цей момент перед нею розірвалася міна. Дівчину ховали в закритій труні. На момент загибелі їй було лише 26 років. Посмертно К. Носкова нагороджена орденом «За мужність» III ступеня та відзнакою «Народний Герой України», яку отримав її синочок Тимофій.

Ще одна жінка, яка віддала життя за Україну під час війни, — медик Наталія Хоружа. Вона загнула на Світлодарській дузі, неподалік від селища Луганського. Медсестра за фахом, улітку 2016-го вона добровільно пішла до війська, служила за контрактом санінструктором роти 54-ї окремої механізованої бригади ЗСУ. 2 лютого 2017 р. під час чергового загострення ситуації на Світлодарській дузі, коли Наталія вивозила поранених з позицій, у її медичний автомобіль поцілила протитанкова керована ракета бойовиків. Поховали героїню на Дніпропетровщині, у с. Просяна, де вона мешкала з чоловіком та донькою. Посмертно Наталія Хоружа нагороджена орденом «За мужність» III ступеня.

20 лютого 2018 р. всю країну сколихнула смерть медсестри 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади Сабіни Галицької. Дівчина загинула так само, як і Наталія Хоружа, — внаслідок прямого потрапляння протитанкової керованої ракети в БРДМ,

яким Сабіна з побратимами їхали в село Катеринівка (Луганська обл.). Двоє бійців було контужено, один отримав тяжкі поранення, дівчина ж загинула на місці. У той день Сабіна везла медикаменти мешканцям щойно звільненої Катеринівки, планувала надати допомогу хворим літнім людям.

Сабіна Галицька закінчила Новоград-Волинський медичний коледж, після випуску працювала у дитячій лікарні. Пішла до війська у 2016 р. Перша ротація дівчини пройшла у Мар'їнці, неподалік від окупованого Донецька. Наталія Ногайчук, інший медик бригади, згадувала, що дівчина неодноразово витягала поранених з позицій і плакала, коли її не брали на передову. Сабіна не мала позивного, але побратими називали її «красунею». Убивство Сабіни Галицької викликало бурхиву реакцію і далеко за межами України. Зокрема, представник Держдепартаменту США Хізер Нойерт засудила дії Росії, заявивши: «…цей інцидент нагадує, що конфлікт у Східній Украні триває. Цивільні особи та рятувальники щоденно зіштовхуються зі смертельною небезпекою». Посмертно Сабіна Галицька нагороджена орденом «За мужність» III ступеня.

Серед загиблих захисниць варто згадати бійця ДУК «Правий сектор» Анастасію Горбачову (позивний «Ліса»). Попри вроджену хворобу серця, Анастасія займалася спортом, а з початком російської агресії вирушила на Схід як стрілець-парамедик. Побратими згадують її безстрашність, надзвичайну витривалість під час довгих переходів у повній викладці, а також талант обходити міни та розтяжки під час виходів у розвідку. Снайперка Олена Білозерська, посестра загиблої героїні, згадувала про Анастасію так:

«Ззаду на касці вона носила лисячий хвіст. Одного разу цей хвіст урятував кілька життів. Наша розвідгрупа пішла на вихід, а забрати їх звідти мали армійці з бехою, на яку, крім них, посадили також двох правосєків, одним з яких була Ліса. Водій бехи наплутав і з'явився у полі зору розвідників не там і не тоді, де і коли було домовлено. Розвідники, ясна річ, прийняли наших армійців за сепарів, і командир групи мало не розніс цю беху з гранатомета. В останній момент, за частку секунди до пострілу, він побачив у одного з бійців на касці рудий хвіст… Ліса пережила дві контузії. Першу вона отримала, коли восени нас накрило «Градами» на Водяному, другу — взимку, під ДАП, під час атаки на нашу базу. Мене тоді викинуло вибухом і порвало зв'язки на нозі, а їй поламало ребра і вдруге контузило.

У Насті була тяжка доля. Її батько рано помер, багатодітна мати жила у злиднях і змушена була віддати дітей до інтернату, звідки забирала їх лише на вихідні. Ставши дорослою, Настя

працювала санітаркою, потім продавцем на ринку, в останні роки ще й доглядала тяжкохвору матір. Незадовго до війни мама померла, і Настя дуже тяжко переживала її смерть. Якби не це, розповідала вона, навряд чи пішла б воювати».

На передовій Анастасія знайшла свою половинку і чекала дитину. Та навіть будучи при надії, на перших місяцях «Ліса» продовжувала ходити в розвідку. 6 серпня 2015 р. «Ліса», будучи на сьомому місяці вагітності, загинула за нез'ясованих обставин у м. Маріуполі (Донецька обл.) від вогнепального поранення. Похована на Алеї Слави центрального кладовища Чернівців. Посмертно нагороджена медаллю «На славу Чернівців».

Жінка війни

Жінки були присутні в зоні бойових дій з перших днів війни — як зв'язківці, медики, волонтерки, журналістки, військові. Втім для більшості жінок, які вирішили стати воїнами, попри високу мотивацію та бажання, шлях на передову був надзвичайно складним. Протягом 2014–2015 рр. чи не кожній з них довелося в прямому сенсі слова виборювати своє право воювати нарівні з чоловіками і доводити, що жінки можуть бути повноцінними бойовими одиницями підрозділів. Більш лояльними до жінок виявились добровольчі батальйони, зокрема «Донбас», «Айдар», Українська добровольча армія, ДУК «Правий сектор», «Золоті ворота», «Карпатська січ», де жінки могли обіймати бажані бойові посади або ж сполучати кілька важливих функцій водночас (жінки з добробатів згадували, що нерідко займалися паперовою роботою, забезпеченням і водночас брали безпосередню участь у боях). Велика кількість жінок увійшли до медичного батальйону «Госпітальєри» (офіційна дата створення — 6.07.2014), заснованого 18-річною (на той момент) Яною Зінкевич.

Значно складнішою була ситуація у Збройних силах України. Починаючи з військкоматів, які здебільшого відмовлялися мобілізовувати жінок (окрім як на тилові посади та медиками), до офіційного оформлення в штат підрозділів. Станом на 2014 рік посади в підрозділах розподіляли відповідно до наказу № 337. Згідно з ним, жінки мали право служити артистками, архіваріусами, поштарками, перукарями, фельдшерами, діловодами, дезінфекторами, радистками, телефоністками, дешифрувальницями, кухарками, швачками, начальниками лазень. Таким чином формально роль жінки в армії зводилася до «обслуговуючого персоналу» чоловіків-військових. Парадоксально, але в перші роки війни для жінок були закриті не лише бойові посади, а й такі «мирні», як фотограф, перекладач та начальник продовольчого пункту. Через дискримінаційні закони більшість жінок, які де-факто були гранатометницями, снайперками, артилеристками, розвідницями, офіційно оформлювали на «дозволені» посади — швачками, начальницями лазень чи телефоністками. А отже, для них були закриті можливості кар'єрного зростання, отримання пільг та заслужених бойових нагород.

Поштовхом для зміни правового статусу жінки в українській армії стала, зокрема, діяльність активістки, волонтерки та аеророзвідниці Марії Берлінської. Вона очолила адвокаційну кампанію за рівні права жінок із чоловіками в армії під назвою «Невидимий батальйон». Одним з перших її етапів стало однойменне соціологічне дослідження, у якому вперше було комплексно висвітлено реальне становище жінки в українському війську (автори — Т. Марценюк, А. Квіт, М. Берлінська та Г. Гриценко). В ньому йшлося про права жінок-воїнів, побутові умови, проблеми із забезпеченням, стереотипи й утиски, з якими стикаються жінки під час служби. Далі були круглі столи, переговори, зустрічі — велика інформаційна робота, спрямована водночас на посадовців та на українське суспільство.

21 січня 2016 р. жінки пройшли маршем від Київського залізничного вокзалу до Міністерства оборони України. Учасниці акції були вбрані у фартушки, а в руках тримали каструлі, друшляки та інше кухонне начиння. Український «Марш з каструлями» став відповіддю на наказ генерал-майора С. Наєва від 5.12.2015 про тимчасове припинення набору жінок на контрактну службу (згодом цей наказ було скасовано). Київську акцію підтримали львівські активісти, які 5 лютого 2016 р. вийшли під стіни Львівської ОДА з вимогою забезпечити жінкам у війську рівні права з чоловіками.

У 2016 р. було внесено зміни до законодавчої бази, що відкрило жінкам шлях до близько сотні посад і дало можливість офіційно служити стрілками, снайперами, танкістами, мінометниками та ін. Втім тоді йшлося лише про розширення прав, а не про повне знищення статевої дискримінації в армії. Адже право вступити на контрактну службу мали лише жінки у віці до 40 років (чоловіки — до 60), закритими для жінок залишалася ціла низка спеціальностей у військових вишах, зокрема вони не могли вступати до військових ліцеїв.

Ще одним позитивним кроком стало ухвалення Верховною Радою 6 вересня 2018 р. закону № 6109, який суттєво розширив права жінок у війську. Він, зокрема, урівняв віковий ценз щодо чоловіків і жінок в армії, скасував обмеження щодо проходження жінками служби в запасі та уніфікував принципи призначення жінок у наряди, відрядження та на проходження військових зборів нарівні з чоловіками.

Станом на жовтень 2015 р. Міноборони повідомляло про участь в АТО 938 жінок (тоді як формально в лавах ЗСУ перебувало 14,5 тис. жінок-військових). Станом на 2016 р. в ЗСУ служило понад 49 тис. жінок, з них статус учасників АТО мали близько 2 тис. За даними Міноборони на 1 грудня 2017 р., в українському війську служили 55 тисяч жінок (22 % особового

складу ЗСУ), з них 3100 — офіцери, 15 300 — солдати і 31 000 — цивільний персонал; статус учасників бойових дій за безпосередню участь в АТО отримали 10 009 жінок. Однак частина ветеранок дотепер не мають офіційного статусу учасників бойових дій. Це стосується дівчат, що служили в добровольчих батальйонах, передусім у «Правому секторі».

Станом на 2018 р. в Україні сформувався помітний жіночий ветеранський рух. 28–29 липня 2018 р. відбувся перший зліт ветеранок у м. Ірпінь Київської обл. Цього ж року запрацював проект «Мандри ветеранок», який очолили редакторка журналу «Мандри» Л. Василенко, ветеранка А. Сусак та М. Берлінська. У рамках проекту ветеранки отримали змогу мандрувати та відпочивати у різних країнах світу за кошти благодійників. Було знято низку журналістських сюжетів та проектів про жінок війни, зокрема фільми «Вона та війна», «Невидимий батальйон» і «Явних проявів немає» (реж. Аліна Горлова) — про реабілітацію, лікування та повернення до мирного життя Оксани Якубової.

ПРИМІТКИ

«Град» (БМ-21) — реактивна система залпового вогню калібру 122 мм. Дальність ураження — 5–40 км.

«Рапіра» — див. МТ-12.

«Ураган» (БМ-27) — реактивна система залпового вогню калібру 220 мм. Дальність ураження — 8–35,8 км.

«Утёс» (рос.) — див. НСВ-12,7.

«Фагот» (ПТРК) — протитанковий керований ракетний комплекс. Прийнятий на озброєння в СРСР у 1970 р. Дальність ураження — до 2 км.

120-мм міномет (ПМ-120) — радянський міномет. Дальність ураження — до 5,7 км.

«двохсотий» — умовне позначення в армії загиблого військовослужбовця. Використовується з часів війни в Афганістані (1979–1989 рр.).

«трьохсотий» — умовне позначення пораненого військовослужбовця. Використовується з часів війни в Афганістані (1979–1989 рр.).

Автомат Калашникова — автоматична стрілецька зброя, прийнята на озброєння в СРСР у 1949 р. Найбільш поширені моделі — АК-47 (калібр — 7,62 мм) та АК-74 (калібр — 5,45 мм).

АГС-17 «Полум'я» (рос. «Пламя») — 30-мм станковий автоматичний гранатомет. Випускається з 1971 р. Прицільна дальність — 1,7 км.

АК-74М — модернізована модель автомата Калашникова калібру 5,45 мм, прийнята на озброєння в Росії у 1993 р.

АТО (антитерористична операція) — збройний конфлікт на території частини Луганської та Донецької областей між регулярними підрозділами збройних сил Російської Федерації та проросійськи налаштованими терористичними угрупованнями, з одного боку, і правоохоронцями та Збройними силами України — з іншого. Розпочалася 14 квітня 2014 р., завершилася 16 березня 2018 р., з початком Операції об'єднаних сил (ООС).

Батальйон — тактичний підрозділ чисельністю до 800 осіб.

Безпілотник (БПЛА) — літальний апарат, що виконує польоти без присутності людини на борту. Використовується військовими для аеророзвідки та коригування вогню.

БК — боєкомплект (військовий жаргон).

Бліндаж — заглиблена в землю фортифікаційна споруда, що має перекриття з присипаних шаром ґрунту балок.

Блокпост — загороджувальний укріплений контрольно-пропускний пункт на дорозі або на в'їзді до населеного пункту.

БМП (бойова машина піхоти) — броньована гусенична машина, перебуває на озброєнні у механізованих підрозділах. Під час АТО та ООС широко використовуються БМП-1 («копійка») та БМП-2 («беха», «двійка»).

БРДМ (броньована розвідувально-дозорна машина) — легкий бронеавтомобіль для ведення розвідки.

БТР — бойова броньована машина, призначена для транспортування піхоти.

Гаубиця — тип артилерійської системи, призначений для ведення навісної стрільби з закритих вогневих позицій без прямої видимості цілі.

ДРГ — диверсійно-розвідувальна група.

ДШК — станковий кулемет Дегтярьова — Шпагіна калібру 12,7 мм. Дальність ураження — до 3,8 км.

Міномет — артилерійська зброя для навісної стрільби й ураження критих цілей.

МТ-12 («Рапіра», 2А29) — 100-мм радянська протитанкова гармата. Випускається з 1970 р. Максимальна дальність ураження — 8,2 км.

МОН («монка») — протипіхотна міна, призначена для ураження живої сили. Ураження людини під час вибуху міни відбувається готовими елементами — кульками або роликами. Вибух здійснюється оператором за допомогою пульта керування або ж у випадку зачіпання датчика підривача. На Донбасі здебільшого використовуються МОН-50, МОН-90 та МОН-100. Елементи самоліквідації у цьому типі мін не передбачені.

«Нуль» — уявна лінія, що визначає межі підконтрольної Збройним силам України території, передова лінія оборони.

ПКМ (рос. «пулемет Калашникова модернизированный») — радянський кулемет калібру 7,62 мм. Розроблений у 1961 р. Дальність ураження — 3,8 км.

Полк — військова частина чисельністю від 800 до 1500 осіб.

ППД (пункт постійної дислокації) — територія з капітальними будівлями, призначена для тривалого використання підрозділами збройних сил.

ПТУР (рос. «противотанковая управляемая ракета») — вид протитанкової зброї, що має кориговану траєкторію польоту, яка задається оператором або її власною голівкою самонаведення.

РПГ-7 — ручний протитанковий гранатомет калібру 40 мм. Дальність ураження — 550 м.

РПК (рос. «ручной пулемет Калашникова») — радянський ручний кулемет калібру 7,62 мм. Дальність ураження — 3 км.

САУ (самохідна артилерійська установка) — артилерійська система (найчастіше гаубиця) на саморухомій базі. На Донбасі

використовуються здебільшого калібри 122 мм та 152 мм.

СВД (рос. «снайперская винтовка Драгунова») — снайперська самозарядна гвинтівка калібру 7,62 мм, оснащена оптичним прицілом. Дальність ураження — до 1,2 км.

Сіра зона — територія між позиціями, яку не контролює жодна зі сторін у збройному протистоянні.

Секрет — сторожовий орган, що виставляється на певний час на відповідній дистанції від сторожової застави з метою завчасного виявлення супротивника.

Т-72 — танк багатоцільового призначення. Прийнятий на озброєння радянською армією у 1973 р. Основний танк у збройних силах РФ.

Тепловізор («теплик») — електронний оптичний прилад, що служить для спостереження за ворогом в темну пору доби.

«Ліс», бій за «ліс» — бій, що відбувся 18 грудня 2016 р. на Світлодарській дузі, під час якого бійці 54-ї окремої механізованої бригади просунулись уперед, зайнявши позиції противника і частину лісосмуги в районі селища Луганського. Під час бою загинуло шестеро військовослужбовців ЗСУ, серед них командир роти Герой України (посмертно) Микита Яровий. Багато бійців ЗСУ зазнали поранень різного ступеня тяжкості. За даними української розвідки, втрати бойовиків були в рази більшими.

Фото:

Алекс Заклецький
Алекс Инеррен
Артем Мудрий
Віктор Залевський
Вікторія Пришутова
Денис Щербак
Дмитро Карабіньовський
Євгенія Жарікова
Ігор Свенцицький
Клеопатра Анферова
Микола Сєвєрін
Сергій Старостенко
Станіслав Стась
Роман Туровець
Ivar Heinmaa
Sanro Madalena
WM Blood
та зі сторінок героїнь книги в соцмережах